

Віктор Кирій

**Київ та Плісненськ –
у скандинавських
писемних пам'ятках
Середньовіччя**

Віктор Кирій

**Київ та Плісненськ – у
скандинавських писемних
пам'ятках Середньовіччя**

Дрогобич-2022

УДК 930.85+299.18+398.3+904+81'04
ББК 63.3 (4УКР)
К 43

Віктор Кирій

**К 43 КИЇВ ТА ПЛІСНЕНСЬК – У СКАНДИНАВСЬКИХ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ – Дрогобич, Посвіт, 2022. – 108 с.**

Монографія досліджує контекст згадок про Гольмґард та Альдейґ'юборґ у скандинавських саґах та інших писемних пам'ятках Середньовіччя. Загальна сукупність матеріалів одностайно свідчить про те, що Гольмґард слід ототожнювати із Києвом, а Альдейґ'юборґ – із Плісненськом. Традиційно російські та скандинавські учені помилково ототожнювали Альдейґ'юборґ – із Ладогою, а Гольмґард – із Новгородом (що першим поставив під сумнів Л. Войтович, який помилково ототожнив Гольмґард із давньоруським городищем поряд зі Смоленськом).

Отримані у дослідженні незаперечні системні результати кардинально змінюють існуючі наукові уявлення про геополітичний характер середньовічних зв'язків Скандинавії з Руссю, центр яких був штучно перенесений дослідниками на північ – у Новгородські землі.

ISBN 978-617-8003-91-3

В. Кирій, 2022 ©

Книга видана коштом відомого мецената Михайла Сікори

ПЕРЕДМОВА

У науці, яка досліджує маловідомі історичні реалії, простежується тенденція до необ'єктивного, заснована на патріотизмі – і це очевидно для кожного. Людина є цілісною за власним індивідуальним менталітетом – їй важко відділити в собі патріота від науковця. Патріотизм – переконання, засноване на колективному егоїзмі, якому власні інтереси, зокрема і власний егоїзм, приносяться в жертву. Космополітизм – переконання, засноване на індивідуальному егоїзмі, якому все колективно приноситься в жертву. Тому тут існує ще й інший бік медалі – позаяк людина є цілісною за власним індивідуальним менталітетом у кожному випадку – їй важко відділити в собі космополіта від науковця. Отож, те й інше – схиляють до необ'єктивності: науковцю-патріоту заважає бути цілком об'єктивним його патріотизм, а науковцю-космополіту – його космополітизм. Якщо перший «тягнутиме ковдру на голову» (робитиме висновки на користь минулого власного народу), то другий «тягнутиме ковдру на ноги» – необ'єктивним чином занижуватиме історичне значення власного народу.

Соціально-політична ситуація у Росії впродовж століть складається таким чином, що абсолютна більшість істориків у ній є науковцями-патріотами – до цього їх спонукають існуючі тут особливості фактору наукового виживання. Соціально-політична ситуація в Україні впродовж століть складається зовсім інакше – досліднику давньої історії тут вигідніше бути науковцем-космополітом і на це є ціла низка причин, одна із яких – «наїжджена колія» функціонування національної науки в колоніальних умовах, яка вимагає орієнтуватися на московську наукову школу. Саме тому патріотично налаштовані українські історики частіше обирають напрямки цієї науки, ближчі до нашого часу...

У царський та радянський періоди російська влада у той чи інший спосіб ставила перед своїми дослідниками давньої історії завдання

– звеличити минуле власного народу та власної державності. Без привласнення середньовічної частини історії України це не уявлялося можливим. Для цього знадобилася теорія про спільну давньоруську народність. Але і її було замало – потрібно було всілякими штучними способами поступово зменшити історичну роль українських монархій із центрами у Києві, Галичі та Ладомирі. Натомість – штучно піднести історичну роль Новгородського та Володимиро-Суздальського князівств. Одним із засобів щось зробити у цьому напрямку – є використання середньовічних іноземних джерел, які розповідають про тогочасну Русь, вживаючи незвичні для наших сучасників топоніми, зокрема й такі, які не ідентифікуються цілком очевидним чином.

У наш час в орієнтації російської науки змінилося мало що. Єдине, що змінилося, – це ставлення до норманської та хозарської теорій походження Русі. Якщо у радянський період вони не були надмірно вигідними для Росії, адже тоді теорія про «єдину давньоруську народність» вважалася «безсумнівною», то тепер, коли ця теорія для російських науковців виглядає як «голий король», вони вимушені хапатися за теорії іноземного походження Русі – як потопаючий – за соломинку. В іншому випадку історична роль українського та російського народів у добу Середньовіччя виглядатимуть різким контрастом, який буде далеко не на користь «Червонозоряної».

Позаяк хозарська теорія походження Русі є відверто спекулятивною, у сучасній дослідницькій історієзнавчій російській науці величезна увага приділяється насамперед абсолютизації норманської теорії походження Русі. У цьому напрямку є показовими статті російського історика О. Губарева та феномен їхньої популяризації («*Антинорманізм как секта*» тощо). Щодо об'єктивності норманської теорії – цієї теми мені доводилося доторкатися в іншій праці, тому не буду повторюватися. Натомість спробую перейти

до аспекту, який є невід'ємною частиною норманської теорії – до теми згадок про Русь та її державні центри у скандинавських джерелах.

Як вважається, скандинавською назвою Києва є «Кенугард» (*Kænugarðr*), але вона не надто часто трапляється у середньовічних сагах, які натомість доволі часто згадують про Гольмгард (*Hólmgarðr*). Причому згадують про нього як про столичне місто Київської Русі...

Російські учені ототожнюють Гольмгард із Новгородом. Скандинавські учені їх у цьому підтримують. Ті й інші аргументують таке бачення наступним чином: **«Дело в том, что поэтапность освоения скандинавами Восточной Европы, некая пространственная и временная очередность в этом процессе, привели к сложению в Скандинавии двух этногеографических традиций. В более раннюю из них вошло обозначение Новгорода, ставшего известным скандинавам раньше Киева. В королевских сагах тем самым закрепилось представление о Хольмгарде (Новгороде) как столице Гардарики»** [Джаксон Т. Н. *Исландские королевские саги о Восточной Европе. Тексты, перевод, комментарий. Издание второе.* — М.: РФСОН, 2012. — 779 с. Гл. 5, § 5.5].

В учених, які намагаються якось більш детально аргументувати ототожнення Гольмгарду із Новгородом, немає однастайності – їхні версії різняться: **«Хольмгард. Принято считать, что это древнескандинавское название Новгорода. Е. А. Мельникова признает оба компонента этого топонима, образованного по модели «X-garð» скандинавскими: *hólm* – «остров», *garð* – «огороженный хутор, сельское поселение». Она полагает, что первоначально появился топоним «Хольмгарды», обозначающий гнездо поселений по Волхову. Во время весеннего разлива эти поселения имели вид островов или же они располагались на мысах. Затем**

название местности – Поволховья было перенесено на политический центр этой территории – Новгород (Мельникова: 1977а. С. 203-205; Мельникова: 1986. С. 45 – 48). Т. Н. Джаксон, напротив, считает, что топоним «Хольмгард» состоит из двух славянских компонентов: «*garð*» передает русское «город», а «*hólm*» – это Холм, район средневекового Новгорода (в Славенском конце)» [Кузьменко. Ю. *Исследования и комментарии // ПРЯДИ ИСТОРИИ Исландские саги о Древней Руси и Скандинавии.* М., Водолей, 2008. с. 289].

Але Т. Джаксон не враховує археологічних даних – Славенський кінець Новгороду Великого належить до найпізніше заселених районів Новгорода – перші хижки тут датуються російськими археологами 974 р. (Михайлівський розкоп). Аби за його назвою називалося раннє місто, потрібно, щоб воно певний час існувало без назви. Окрім того – згадки про Гольмгард в окремих сагах стосуються тих часів та подій, що відбувалися задовго до появи у Новгороді Великому першої хижки.

Ще раніше була висунута гіпотеза про те, що нібито Гольмгард, заснований бл. 800 р., знаходився на острові озера Льмень, а згодом його назва була перенесена на Новгород. Але всі такі версії не мають переконливих підтверджень ані в археологічних, ані в письмових історичних джерелах.

Український медієвіст Леонтій Войтович ототожнює Гольмгард із варязьким городищем Гньоздово (поблизу Смоленська). Остання версія, до речі, може виявитися неймовірно спокусливою для прихильників норманської теорії.

У цьому короткому дослідженні спробуємо проаналізувати всі промовисті згадки про Гольмгард у скандинавських сагах, щоб розібратися: яке ж давньоруське місто називалося у відповідних джерелах «Гольмгардом» насправді?

I. Чи могло Гньоздово насправді бути Гольмгардом?

Як було вже зауважено у Передмові, автором гіпотези про ідентифікацію Гольмгарду як Гньоздово (скандинавське місто поблизу Смоленська) є відомий український медієвіст зі Львова – доктор історичних наук Леонтій Войтович. У російському науковому журналі «Вестник Удмуртского университета» (т. 25, вип. 1, 2015, с. 7 – 18) вийшла його дослідницька стаття: «Хольмгард – Новгород: загадки истории Руси X – первой половины XI века».

Насамперед розглянемо аргументацію Леонтія Войтовича на користь власної версії. Позаяк тексту його статті українською наразі в Інтернеті знайти мені не пощастило, буду цитувати його дослівно (без виправлення механічних помилок) на мові відповідної публікації у «Віснику Удмуртського університету» – із посиланнями на це видання (аби не було нарікань на невідповідний переклад та на редагування) – попри те, що автор, очевидно, писав цей текст первинно на українською мовою, а згодом його переклав на російську з метою публікації в РФ.

На думку Л. Войтовича, ідентифікації Гольмгарду допомагає сама етимологія відповідного ойконіму: «Елена Ридзевская обратила внимание на этимологию названия: *hólme* – остров и *garðr* – усадьба, хутор» [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 11].

Тут потрібно зауважити, що пряме значення слова «*garðr*» – «огорожене місце»; «укріплене місце». Вживається воно у значенні: «місто»; «фортеця».

Щодо першого композиту – Елена Ридзевська, очевидно, виходила з етимології назви столиці Швеції – Стокгольм, у якій другий композит (*hólmi*), на думку більшості шведських філологів, походить від шведського слова *hólme* (острівець). Стокгольм не знаходиться на острівці, проте він є портом на березі Балтійського моря, а з протилежного боку від цього міста розташоване озеро. У давньогерманських мовах поняття острова

(і, можливо, острівця) було ширшим, аніж у сучасних. Зокрема, готський історик Йордан (автор «Готики») – попри те, що пише він латиною – називає скандинавський півострів «островом Скандза». Кажучи інакше, слово «*hólme*» мало значення: «незначне за розміром місце, оточене водою». При цьому малося на увазі, що це місце є оточеним водою не обов'язково зі всіх боків. Тому, хоч Гньоздово знаходилося не на острівці, його географічне розташування дозволяє пов'язати це місце зі словом «*hólme*» – навіть у тому випадку, коли припущення Л. Войтовича, ніби колись це був острів, не має нічого спільного з історичною правдою: «*На Austrverg (Восточном пути) есть только один город, отвечающий скандинавской информации о Хольмгарде – это Гнёздово на правом берегу Днепра, при впадении р. Свинец, в 12 км на запад от Смоленска. Укрепленное городище IX–XI вв. с селищем площадью в 16 га, окруженное огромным курганным могильником (в начале около 6 тыс. курганов) площадью в 200 га, где найдено множество скандинавских артефактов... Городище находится не на острове, но речка Свинец соединена с оз. Бездонним, где могла находиться городская гавань, а два малых озера, похоже, – остаток старого русла. То есть – территория древнего города могла быть островом (городом на острове). А может, и Холм-город?!*» [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 11].

Тут були б доречними кілька зауважень щодо наведеної цитати. По-перше, «левова частка» тих 16-ти га площі, які займає городище Гньоздово разом із навколишнім селищем, припадає на селище. Про площу городища (окремо від селища), на жаль, російські археологи не повідомляють, зазначаючи лише його незначні розміри. Але на макеті, виготовленому для відповідного музейного археологічного комплексу, є добре помітним, що в городищі налічується лише півтора десятка будівель.

Городище Гнѣздово наприкінці X ст. Макет створено на основі археологічних досліджень

А це кореспондується із такими даними: *«Вероятно, уже во второй половине X в. в Гнѣздове проживало от 800 до 1000 человек... Обширное поселение, видимо, первоначально не имело оборонительных сооружений»* [<http://gnezdovo.com/about-gnezdovo/gnezdovo-x/>].

А ось як пояснює автор статті походження назви річки Свинець: *«И название р. Свинец вряд ли связано со свиньями»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 11]; *«В Гнѣздове есть речка Свинец. Залежей свинца (или олова) в Смоленском Поднепровье никогда не было. Олово (а также свинец) до XIII в. добывали исключительно в Корнуэле в Уэльсе... Свинец с X в. начали добывать также в саксонских горах Гарца. В Хольмгард-Гнѣздово эти ценные в те времена металлы могли попасть прямым балтийским путем»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 14].

Кажучи інакше, дослідник вважає, що назва цієї річки походить від назви металу: *«свинець»*. На його думку, торгівля свинцем у Гнѣздово призвела до того, що назва важливого товару була перенесена на географічний об'єкт і стала гідронімом. Але як тоді пояснити появу іншого гідроніму – того, яким позначається річка *Свинець* в Амурській області (на правобережжі р. Зея)? Тут ніколи не було ані покладів свинцю, ані торгівлі свинцем. Як пояснити походження іншого гідроніму *«Свинец»* – того, яким позначений острів у дельті Північної Двіни

(Приморський район Архангельської області)? Тут також ніколи не було ані покладів свинцю, ані торгівлі свинцем. До речі, й село на цьому острові має назву *«Свинец»*. Як пояснити походження назви села *Свинец* у Курській області (Мантуровська сільська рада)? Тут також ніколи не було ані покладів свинцю, ані торгівлі свинцем.

На мою думку, усі перелічені топоніми, зокрема й гідроніми, виникли із іншим наголосом – на першому складі – аніж це простежується у наш час. Кажучи інакше – не мали вони нічого спільного не лише зі свинцями, але й зі свинцем. По-українськи вони б звучали як *«Звінець»* (від дієслова *«звиватися»*). Отож, не випадковим є те, що русло обох річок під назвою *«Свинец»* є звивистим. А також те – що течія дельти Північної Двіни звивається навколо острова *Свинец*.

Також слід мати на увазі, що є перебільшенням твердження автора статті, ніби до XII ст. свинцю в Європі не видобували ніде, окрім Корнуолу, Уельсу та саксонських гір Гарцу. Про те, що це не так, свідчить ойконім *«Олово»*, яким, починаючи з Середньовіччя, позначається місто у Боснії-Герцеговині (за 50 кілометрів на схід від Сараєво). Характерне воно багатощитовими покладами свинцю, який тут видобували принаймні з доби Середньовіччя, а, ймовірно, ще й раніше, позаяк латинська назва цього міста: *«Plumbum»* (свинець).

Тим часом у селищі Гньоздово, де процвітала металургія і де було виявлено безліч виробів із різних металів, вироби зі свинцю чомусь археологам не траплялися [http://gnezdovo.com/about-gnezdovo/gnezdovo-x/].

Інший аргумент Л. Войтовича полягає у тому, що Гольмгард був портовим містом: *«Древнейшая руническая надпись нач. XI в. гласит: «Ингифаст велел висечь камень по Сигвиду, своему отцу, он пал в Хольмгарде, кормчий со своими корабельниками»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 9].

Як бачимо, тут йдеться про те, що капітан варязького корабля Сигвід загинув у Гольмгарді разом зі всім своїм екіпажем. Слово «впав» свідчить про те, що загинув він не внаслідок нещасливого випадку, але в бою. Цей надпис – попри те, що Гньоздово знаходиться близько від Дніпра – свідчить скоріше проти його ідентифікації як Гольмгарду. Згадаймо, Гньоздово було практично варязьким містом – таким його показують археологічні розкопки. Те, що воно вважалося політичним центром кривичів (за ПВЛ), – не спростовує цього факту. У місті, де панували варяги, напевне, ніхто б не наважився напасти на варязький корабель та винищити його екіпаж. Але подібні випадки траплялися у Києві, де варяги були чужинцями, про що можна прочитати у літописах.

Якщо виходити із історичних реалій, можна дійти висновку, що церква Св. Олафа також мала б бути побудована у Києві. Порівняймо це з іншим фактом: *«Из рунических надписей известно о наличии в Хольмгарде церкви св. Олафа»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 11].

А тепер пригадаймо, що рідний брат Св. Олафа – Гаральд Суворий – доводився зятем Ярославові Мудрому (чоловіком його доньці Єлизаветі). Повернувшись із Константинополя із величезним багатством (як пише про це Сноррі Стурлусон у *«Сагі про Гаральда Суворого»*), він, очевидно, повинен був офірувати якусь дециму своїх коштовностей для побудови тут церкви на честь свого брата – як до цього збудував каплицю Св. Олафа у Константинополі (*«Сага про Гаральда Суворого»*, XIV).

Звичайно, Гньоздово лежить на «Східному

шляху» («Шляху із варягів у греки») – як і Гольмгард, до чого апелює Л. Войтович, згадуючи *«Сагу про Олафа Святого»*: *«Таким образом, из Хольмгарда конунг Олаф со своими 200 воинами пошел зимой 1029/1030 гг. по льду застывших рек к морю, где сел на корабли и поплыл на Готланд. Это выглядит как путь из Днепра по Каспле и Западной Двине к ее устью в Рижском заливе»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 10].

Проте на «Східному шляху» лежить і Київ. І те, що ми прочитаємо у двох наступних цитатах зі статті Л. Войтовича, більше асоціюється із Києвом, аніж із будь-яким іншим давньоруським (і не лише давньоруським) містом: *«Таким образом, согласно саге об Олафе Трюггвассоне, в 977–980 гг. Хольмгард был столицей конунга Владимира Святославича. В городе располагались княжеский дворец и большой торг»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 9]; *«...«Таттр об Эймунде Гринсоне» скальда Бёрна Гитделакаппи (989–1024), служившему конунгу Вальдемару на Руси в 1009–1011 гг., был использован в известной саге об Эймунде... Одно не вызывает сомнений – это служба Эймунда в войске князя Ярослава Владимировича в 1016–1019 гг. Она начиналась с прибытия Эймунда в Хольмгард, где тогда княжил Ярослав»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 10].

Нагадаю, що Ярослав Мудрий князував із осені 1015 р. саме у Києві, а не в містечку, де, сукупно із навколишнім селищем, мешкало не більше за 1000 осіб населення (включно з жінками й дітьми).

Подібна інформація про Гольмгард як столицю Русі трапляється і в низці інших саг.

То невже говорять неправду давньоруські літописи – невже має рацію Л. Войтович, і невже насправді київські князі Володимир Великий та Ярослав Мудрий мали столицю своєї держави не у Києві, а поблизу Смоленська – у Гньоздово?

Не більш переконливо Л. Войтович аргументує й іншу свою думку – щодо ототожнення Гньоздово із Артою – столицею одного із трьох слов'янських королівств X ст. – як її називали арабські сучасники: *«Хольмгард-Гнѣздово наилучшим образом подходит для*

локализации загадочной Арты... арабские географы и их информаторы там никогда и не были, они писали по слухам. Важно в их информации только то, что Арта находилась приблизительно посередине между Киевом и Славией» [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 14]. Саме цього арабські географи й не писали – за одним винятком. Проте цей виняток грішить такими помилками, що опиратися на нього у цьому випадку було б некоректно. Йдеться ось про яке джерело: *«Знаменитый арабский географ, принц из династии Хаммудитов, ал-Идризи (1100–1066), который с 1038 г. работал при дворе сицилийских королей Рожера II и Вильгельма II, во второй части своего труда поместил известие, что Арта «красивый город на укрепленной горе лежит в четырех днях пути от Куябы и столько ж от Славии»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 14].

По-перше: якщо локалізувати Арту за цим повідомленням, її слід шукати десь на горі, а не на рівнині, на якій розташоване Гньоздово.

По-друге: Л. Войтович (вслід за російськими ученими) ідентифікує Славію як новгородських словенів. За ал-Ідрізі виходить, що у відповідну добу можна було добратися із Києва до Новгорода за вісім днів (напевно, що за допомогою казкового Килима-Літака).

Далі цей же давній автор продовжує: *«Что же касается Арты, то шейх ал-Хаукаль рассказывает, что никто из иностранцев там не был, так как они каждого прибывшего иностранца убивают, никто не насмеливается ездить в их землю. От них вывозят мех черных леопардов и черных лисиц и свинец»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 14]. Як бачимо, тут переказана своїми словами інформація більш раннього джерела, що належить перу персидського арабськомовного автора аль-Істахрі, про яке оповідач нібито чув із вуст шейха аль-Хаукаля, але не бачив його на власні очі. Цей «фаховий» географ настільки погано знає про Русь, що хутро чорного соболя у нього перетворюється в хутро *«чорних леопардів та чорних лисиць»* (чого у творі Хаукаля немає). Це чудово усвідомлює й сам львівський дослідник, позаяк зауважує: *«черный леопард и черная*

лисица скорее из области более поздних фантазий» [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 14].

Арабсько-персидський автор (аль-Істахрі), який не дає приводу не довіряти собі, тільки те й вказує про локалізацію Арти, що знаходиться вона у межах проміжку між володіннями Хозарії та тієї Болгарії, яка межує на Балканах із Візантією. Цитуючи аль-Істахрі, й сам Л. Войтович перед цим пише: *«Арта находится между землей хазар и великих болгар, которые граничат с Румом [Византией – Л. В.] на севере последнего...»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 14]. Якщо врахувати широти цих давніх країн, Гньоздово не потрапляє у проміжок між ними, але лежить набагато північніше.

Цитуючи далі згаданого арабського автора, дослідник пише: *«Что ж касается Арты, то мы не припоминаем, чтобы кто-нибудь из иностранцев путешествовал туда, ибо они убивают любого иностранца, вступившего в их земли. Они отправляются вниз по воде и ведут торг, но ничего не рассказывают о своих делах и товарах и не допускают никого провожать их и вступить в их страну»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 14].

Л. Войтович дуже цікаво пояснює це місце: *«(видимо, таким способом купцы из Куябы-Киева отпугивали конкурентов»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 14].

Але арабський автор нічого не говорить про купців із Куяби (Києва) – натомість він повідомляє про те, що купці з Арти, які вирушають у подорожі з метою торгівлі вниз водою, нічого не розповідають про своє місто та про свою країну і не допускають, щоб хтось супроводжував їх на їхню батьківщину. Випливає висновок, що саме купці з Арти не бажали конкуренції – вони намагалися привозити в Арту всі заморські товари власноруч. Таким чином купцям із Києва не було жодної потреби відлякувати чужоземних торговців від Арти, де вся торгівля належала місцевим представникам.

Наскільки це повідомлення арабськомовного автора кореспондується із тим, що є відомим про Гольмгард? Щоб з'ясувати це питання, знову звернемося до двох цитат зі статті Леонтія Войтовича. У першій з них

йдеться про таку писемну скандинавську пам'ятку, як «Таттр про Гаука Довгі панчохи»: «Гаук отбыл на восток в Хольмгард, где пробыл зиму и купил у купца-грека для конунга ткань для мантии и другие ценные вещи... Следовательно, в 930-е гг. в Хольмгарде функционировал торг, куда заходили византийские купцы» [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 10].

Цей висновок автора статті нібито підтверджується й іншим джерелом: «Похожий «Таттр о Гудлейке Гардарикском» рассказывает, как летом 1016 г. гость Гудлейк через Готланд добрался до Хольмгарда, где купил дорогие византийские ткани на мантию норвежскому конунгу, дорогой мех и ценные скатерти» [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 10].

Добиралися таки візантійські купці до Гольмгарду й тут торгували постійно, інакше не послав би Гаука конунг Норвегії (Гаральд I Горфагер) саме до цього міста за візантійськими товарами. Причому йдеться про події 930-х років – приблизно у цей період було написано й відповідний трактат аль-Істахрі (бл. 951 р.) – як це зауважує й сам автор статті [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 14].

Отож, з Артою, яку візантійські купці не відвідували, Гольмгард не узгоджується. Не кажучи вже про те, що Арта в арабському трактаті розглядається як окреме від Куяби (Києва) суверенне слов'янське царство чи королівство. Аль-Істахрі про це пише так: «Руси складаються із трьох племен, із яких одне є ближчим до Булгару, а король його живе у місті, що має назву Куяба, яке більше за Булгар; інше плем'я має назву Скаліба а ще інше – Артанія, а король його мешкає в Арті» [Ал-Истахрий. Книга путей и царств: пер. Н. А. Караулова // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Тифлис, 1901. Вып. 29., с. 360].

Леонтій Войтович не цитує цього уривку, але переказує його зміст своїми словами – таким чином, що для читача залишається незрозумілим справжній політичний статус Арти та те, що нею править інший монарх, а не той, який править Куябою (Києвом): «Арабский географ ал-Истахри (ок. 951) в

своем описании земель Хазарии, Волжской Булгарии, а также славян, печенегов, башкир и угров, выделил три славянские объединения: Куяба, ал-Артания и ас-Славия» [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 14].

Не відповідає дійсності й інше твердження Л. Войтовича: «Гнёздово – единственный на Руси древний город (со значительным скандинавским присутствием), название которого неизвестно» [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 11].

Насправді ж – назва городища Гньоздово («Гнёздово») – як міста давньоруської доби – є добре відомою. У ті часи це місто називалося «Смоленськом», а в скандинавських джерелах – «Смалескья» («Smaleskia») – [Глазырина Г.В., Джаксон Т.Н. Древнерусские города в древнескандинавской письменности — М.: Наука, 1987. – 210 с. – С 12].

Хтось скаже, що насправді Смоленськ знаходиться за тринадцять кілометрів від городища Гньоздово. Але, щоб з'ясувати це питання остаточно, достатньо археологічні дані порівняти із літописними. Під час археологічних розкопок Смоленська не було знайдено жодних старожитностей, які б датувалися більш раннім періодом за XI ст. Тоді як згадка про Смоленськ існує у «Повісті врем'яних літ» (ПВЛ) під 882 роком. Не пізніше й не раніше, аніж в XI ст. політично-економічний центр поселення Гньоздово перемістився з правого берега річки на лівий – на місце нинішнього Смоленська. Про це знаходимо детальну інформацію в працях низки західних дослідників, зокрема в Едуарда Мюле та Юліана Річардса [Eduard Mühle: Die städtischen Handelszentren der nordwestlichen Rus. Anfänge und frühe Entwicklung altrussischer Städte bis gegen Ende des 12. Jahrhunderts (= Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa. Bd. 32). Stuttgart 1991, zugleich Dissertation, Universität Münster, 1989, S. 239–255; Eduard Mühle: Gnezdovo. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Bd. 12. De Gruyter, Berlin/ New York 1998, S. 250–254; Julian Richards: The Vikings. A Very Short Introduction. Oxford University Press, Oxford 2005, S. 82]. Російський археолог А. Спіцин дійшов такого ж висновку ще на поч. XX ст., що згодом було підтверджено дослідженнями А. Лявданського [Алексеев Л.В. Смоленская земля в IX-XIII вв. Очерки истории Смоленщины и Восточной Белоруссии. М., 1980].

Дивує, що Леонтій Войтович, помітивши невідповідність між літописними джерелами про заснування Новгороду та джерелами археологічними, не помітив, що літописний Смоленськ існував приблизно за два століття до його появи на місці сучасного Смоленська (за археологічними джерелами).

Дивує й те, що львівський учений ототожнив Гольмгард із городищем Гньоздово, а описує його саме таким чином, що він виглядає як середньовічний Київ за всіма ознаками: *«Таким образом, Хольмгард уже с посл. четверти IX в. был центром, известным в Исландии и на Фарерских островах, в нём функционировал международный торг, куда заходили византийские торговцы, а местные купцы торговали по всей Балтике и за ее пределами. Скандинавы отлично знали этот город, который в посл. трети X в. стал столицей Владимира Святославича, а позже – его сыновей Вышеслава и Ярослава. В городе располагался княжеский двор с дворцом»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 11].

Дивує й те, що, називаючи Гньоздово «*столицей Владимира Святославича, а позже – его сыновей*», Л. Войтович не враховує те історичне джерело, яке чудово знає – «Управління імперією» Константина Багрянородного. Мається на увазі цей уривок: *«Слов'яни ж, їхні пактіоти, а саме: кривитеїни, лендзаніни та інші славинії – будують на своїх верфях моноксили в зимовий час і, спорядивши їх, з настанням весни, коли лід розтане, спускають на воду в найближчі водойми. Тому, що ці водойми з'єднані з рікою Дніпром, то вони зі своїх місць входять в цю ріку і подорожують до Кіоави. Там витягають їх на берег для подальшого спорядження і продають русам»* [Константин Багрянородний, «Об управлении государством», М. 1989, с. 46 – 47].

На загальну думку учених, «кривитеїнами» візантійці називали *кривичів*. Враховуючи сказане у літописах, різні учені вважають, що Смоленськ (зокрема, і ранній Смоленськ, відомий як городище Гньоздово) був політичним центром кривичів. Леонтій Войтович також враховує ці історичні реалії: *«Когда и при каких обстоятельствах возник*

Хольмгард-Гнёздово? Верховья Западной Двины и Днепра были территорией, занятой племенами кривичей, сформировавших три суперсоюза, которые условно можно назвать полоцким, смоленским и псковским» [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 12].

Але Константин Багрянородний пише про те, що «кривитеїни» (кривичі) були «*пактіотами*» русинів, які разом із «лендзанінами» (лендзянами-радимичами) та деякими іншими слов'янськими племенами продавали русинам виготовлені ними великі човни-моноксили на пристані Києва («Кіоави»). Серед тих населених пунктів, з яких прибували до Києва моноксили, – фортеця *Мілініска* (на думку більшості учених – це Смоленськ, а позаяк йде мова про першу половину X ст., впливає висновок, що це Старий Смоленськ – городище Гньоздово):

«Ті, що приходять зовні із Русі в Константинополь моноксили, одні з'являються із Німограду, в якому сидів Сфендослав, син Інгора, архонта Русі, а інші – із фортеці Мілініски, із Теліуци, із Чернігоги та Вусеграда. Отож, всі вони спускаються рікою Дніпром і збираються біля фортеці Кіоава, що має назву Самватс» [Константин Багрянородний, «Об управлении государством», М. 1989, с. 47].

На думку Л. Войтовича, у місті, на якому стоїть городище Гньоздово, третина населення була варязькою. Із цим легко погодитися – зважаючи на відповідну археологічну сукупність даних. Але звернімо увагу на те, що Мілініску (Старий Смоленськ) Константин Багрянородний називає «фортецею». Впливає висновок, що Старий Смоленськ був, так би мовити, «військовою базою» Києва, на якій військову залозу становили варяги. За їхньою допомогою київський князь контролював ситуацію на всій території «*смоленського суперсоюзу кривичів*» (вислів Л. Войтовича), які, за твердженням згаданого імператора Константина, були «пактіотами» Києва – тобто підневільною народністю, вимушеною сплачувати данину своєму володарю.

Що б мало статися таке особливе, що змусило б Володимира Великого перенести

столицю із Києва до однієї зі своїх фортець, споруджених на території підневільного народу? Нічого такого в історії не було – жодних екстраординарних подій відповідного характеру: Києва Володимир Великий ніколи не втрачав – після того, як засів на його престолі. Коли б це було не так, як воно було,

II. Гольмгард і Кенугард

Як було вже зауважено, в деяких давньоскандинавських джерелах, зокрема і в сагах зрідка трапляється назва такого давньоруського міста, як *Kænugarðr*. Російські учені (починаючи із Г. Міллера) її ототожнили із Києвом. Корені давньоісландського та давньоруського топонімів «*Kænugarðr*» та «Київ» є різними. Отож, цей скандинавський топонім не є калькою із давньоруської мови (як це простежується в окремих інших випадках). Кажучи інакше – його семантика також є скандинавською. Ця семантика топоніму «*Kænugarðr*» щодо Києва – не пасує. Здавалось би – підстав для ототожнення Кенугарда із Києвом – не існує, але, якщо вірити Леонтію Войтовичу, в переліку давньоруських міст, які лежать на «Шляху із варягів до греків» (*Austrverg*) давньоісландські саги завжди згадують *Kænugarðr* останнім перед Константинополем: «*На Austrverg саги, обычно, размещают три города в следующей последовательности: Hólmgarðr, Koenugarðr (Киев) и Miklagarðr (Константинополь). Наблюдения над топонимами показали, что возникновение топонимов на garðr следует датировать временем до начала широкого проникновения скандинавов в Среднее Поднепровье и интенсивного функционирования Днепровского пути, то есть до вт. пол. IX в.*» [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 8].

Позаяк Гольмгард російські та шведські учені ототожнювали із Новгородом, отож, *Kænugarðr* вони змушені ототожнити із Києвом. Леонтій Войтович достатньо переконливо доводить неспроможність версії, яка ототожнює Гольмгард із Новгородом. Проте його версія («Гольмгард-Гньоздово»)

а так, як нас переконує Леонтій Войтович, не було б у Києві споруджено у відповідну добу ні Золотих воріт, ні Десятинної церкви, ні Софійського собору. Чи, може, датування спорудження цих пам'яток також слід переглянути?

також змушує ототожнювати *Kænugarðr* із Києвом. Як пам'ятає читач, у неї виявилися ті ж самі недоліки, що й у версії «Гольмгард-Новгород» (невідповідність між літописною згадкою про Смоленськ та археологічними даними про його виникнення, яка змушує фахівців ототожнити городище Гньоздово із раннім Смоленськом).

Таким чином виявилось, що для ототожнення Кенугарда із Києвом вагомих підстав – не існує. Це тим більше, що семантичне значення топоніму «*Kænugarðr*» – «*місто маленьких човнів*». Така назва пасувала б для Венеції, а у межах давньоруської держави – для якогось міста на острові. Втім пояснимо етимологію топоніму «*Kænugarðr*» докладніше.

Другий композит (*garðr*) тут той самий, що й у ойконімі «*Гольмгард*» (*Hólmgarðr*) – він, нагадаю, має значення: «*місто; укріплення*». Щодо першого композиту (*Kæn*) – він походить від давньоісландської назви маленького човна (човника): «*каена*» [Левицкий В. В. *Этимологический словарь германских языков*. Т. 1. Винница, «Нова книга», 616 стр. С. 309].

Чи можна було б назвати середньовічний Київ «*Містом маленьких човників*»? Якщо так, тоді таку назву можна було б дати будь-якому місту, розташованому на березі великої ріки, зокрема і Новгороду.

Але слід врахувати ті обставини, за яких могла виникнути така назва. Варяги, які бачили відповідне місто зі своїх дракарів, повинні були помічати безліч дрібних човників на його узбережжі. Ця особливість мала б бути найбільш характерною для цього міста. Але на пристані у Києві, як правило, стояло чимало купецьких кораблів, тому було б більш логічно назвати його «*Містом торгових суден*».

Ще б більш логічним було б назвати Київ «Містом церков», позаяк їх тут було близько чотирьохсот [Тітмар Марзеб-ий. *Хроніка*, VIII, 32].

До речі, той же Тітмар називає Київ «*столицею королівства Русі*» [там же, VIII, 32], у чому він цілком однастайний із давньоруськими літописцями, і в чому його повідомлення неможливо узгодити з версіями про Гольмгард-Новгород та Гольмгард-Гньоздово.

Отож, слід дійти висновку, що маленькі човники таки були найбільш характерною ознакою Кенугарду, який з Києвом ніяк ототожнити неможливо – інакше ніж суб'єктивним чином. Якщо ж Київ неможливо ототожнити із Кенугардом, тоді він автоматично ототожнюється із Гольмгардом, а Кенугард має лежати від нього нижче за течією Дніпра і, очевидно, знаходиться на острові.

Чи було на Дніпрі якесь важливе місто нижче від Києва у давньоруську добу? Так, було – його назва «*Олешія*» (на давньоруській мові: «*Олешье*»). Виникло воно, на думку учених, у X ст., мало виняткове стратегічне значення, позаяк знаходилося на перетині важливих сухопутних та морських шляхів – дещо вище від гирла Дніпра і за 12 кілометрів нижче від Херсону. Більшість учених схиляється до думки, що місцезнаходження історичного Олешія – острів, який у наш час має назву: «*Великий Потьомкінський*», де в урочищі Городище були виявлені давньоруські старожитності. Вважається, що заснували це місто купці із Києва – принаймні, воно належало до володінь київських князів протягом всього періоду свого існування – до монгольської навали (після 1223 р.). В Олешії представництва київських князів зустрічали послів із Візантії та низки сусідніх щодо неї країн. Відомо, що рибалки з Олешія регулярно привозили до Києва велику кількість риби. Цей факт, зафіксований у літописах, можливо, пояснює нам підстави для етимології топоніму «*Kœnugarðr*» – рибальство було основним промислом мешканців Олешія – звідси величезна кількість маленьких човнів («*коєпа*»), які кидалися в око тим, хто плыв Дніпром повз острів – в районі Пудової протоки.

Олешія являло собою невелике містечко, але саме воно було «морською брамою» Київської Русі – отож, підстави для поодиноких згадок про нього у скандинавських джерелах – були вагомими.

У російських джерелах можна прочитати версію етимології назви «*Олешія*». Тут припускають, що цей ойконім походить від давньоруської назви вільхи (ольха). З цим можна було б погодитися, якби давньоруська назва вільхи була *олеха*, або ж відповідний давньоруський топонім був дещо інакший – *Ольшьє* (замість *Олешье*). Але навіть у цьому випадку неможливо було б пояснити етимологію назви міста *Олешки*, яке знаходиться у відповідному регіоні – на суходолі (за 4 км від Херсона). Село є відомим завдяки своїм славнозвісним Олешківським піскам. Зрозуміла річ, що у значній кількості вільха тут ніколи не росла – для її поширення є невідповідними хімічний склад та вологість ґрунтів місцевості.

Впливає висновок, що назва цього села походить від назви міста Олешія, позаяк те й інше належало колись своєму засновнику – Олегові (первинно – як *Олежя* (*Олежье*) – із наступним приглушенням подвійного приголосного). Позаяк є відомим у науці, що Олешія виникло у X ст., пригадаймо, що єдиний київський князь Олег, який це міг зробити, – попередник Ігоря Олег Віщий, що успішно ходив походом на Константинополь. А відповідно – Олешье, очевидно, було засноване до 912 р. (дата смерті князя Олега).

Втім, може виявитися, що моя версія про Кенугард-Олешія не має під собою жодного ґрунту – у тому випадку, якщо не відповідає реаліям твердження Л. Войтовича про те, що на *Austrverg* («Східному шляху») саги розміщують три міста у такій послідовності: Гольмгард, Кенугард, Міклагард. Мені особисто такі повідомлення не траплялися – їх немає у збірці «*Коло земне*» С. Стурлусона; у «*Діянні данів*» Саксона Граматика; у збірці уривків зі скандинавських джерел «*Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия*». Т 5. М., 2009; у сагах про ісландців, виданих у збірці «*Исландские саги*» під ред. Циммерлінга, М., 2000, та в низці інших, які розглядаються у

цьому дослідженні. У збірці «Исландские саги» під ред. Циммерлінга Гольмгард та Кенугард не згадані жодного разу. Тим більше – не можуть бути вони згадані у тих ісландських сагах, які є переробкою кельтсько-ірландських міфів, а таких – також немало.

З яким же містом слід ототожити Кенугард, **за умови, що у скандинавських сагах немає прямих вказівок на те, ніби Кенугард лежить ближче до Міклагарду за Гольмгард?** На це питання я обов'язково спробую дати відповідь в одному із наступних розділів.

Наразі ж ми повернемося до основної теми розділу. Тут може виникнути ще й інше цілком логічне запитання: якщо Гольмгард – це є Київ, чому тоді у ранніх скандинавських середньовічних джерелах не згадано про Новгород на Волхові? На це існує ціла низка причин. Датування виникнення Великого Новгорода за сукупними – археологічними та письмовими – джерелами є таким: одні російські учені вважають, що це сталося на межі IX – X ст. [Носов Е. Н. *Новгород и новгородская округа IX–X вв. в свете новейших археологических данных (к вопросу о возникновении Новгорода)* // *Новгородский исторический сборник.* – 1984. – Вып. 2 (12). – С. 3–38; Янин В. Л. *Новгород // Великий Новгород. История и культура IX–XVII веков.* Энциклопедический словарь. – СПб.: Нестор-История, 2007. – С. 352]. Інші – на початку X ст. [Куза А. В. *Новгородская земля // Древнерусские княжества X–XIII вв.* – М.: Наука, 1975. – С. 172].

Кажучи інакше – різниця тут не є значною – до того ж – тут йдеться не про виникнення справжнього міста з укріпленнями, а лише про локальне заселення відповідної території.

Зрозуміло й те, що протягом перших 50 років свого існування Новгород не міг ще мати якогось особливого економічного та політичного значення. Отож, неможливо погодитися із ототожненням Німограду із Новгородом Великим. Йдеться про місто, де до смерті Ігоря Рюриковича князував Святослав Хоробрий – як про це повідомляє Константин Порфірогенет в «Управлінні імперією» (тема, до якої ми ще повернемося).

Як слушно зауважує Л. Войтович, X ст. – час формування Новгорода із окремих поселень: **«Новгородские концы как отдельные селения начали формироваться в середине X в., но укрепленый там еще не было. Древнейшие материалы на Неревском**

конце (перекресток ул. Козмодемьянской и Великой) датируются 953 г., на Людином (перекресток Пробойной и Черничинной) – 930-ми гг., на Славенском (Михайловский раскоп) – 974 г.» [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 7].

Але цю низку поселень неможливо було назвати містом: **«Перспективы найти участки с застройкой X в. также отсутствуют»** [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 7].

Останнє своє твердження автор статті підкріплює посиланням на фахівця, який займався вивченням Новгорода доби Середньовіччя [Янин В. Л. *Возможности археологии в изучении древнего Новгорода* // *Вестник АН СССР.* 1973. № 8].

Хтось може зауважити, що у низці давньоруських літописів, зокрема і в деяких списках ПВЛ, вказано про князування Рюрика у Новгороді, починаючи із 862 р. Але у більш ранніх списках, зокрема і в Іпатіївському, про цю подію оповідається дещо інакше – тут, замість Новгорода, згадано Ладогу. Очевидно, саме тому й вирішили учені, що у скандинавських письмових джерелах це дрібне містечко мало б не бути обділеним увагою та ототожнили його із Альдейґ'юборгом – наскільки слушним є це ототожнення – виявиться згодом.

Як свідчать археологічні джерела, Ладогу заснували скандинави. Місце їхнього поселення було вибрано не випадково – тут знаходиться єдина пристань на Волхові, куди могли пристати кораблі, не пристосовані долати пороги Волхова.

«Східний шлях» (однією зі своїх важкодоступних галузок), звичайно, проходив Волховом через Новгород, але на час створення скандинавських саг IX–X ст. це містечко не мало особливого економічного та політичного значення.

Щодо більш пізніх скандинавських середньовічних джерел – тут трапляються такі переліки давньоруських міст, де не все є ідентифікованим ученими. Зокрема, в історичному джерелі XIV ст. – так званій «Книзі Хука» (трактат Х. Ерлендсона «Які землі є у світі») – згадано кілька давньоруських

міст, над ідентифікацією яких учені ведуть наразі безплідні дискусії. Можливо, серед цих скандинавських ойконімів трапляється і згадка про Новгород.

У читача може виникнути й інше запитання: чому на «Східному шляху» скандинавські джерела не згадують Старого Смоленська (городище Гньоздово), адже це місто також лежить на цьому шляху? Відповідь тут така: не було єдиного «Східного шляху» – було їх кілька. Найбільш зручними було два: 1. Дніпро – Західна Двіна – Балтійське море (через міста: Смоленськ, Полоцьк, Рига); 2. Дніпро – Прип'ять – Західний Буг – Вісла – Балтійське море (через міста: Київ, Туров, Пінськ, Брест, Плоцьк, Хельм).

Перший зі згаданих Л. Войтович подає у своїй статті таким чином, що він видається єдиним і відповідно – безальтернативним, але

таке бачення далеко не відповідає історичним реаліям.

Інші (менш зручні) шляхи подорожування «із варягів до греків» існували також, що підтверджується не лише літописами, але й археологічними дослідженнями. Таким чином Старий Смоленськ (Гньоздово), як і більш пізній за нього Смоленськ, не належали до міст, які на «Східному шляху» неможливо було оминати. До таких міст належав практично лише Київ та Олешня, позаяк подорожувати «із варягів до греків» Дністром було досить незручною справою. А позаяк Кенугард у контексті повідомлень про цей шлях майже не згадується (за одним-єдиним винятком, про який розповімо пізніше), впливає висновок, що ототожнення Гольмгарду з Києвом не має альтернативи й у відповідному аспекті.

III. Привід для ототожнення Гольмгарду з Новгородом 1. Ногардар – Новгород?

Залишається не з'ясованим важливе питання: чи існують у російських та скандинавських учених якісь вагомі аргументи на користь ідентифікації Гольмгарду як Новгорода на Волхові? Вважається, що саме так. Про один із таких аргументів пише Л. Войтович: «**И действительно, в одной из саг о древних временах («Сага о Хрольве Пешеходе») сказано: «главный престол конунга Гардов находится в Хольмгардаборге, который теперь называется Ногардар (Nógardar)»** [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 8].

Л. Войтович не має сумніву у тому, що ойконім «**Ногардар**» стосується Новгорода, але, на його думку, згадка про Ногардар є інтерполяцією XV ст. (коли записувалася відповідна сага). Цілком можливо. Але, ймовірно, – це таки не інтерполяція. Думаю, що ойконім «**Ногардар**» просто зазнав деякого спотворення, внаслідок чого став дещо подібним до назви Новгорода. Поясню своє бачення того, як це сталося.

На думку учених, які ототожнюють Ногардар із Новгородом, у назві «**Nógardar**» слід виділити два композити: «**Nó**» і «**gard**». Де подіти чи як витлумачити суфікс «**ar**» – цього вони не пояснюють. Композит «**Nó**» вважається запозиченим із давньоруської назви Новгорода (усіченим композитом «**Нов**»), а композит «**gard**», нагадаю, має значення: «місто» – впливає висновок, що це є переклад давньоруського «**город**» на давньоісландську мову.

Але не все тут так просто, як здається. Насправді композит «**gardar**» має дещо іншу етимологію – походить він не від «**gard**», але від власної назви «**Gardariki**», якою скандинави називали Русь. І тут не має жодного значення те, що назва «**Gardariki**» походить від «**gard**». Важливо, що слово «**gardar**» у давньоісландській мові – це прикметник, який має значення «**руський**». А відтак – зникають усі підстави для того, щоб вважати композит «**Nó**» запозиченим із давньоруської назви

Новгорода – його слід етимологізувати на основі скандинавських мов.

У сучасній норвезькій мові є лексема «*no*», яка має значення: «*корито-довбанка*» [Левицкий В. В. *Этимологический словарь германских языков*. Т. 1. Винница, «Нова книга», 616 стр. С. 403]. Очевидно, первинно, це слово мало узагальнене значення «*довбанка*», позаяк у давньоісландській мові (в контексті якої була створеною ця сага) існує тотожне за вимовою слово «*nor*», яке має значення: «*корабель*» [Левицкий В. В. *Этимологический словарь германских языков*. Т. 1. Винница, «Нова книга», 616 стр. С. 403]. Думаю, що тут йдеться про кораблі, видовбані з одного стовбура дерева, які виготовляли слов'яни та скандинави, – візантійці називали їх «моноксилами» (від *топо* – «один»).

Таким чином назва міста «*Nógarðar*» є цілком скандинавською і має значення: «*Моноксили руські*». Тут слід пригадати, що слов'янські підневільні Києву племена виготовляли моноксили зимою і продавали їх саме у Києві навесні [Константин Багрянородный, «*Об управлении государством*», М. 1989, с. 46 – 47]. Під час весняних повеней «Шлях із варягів до греків» помітно полегшувався. У цей час скандинави користалися цією сезонною вигодою, щоб легко добратися до Києва чи й до Константинополя, тоді як зворотний шлях вони частіше долали на конях взимку, а біля Балтійського моря чи біля річок, які мають з ним пряме сполучення, навесні починали будувати кораблі – якщо вірити сагам. У Києві скандинави-мандрівники бачили на пристані торгівлю моноксилами, очевидно, тому й змінили власну назву Києва (Гольмгард) на «*Моноксили руські*» («*Nógarðar*»)

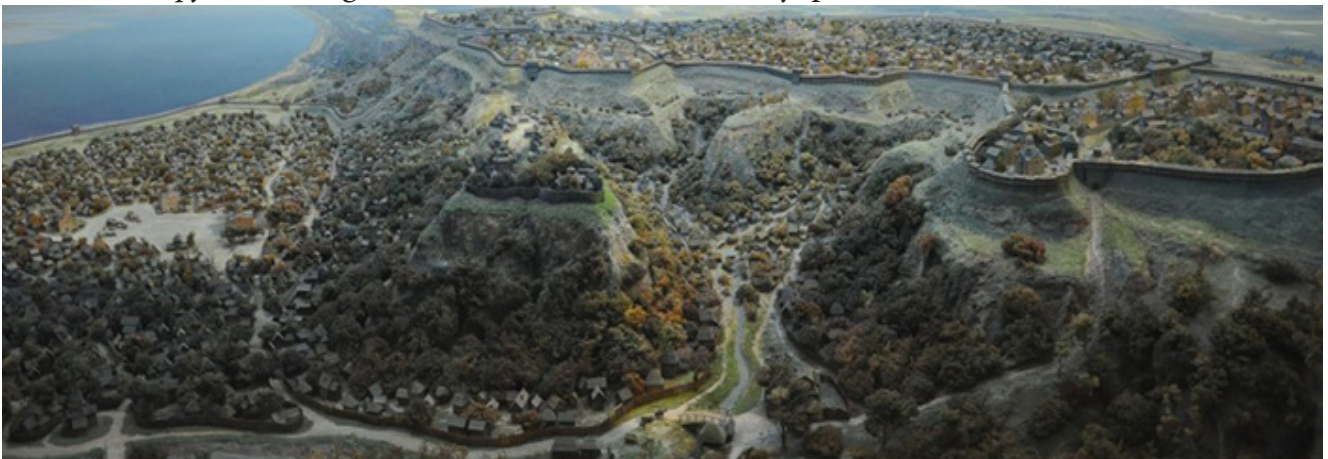
Читач може запитати: чому ж тоді відповідний скандинавський ойконім має написання «*Nógarðar*», а не «*Nórgarðar*», якщо мова йде справді про моноксили?

Відповідь тут проста – утворення складних слів часто супроводжується таким мовним явищем, як афреза – воно призводить насамперед до втрати одного з двох приголосних, які опиняються разом на стику двох складів – за умови, що новоутворене слово стає незручним для вимови. Тут – саме такий випадок.

На доказ слушності власних міркувань стосовно етимології топоніму «*Nógarðar*», наводжу відому в Данії власну назву, яка водночас є топонімом і антропонімом (прізвищем): «*Nørgaard*». Значення цієї власної назви: «*місто кораблів*».

Наявний у контексті «*Саги про Хрольва*» топонім «*Гольмгардаборг*» дещо відрізняється від звичної давньоісландської назви Києва (Гольмгард) – композит «*борг*» («*borg*»), який тут додано, має у давньоісландській мові значення: «*гора, притулок*» [Левицкий В. В. *Этимологический словарь германских языков*. Т. 1. Винница, «Нова книга», 616 стр. С. 97].

Це єдиний випадок, якщо не помиляюся, коли трапляється така варіація даного топоніма. Можливо, автор саги додав останній композит («*борг*»), аби підкреслити, що йдеться про місто, яке стоїть на горі (чи на горах – високих пагорбах), що й є однією із характерних рис топографії Києва, але не Новгорода Великого. Щоправда, топоформант «*borg*» у Швеції трапляється і в назвах рівнинних міст, які будувалися одночасно зі своїми укріпленнями.

Рельєфна панорама давнього Києва. Реконструкція

2. Хронологія Саги про Олафа Трюггвасона

Нагадаю, Л. Войтович у своїй згаданій дослідницькій статті посилається, зокрема, і на «Сагу про Олафа Трюггвасона», записану Сноррі Стурлусоном, яка увійшла до його славнозвісної збірки «Коло земне». Тут йдеться про Короля Норвегії Олафа I (роки правління: 995 – 1000), який у юності служив київському князеві Володимиру Великому Святославовичу. Як має пам'ятати читач, Л. Войтович ось таким чином висловлюється на цю тему: **«Таким образом, согласно саге об Олафе Трюггвассоне, в 977–980 гг. Хольмгард был столицей конунга Владимира Святославича. В городе располагались княжеский дворец и большой торг»** [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 9].

На жаль, львівський дослідник не пояснює, чому він вбачає, що у цій сазі змальовано Гольмгард саме цього періоду (977 – 980 рр.). Як стверджує літописна історіографія та сучане історієзнавство, Володимир Великий князував у Києві, починаючи із 978 року. Отож, очевидно, на думку Л. Войтовича, у «Сазі про Олафа Трюггвасона» йдеться про князування Володимира Великого у Гольмгарді-Гньоздово 977 року. Давньоруські літописні джерела стверджують, що Володимир Великий 977 р. та й значно раніше князував у Новгороді на Волхові. Якщо ж, зважаючи на археологічні дані, наполягати на тому, що це не міг бути Новгород на Волхові – то все ж, відповідне місто мало б називатися «Новгородом», а не якимось інакше, адже в іншому випадку його помилкове ототожнення із Новгородом на Волхові літописцем початку XII ст. (автором ПВЛ) було б вкрай малоімовірним.

Також можливо, що Л. Войтович у даному контексті має на увазі не 977 р., а період з 978 до 980 рр. В останньому випадку в нього, якщо не помиляюся, не залишається об'єктивних підстав для ототожнення Гольмгарда із якимось іншим містом – окрім Києва. Звичайно, можна поставити під сумнів хронологію правління Володимира Великого, наявну в літописах, але – не інакше, аніж шляхом переконливої аргументації, якої

наразі у згаданій статті не помітно.

Тим часом «Сага про Олафа Трюггвасона» заслуговує значно більшої уваги кожного дослідника, який не визнає домінуючої у російській та західно-європейській науці версії «Гольмгард-Новгород». Про цю літературну пам'ятку шведські учені частіше відгукуються як про одне із найбільш достовірних історичних джерел. Записане воно не пізніше за 1230 р. (дата смерті скальда Сноррі Стурлусуна – 1241 р.). Автор цієї саги – не має собі рівних серед скальдів за своїм авторитетом – він вражає широкою обізнаністю, отож, справді важко порівнювати цю сагу із тими, які записувалися у XV ст. Звичайно, усі визнають, що у цій сазі одного разу трапляється разючий анахронізм, та все ж науковий загал зійшовся на тому, що саме за цією пам'яткою слід встановлювати «справжню дату» народження Олафа 1-го та дату його вибуття із Русі, де він провів дев'ять років при дворі Володимира Великого. Ці реконструйовані ученими дати вказують на те, що юний Олаф прибув до двору Володимира Великого у Гольмгарді 972 р. – на час князування Володимира в Новгороді на Волхові.

Гольмгард у «Сазі про Олафа Трюггвасона» згадано лише у двох розділах – 7-му й 8-му. Отож, не буде важко простежити, наскільки об'єктивною є згадана хронологічна реконструкція, прийнята на нинішній день науковим загалом.

У 7-му розділі розповідається про прибуття Сігурда – дядька Олафа, до країни естів: **«Сігурд, син Ейріка, прибув із Гольмгарду до країни естів. Послав його сюди Вальдемар-конунг, аби данину зібрати у цій країні» (VII). Тут Сігурд зустрічає свого дев'ятирічного племінника, проданого в рабство, – викупляє його з неволі, й бере з собою на Русь (до Гардарікі): «Олафу було дев'ять років, коли він до Гардарікі потрапив, і дев'ять років провів він у Вальдемара-конунга» (VIII).**

Далі йде мова про те, як Олаф потрапив до двору Володимира Великого у Гольмгарді:

«Одного разу Олаф, син Трюлгві, прийшов на ринок, де багатолюдно було. І Клеркона тут він впізнав – того, що пестуна його вбив, – Торольва Воші в Бороді. Олаф же сокиру в руці мав, і вдарив він нею Клеркона в голову і розрубав череп до мозку, і відразу ж геть навтіки кинувся, й розповів про все Сігурдові – дядькові своєму» (VIII).

Сігурд рятує племінника, якому загрожує смертна кара за вбивство, за допомогою дружини князя Аллогії: *«Конунг віру призначив, і Аллогія виплатила її. З того часу Олаф при дворі дружини конунга жив, і любила вона його вельми» (VIII).*

Учені – прихильники ототожнення Новгороду з Гольмґардом – вдаються до простої арифметики: трирічний Олаф потрапив у рабство; шість років провів у країні Естів, у дев'ятирічному віці прибув до Гардарікі, дев'ять років прожив при дворі Володимира Великого – впливає висновок, що він залишив цей двір у вісімнадцятирічному віці. Рік народження Олафа різні історичні джерела (до речі, більш ранні за розглянуту сагу) вказують неодностайно. Одні називають 964-й, інші – 969-й, ще інші – у проміжку між цими роками (968-й). Учені дійшли висновку, що насправді це був 963-й рік. Чому саме так? А тому, що, якщо до числа 963 додати число 18 (вік Олафа після вибуття із Гольмґарду), отримуємо 981. Мовляв, через два роки після вибуття із Гольмґарду (як це впливає із саги) Олаф брав участь у спробі коаліції Оттона II (який на той час перебував у Італії) придушити повстання слов'янських та данських язичників під проводом ярла Свена Вилобородого, яке відбулося 983 року. Вся справа у тому, що у *«Сазі про Олафа Трюлгвасона»* саме про це й не написано – написано, що Олаф приблизно через два роки після вибуття із Гольмґарду разом з імператором Оттоном та зі своїм тестем Буріцлейвом – конунгом вендів – брав участь у поході імператора Оттона проти конунга Данії Гаральда Синьозубого. А позаяк історична дата цього походу – 974 рік, учені намагаються пояснити цей анахронізм таким чином, що скальд Сноррі переплутав дві зазначені військові кампанії. Проте у відповідний період свого життя

Олаф був язичником і, якби він справді брав участь у війні між язичниками та християнами 983 р., малоімовірно, що він підтримав би християнську коаліцію. А відтак у цьому випадку простежується літературний характер саги – отожд, і наявність анахронізму тут не випадкова.

Плутарх свого часу написав, як Публій Варрон встановив дату заснування Риму. Вважаючи себе неперевершеним астрологом, він реконструював дату народження Рема та Ромула за допомогою цієї «науки». Отожд, ера «від заснування Риму» існує завдяки «астрологічному генію» Варрона. Традиція ця настільки потужна, що у наш час мало хто із учених ставить відповідну дату під сумнів. Те ж саме можна сказати про «об'єктивність» хронологічної реконструкції біографії Олафа I-го за допомогою зазначеної саги.

На часі вказати на важливу помилку, якої припустилися ті, хто вдавався до такої арифметики. Сноррі Стурлусон справді пише про те, що на Русь Олаф прибув дев'ятирічним і що при дворі Вальдемара-конунга перебував дев'ять років. Але він не повідомляє про те, у якому віці Олаф убив Клеркона. Зазначені учені вважають, що – відразу ж після прибуття до Гольмґарду, але у сазі про це не написано, натомість автор, розпочинаючи відповідну розповідь, вживає невизначену форму періодизації: *«Одного разу...»*.

Мені особисто важко уявити собі дев'ятирічного хлопчика, який ходить по ринку, озброєний сокирою, а згодом одним ударом розкрає череп піратові – якщо пірат не був карликом, хлопчикові довелося б для цього ставати навшпиньки, але й це б не допомогло. Якщо відкинути припущення про те, що вбивство Клеркона сталося через кілька років після викуплення Олафа із рабства, доведеться вважати описаний епізод звичайною літературною деталлю, позбавленою реалістичної основи.

Щоправда, існує одна більш рання сага, яка прямо наполягає на тому, нібито Олаф убив Клеркона у дев'ятирічному віці, при цьому – із майстерністю професійного ката. Ось як пише про це її автор: *«Олаву было тогда 9 лет. Затем замахивается Олав топором и*

ударяет человека по шее, и отрубает ему голову, и это считается очень славным ударом для такого юного человека» (VIII).

Ця пам'ятка має таку назву: «Сага про Олафа Трюлгвасона монаха Одда». Учені розглядають її здебільшого як агіографічне джерело. Кажучи інакше – не надають великого історичного значення деталям, відображеним у ній.

Приблизно у той же час, коли писав свій твір монах Одд, з'явилася ще одна латинськокомовна сага на відповідну тему – вона належала перу іншого ченця – Гуннлауга Лейфссона. Пам'ятка не збереглася, але уривок із неї увійшов до «Великої саги про Олафа Трюлгвасона». Існують згадки на відповідну тему також в інших сагах. В одній із них читаємо: «**І коли було йому [Олафу] 12 років, одного разу так трапилося, що на ринку побачив він сокиру Трольва в руці якогось чоловіка. Й почав він розпитувати, як ця сокира до рук його потрапила? І зрозумів із відповідей, що вона колись його вихователю належала, а перед ним – його вбивця стоїть, і взяв він сокиру із руки його і убив того, кому вона належала**» (XVIII) – [Джаксон Т. Н. *Исландские королевские саги о Восточной Европе. Тексты, перевод, комментарий.* Издание второе. — М.: РФСОН, 2012. — 779 с. Гл. 5, § 5.1].

Слід зауважити, що, тут датування подій життя Олафа I-го узгоджене із Ісландськими Королівськими Анналами.

Не в'яжуться із вісімнадцятирічним віком і наступні деталі біографії Олафа: «**Олаф син Трюлгві в Гардарікі перебуваючи, весь цей час пошану мав від конунга Вальдемара і дружина його добре ставилася до нього. Вальдемар-конунг над всім військом його поставив, яке послав він країну свою захищати. Олаф у битвах кількох добрим воєводою себе виявив. І військо власне – велике вельми – він зібрав. І платив він йому із коштів, які від конунга отримував**» (XXI).

Із контексту випливає, що на той час, коли вирішив він залишити Гольмгард, Олаф пробув воєводою Володимира Великого не один рік. Такий послужний список для вісімнадцятирічного юнака – вкрай малоімовірний.

Значно більш ймовірно припустити, що на час убивства Клеркона Олаф був уже дванадцятирічним і що мають рацію ті письмові пам'ятки, які це зауважують прямим чином, зокрема Ісландські Королівські Аннали («*Annales Regii*»), які вказують його дату народження під 969 роком. За цих умов, хронологія буде такою: Сігурд викупляє племінника з рабства 978 р. (на цей час Володимир Великий уже князує в Києві). Клеркона Олаф убиває через три роки – 981 р. А 990 р. – вибуває із Києва. Наступні п'ять років він проводить у походах. Проте з відповідним періодом його життя Сноррі Стурлусон мало ознайомлений. Саме тому він намагається його реконструювати за допомогою різних історичних подій, у яких, на його думку, Олаф 1-й міг брати участь. Одна із цих подій насправді сталася 974 р. (похід імператора Оттона II проти Гаральда Синьозубого), коли Олаф був ще малою дитиною.

Про те, що для такого бачення існують вагомі підстави, свідчить не лише згаданий анахронізм, але й інші ознаки відсутності історичності, властиві для опису відповідного періоду біографії Олафа 1-го у цій сазі. Спробую їх проаналізувати.

Ось опис подій, які спричинили потрапляння Олафа до країни Вендів: «**Олаф стояв біля Брундхольму, коли вітер потужний здійнявся і буря зчинилася. Далі лишатися тут було неможливо – довелося плисти на південь – до берегів Країни Вендів, де порятунок знайшли від шторму. Вони, не порушуючи миру, деякий час там залишалися. Конунг Країни Вендів мав ймення Бурицлаф. Було у нього три дочки: Гейра, Гуннхільд та Астрід. Гейрі, конунговій доньці, належала там уся влада, коли Олаф прибув до країни тієї із людьми своїми. Диксином називали чоловіка, який владу найбільшу мав там після конунгової дочки**» (XXII).

Спотворений антропонім «Бурицлаф» може відповідати таким слов'янським іменам: «**Борислав**»; «**Борис**» (скорочена форма ймення «Борислав»). Конунг вендів з таким йменням невідомий за історичними

джерелами. Деякі російські та шведські учені, щоправда, припускають, що тут мається на увазі польський король Болеслав Хоробрий, який прийшов до влади в країні 992 р. Мовляв, автор саги переплутав із Болеславом його батька Мешка, який справді брав участь у каральному поході імператора Оттона проти повсталих язичників – данців та слов'ян 983 р. Нехай би й так, проте ні Болеслав Хоробрий, ані його батько не мали доньок, які б носили імена: Гейра, Гуннхільд та Астрід. У Мешка I-го була лише одна дочка – Сіґріда Сторрада – і п'ять синів. Сіґріда народилася 960 р. Першим її чоловіком був данський ярл Свен Вилобородий, другим – король Швеції Ейрік Переможець. Отож, стати зятем Мешка I-го Олаф I-й ніяк не міг. Не міг він стати й зятем Болеслава Хороброго, позаяк той народився 967 року, а найстаршим із його дітей був князь Безприм, який народився 986 чи 987 року. У 990 році Безприму виповнилося три-чотири роки, його ж сестри були ще молодші, а деякі ще й не народилися.

Отож, у цьому випадку перебування Олафа I-го у Країні Вендів слід вважати вигадкою.

Деякі інші дослідники припускають, що існувало у Польщі якесь князівство, де правив у відповідну добу князь Борислав. Але є добре відомим фактом те, що до 1138 р. у Польщі не існувало феодальної роздробленості, отож, дочка якогось удільного князя не могла б мати всю владу у володіннях батька і не міг би стати зять цього удільного князя володарем всієї його «держави».

Наступну цитату із даної саги ми наведемо у відомому російському перекладі, позаяк йдеться про невідповідності, які читач може помилково витлумачити як наслідок упередженості нашого перекладу: **«Диксин сказав їм, що конунгова дочка дружественно приглашает их к себе. Олаф принял это приглашение и поехал на зиму к Гейре, конунговой дочери, и они очень понравились друг другу, так что Олаф посватался к Гейре, конунговой дочери, и был заключен брак между ними, и Гейра, конунгова дочь стала женой Олафа в ту зиму. Он стал тогда правителем той державы вместе с ней. Халльфред Трудный**

Скальд говорит в драпе, которую он сочинил об Олафе конунге:

**В Гардах конунг гордый
Край меча окрасил –
Забуть ли об этом? –
И в поле на Хольме».**

Як правило, Сноррі Стурлусон ілюструє драпами свій текст. Тут між наведеною інформацією та драпою скальда Гальфредда відсутній прямий зв'язок. Вислів **«забагрити край меча»** у скандинавських мовах відповідної доби означає: **«пролити людську кров»**. **«Гарди»** – те ж саме, що й **«Гардарік»** – Русь. **«Гольм»** (на російській: **«Хольм»**) – **Гольмгард**.

Висновок тут такий: Сноррі Стурлусон не мав жодного літературного матеріалу для ілюстрування свого повідомлення про перебування Олафа I-го у Країні Вендів. Тому й скористався драпою, яка описує зовсім інший період в житті героя.

Датування подій із життя Олафа I-го, як вони датуються в Ісландських Королівських Анналах, наводить у своїй таблиці Т. Джаксон, яка намагається узгодити різні джерела. За цією таблицею помітно, що чотири списки Анналів (із шести тих, що збереглися до нашого часу) вказують роком народження Олафа I-го 969 р. Четвертий, п'ятий та восьмий списки Анналів згадують і про потрапляння Олафа I-го в Гардарікі (на Русь), але датують цю подію 977 р., а це не узгоджується із хронологією, наявною у відповідній сазі Сноррі Стурлусона. Із хронологією Сноррі узгоджується лише IX список Анналів, який датує цю подію 978 р. [Джаксон Т. Н. *Исландские королевские саги о Восточной Европе. Тексты, перевод, комментарий*. Издание второе. — М.: РФСОИ, 2012. — 779 с. Гл. 5, табл. № 9].

У найбільш ранньому біографічному джерелі, яке розповідає про Володимира Великого, – у панегірику **«Пам'ять і похвала рівноапостольному князю Володимирі»**, написаному ченцем Яковом в середині XI ст., вказана точна дата приходу цього князя до влади у Києві – 11 червня 978 р. У ПВЛ вказано, що Володимир Великий князував 37 років, а це відповідає зазначеному датуванню,

позаяк рік смерті князя – добре відомий. Отож, учені одностайно дійшли висновку, що вказаний у ПВЛ рік початку князювання Володимира Великого як 980 – з'явився тут внаслідок помилки літописця у підрахунках. За рік до цього події розгорталися, ймовірно, таким чином: Ярополк Київський пішов війною на брата свого Олега й останній загинув у битві під час втечі. Дізнавшись про це, Володимир Великий, остерегаючись за власне життя, втік із Новгороду «за море», як пише літопис (скоріше за все – до Швеції). Дізнавшись, що у Новгороді за його відсутності править посадник Ярополка, на Скандинавському півострові Володимир зібрав потужне військо варягів (варягів) і з ними повернувся до Новгороду, прогнав Ярополкового посадника й через його посередництво оголосив війну Ярополкові. Після цього Володимир посватався до Рогніди Полоцької – дочки князя Полоцького Рогволода, й отримав образливу відмову. Розпочалася війна, в підсумку якої Полоцьк було захоплено Володимиром, а вся родина Рогніди – вигублена. Як пише автор ПВЛ: **«І прийшов Володимир на Полоцьк, і вбив Рогволода і синів його двох, а дочку його Рогнідъ узяв за жону й пішов на Ярополка».**

За скандинавськими саґами, Рогніда була не дочкою, а дружиною полоцького князя, але про це буде мова пізніше.

Позаяк Ярополк унікав битви, сховавшись у Києві, Володимир окопався під Дорогожичем – його воїни викопали великий рів і насипали вал, аби табір не було захоплено зненацька – він не збирався штурмувати Київ чи спробувати взяти його облогою, знаючи, що це малоперспективно й не вигідно йому ж, адже варяги мали б розорити захоплене місто, у якому він збирався князувати. Як загинув Ярополк – читач знає – це питання теми не стосується. Важливо те, що протягом 977 р. Володимир Великий перебував у Новгороді фактично «лічені дні». Його становище у цей період було таким, що посилати Сіґурда до Країни Естів (до чуді) за даниною було б не на часі. А ось 978 року це мало чималий сенс – князеві потрібно було розрахуватися із варягами. Посилати у щойно завойовану вотчину київського князя – не мало змісту

– це могло призвести до ускладнень. Тому Володимир мав би послати у найближчі землі новгородського князівства, які лежали на південь від Новгороду. Причому – саме туди, де данина ще не збиралася цього року. Пригадаймо, як пише про це ПВЛ (Іпатіївський список): **«Після цього сказали варяги Володимиру: «Се город наш, бо ми здобули його. Тому хочемо ми взяти окуп із них по дві гривні з чоловіка». І мовив їм Володимир: «Пождіте з місяць, поки вам куні зберуть». І чекали вони місяць, і не дав він їм...».**

Кажучи інакше – варяги запросили величезну суму, яку князь їм не міг виплатити, не завдаючи шкоди киянам. Але відмовляти було недипломатичним і він спочатку погодився, а згодом лише частково виконав обіцяне – зібраних кун виявилось недостатньо, аби задовільнити вимогу варягів.

Куна являла собою чверть гривні й дорівнювала ціні одного якісного хутра куниці. Варяги отримали плату переважно хутром, і тому після цього вирішили їхати до Константинополя, де ціна отриманої ними винагороди зростала приблизно вдвічі. Приводом для цього стала недостатня виплата обіцяного.

На це, очевидно, й розраховував хитромудрий князь, який намагався позбутися обтяжливих союзників, не псуючи із ними стосунків.

Таким чином у «Сазі про Олафа Трюґвасона» **«Гольмґардом»** називається Київ (а не Новгород), що цілком кореспондується із даними інших саґ, записаних тим же Сноррі Стурлусоном та іншими авторами – про що мова попереду.

Розглянемо також **«Велику саґу про Олафа Трюґвасона»**, записану наприкінці XIII ст. ісландським ченцем Берґом Соккасоном. На думку учених, ця саґа є компіляцією, створеною на основі цілої низки більш давніх письмових джерел. У **«Великій сазі»** наявний уривок, де розповідається про військові подвиги Олафа Трюґвасона: **«И прежде чем он пустился в путь, спросил он у конунга, нет ли каких-нибудь городов или округов, которые прежде были бы под властью конунга Гардов, а теперь ушли из-под его власти. Конунг сказал, что были большие»**

и сильные государства, которые долго находились под властью Хольмгарда, а теперь другие хёвдинги и воины покорили их силой и войной. Как только конунг разъяснил Олаву это дело, Олав в первый раз вывел свои боевые корабли из Гардов. У него было прекрасное войско, но небольшое. Таков был обычай викингов, что если сыновья конунга предводительствовали войском, то их называли конунгами, хотя они и не управляли землями. Поэтому воины дали Олаву имя конунга. Обнаружилось тогда вскоре, как хорошо он умел управлять войском, хотя и был юным по возрасту, поскольку он убил некоторых хёвдингов, а некоторых изгнал прочь, из тех, что несправедливостью и пиратством утвердились в землях, обязанных данью конунгу Вальдамару. Вел он с ними большие битвы и во всех одержал победу. И вернул назад в первое лето все те государства и земли, обязанные данью, которые раньше принадлежали конунгу Вальдамару.

Вернулся он назад в Хольмгард осенью, и были у него многие и редкие сокровища, которые он привез конунгу и княгине, из золота и драгоценных камней, и великолепные одежды. Приняли его конунг и княгиня, и весь народ с радостью и весельем. Так длилось некоторое время, что Олав по летам был в военных походах и охранял Гардарики смело и стойко от викингов, которые на него нападали, и подчинил он

конунгу Вальдамару многие города и округа в Аустрвеге. Он часто бывал по зимам в Хольмгарде и имел достойный прием от конунга и любовь княгини» (58).

Місця, виділені нами підкресленнями, свідчать про те, що протягом всього періоду перебування Олафа на Русі Володимир Великий князував у Гольмґарді.

За Ісландськими Королівськими Анналами, Олаф залишив службу у князя Володимира 986 чи 987 року. Нагадаю, що із червня 978 р. Володимир Великий князував у Києві. Таким чином Гольмґард тут ототожнюється із Києвом.

Також у «Великій сазі» розповідається про ще одне повернення Олафа до Гольмґарду – уже після походу на Данію. Судячи із контексту, це був 988 рік – але ще до Хрещення Русі: *«После того события направил Олав свои корабли на восток в Гарды. Был он там прекрасно принят конунгом Вальдамаром и княгиней Аллогией. Провел он зиму в Хольмгарде со своими людьми»* (76).

Як бачимо, 988 року Володимир Великий приймав Олафа у Гольмґарді, який слід ототожнити із Києвом. Автор саги повідомляє, що саме під впливом Олафа Трюґтвасона Володимир Великий охрестив Русь. Це питання дискусійне, і ми наразі не намагатимемося з'ясувати, хто з учених тут має рацію. Але те, що автор «Великої саги про Олафа» ототожнював Гольмґард із Києвом – це виглядає безсумнівним.

IV. Альдейг'юборг – Ладога чи Плісненськ?

«Сага про Олафа Святого», що також належить перу Сноррі Стурлусона та входить до його збірки «Коло земне», містить один епізод, який свідчить: Альдейг'юборг неможливо ототожнити із Ладогою, а відтак – і Гольмґард із Новгородом на Волхові. Це свідчення настільки переконливе, що буде доцільним насамперед його процитувати у відомому російському перекладі: **«Весной они направились на восток через Квёлъ в Ямталанд, оттуда в Хельсингьяланд и добрались до Швеции. Там они раздобыли корабли и летом отплыли на восток в Гардарики. Осенью они добрались до Альдейгьюборга. Они послали своих людей в Хольмгард к Ярицлейву конунгу... Когда об этом узнал Ярицлейв конунг, он стал советовать со своей женой и другими знатными людьми. Они решили послать гонцов к норвежцам и пригласить их к Ярицлейву конунгу и Магнусу. Им обещали свободный проезд по стране. Когда они добрались до Хольмгарда, то было решено, что норвежцы, которые приехали, станут людьми Магнуса и будут ему служить...»** (СCLI).

Скільки часу потрібно було тогочасному екіпажу судна на те, щоб подолати Балтійське море, піднятися Невою до Ладозького озера і звідти Волховом піднятися на кілька миль угору – до Ладоги? Довжина Неви становить 74 кілометри. Довжина Фінської затоки – 420 кілометрів. Ширина Балтійського моря від Упсали до Фінської затоки – 193 кілометри. Отож, морський шлях від Упсали до Ладоги становить приблизно 700 км.

1893 р. було збудовано точну копію дракара вікінгів – так званого *Гостадського корабля* (IX ст.), знайденого у кургані 1880 р., на якому екіпаж ентузіастів з 12 осіб, очолюваний Магнусом Андерсоном, проплив від Бергена (Норвегія) до Чикаго (США), показавши середню швидкість 9-10 вузлів. Один вузол –

1,85 км/год. Кажучи інакше, за годину такий корабель пропливає в середньому 17,5 км. А відтак – за 10 годин – 175 км. Отож, випливає висновок, що відстань 700 кілометрів такий корабель пропливав за 40 годин плавання!

Припустимо, що мандрівники не поспішали – зупинялися на островах чи десь-інде приставали до берега на відпочинок, долали непередбачені перешкоди та опір течії р. Неви – у будь-якому випадку їм знадобилось би максимум – тиждень часу на подібне плавання. Вони ж розпочали його влітку, а прибули до Альдейг'юборгу аж восени. Ніяк не може бути, щоб Альдейг'юборг був розташований там, де знаходиться городище Старої Ладоги – від Швеції до Альдейг'юборгу мала б бути незрівнянно більша відстань і значно менш зручний шлях.

А тепер пригадаймо, що пише дана саґа далі: прибувши до Альдейг'юборгу, норвежці послали гінців до Ярослава Мудрого – до Гольмґарду. Що на це відповів їм князь? Обіцяв їм вільне пересування країною – аби вони також могли прибути до Гольмґарду. Кажучи інакше – видав їм відповідну грамоту, аби вони мали недоторканість у його володіннях.

Для того, щоб подолати шлях Волховом від Ладоги до Новгорода (200 км), у цьому не було потреби – цей шлях долався за один день. Випливає висновок, що відстань від Гольмґарду до Альдейг'юборгу була значно більшою, аніж відстань від Новгорода на Волхові – до Ладоги.

«Сага про Магнуса Доброго» розпочинається такими словами, які також доцільно цитувати у відомому російському перекладі – ніхто бо російську науку не запідозрить в упередженому ставленні до самої себе: **«Магнус, сын Олава, отправился в путь с востока из Хольмгарда в Альдейгьюборг после июля. Как только сошел лед, они снаряжают вместе со своими людьми корабли»** (I).

Із контексту цього уривку є добре

помітним, що Гольмгард знаходиться на схід від Альдейґ'юборгу. Тоді як Новгород розташований на південний захід від Ладоги. Порівняймо широту та довготу цих міст. Широта Новгорода – 58 градусів 31 мінута 30 секунд. Широта Ладоги – 59 градусів 59 мінут 55 секунд. Різниця становить трохи більше, аніж 1 градус 27 мінут. На таку відстань Ладога лежить північніше за Новгород.

Довгота Ладоги – 32 градуси 17 мінут 49 секунд. Довгота Новгорода – 31 градус 16 мінут 30 секунд. Різниця становить один градус одна мінута 19 секунд.

Як бачимо, Новгород лежить від Ладоги на південний захід. **Отож, щоб вирушити із Новгорода до Ладоги, потрібно рухатися із заходу на схід, а не у протилежному напрямку.**

Із контексту саги помітно, що рухаючись із Гольмгарду – зі сходу на захід, – Маґнус, син Олафа, таки не заблукав, але потрапив до Альдейґ'юборгу.

То, може, Сноррі Стурлусон мав хибне уявлення про локалізацію Гольмгарду чи Альдейґ'юборгу? Але таке припущення – якщо воно у когось з'явиться – його потрібно довести.

Знову звертаємося до «Саги про Олафа Трюггвасона». Тут наявний епізод, який процитуємо знову ж таки у відомому російському перекладі: ***«Осенью Эйрик ярл вернулся в Швецию и оставался там следующую зиму. А весной ярл снарядил свое войско и затем поплыл в Восточные Страны. Когда он приплыл во владения Вальдамара конунга, он стал воевать и убивать людей, и жег жилье всюду, где он проходил, и опустошал страну. Он приплыл к Альдейгьюборгу и осаждал его, пока не взял город. Там он перебил много народа и разрушил, и сжег весь город»*** (ХС).

Тут переклад є некоректним в одному місці, тому наведемо перше речення в українському власному перекладі: ***«А навесні зібрав він військо своє і вирушив невдовзі до Аустрвегу».*** *Аустрвег* є терміном, який недоцільно перекладати як «*Восточные Страны*», позаяк останній вислів – вкрай розмитий, а топонім *Аустрвег* – має вузьке значення. До цієї теми

ми повернемося в кінці розділу, а наразі запам'ятаймо, що Альдейґ'юборг знаходився у землях Аустрвегу.

Чи відповідає наведена розповідь археологічним дослідженням Ладоги?

Російські археологи дослідили це місто настільки ретельно, що на відповідне питання можна відповісти цілком впевнено і достанько вичерпно. Ось необхідні археологічні дані про Ладогу – відомі не лише фахівцям, але й широкому загалу:

760 рр. – варязька Ладога знищена слов'янами, які прибули з Південного Заходу.

830 рр. – Ладога захоплена варягами.

840 – 860 рр. – варяги знищують Ладогу вщент – вогнем і мечем. У підсумку – тут лишилося цілковите пустирище.

Близько 900 р. тут були зведені кам'яні укріплення навколо городища площею 6 – 8 га.

Якихось інших руйнацій міста внаслідок війни чи пожежі після цієї дати археологи не виявили.

Отож, Альдейґ'юборг неможливо ототожнити із Ладогою і за «Сагою про Олафа Трюггвасона».

Звернімося до згадки про Альдейґ'юборг в інших давньоісландських сагах – які перу Стурлусона не належать. Це місто, зокрема, згадане у «Сазі про оркнейців» ось таким чином: ***«Эйнар предложил Рёгнвальду пойти с ними к конунгу Ярицлейву, чтобы помочь им в этом деле. Рёгнвальд согласился. Они взяли лошадей в Альдейгьюборге и поехали к конунгу Ярицлейву в Хольмгард»*** (XXI).

Нагадаю, відстань від Ладоги до Новгорода становить приблизно 200 км. Шляхом сполучення між цими містами слугував Волхов. Якщо Гольмгард ототожнити із Новгородом, а Альдейґ'юборг – із Ладогою – тоді Ейнар та Регнвальд мали б плисти до Гольмгарду кораблем. І все ж вони вибрали шлях суходолом – по бездоріжжю. Впливає висновок, що за «Сагою про оркнейців» Альдейґ'юборг також не ототожнюється із Ладогою.

Подорожував суходолом із Гольмгарду до Альдейґ'юборгу не лише Ейнар, але й Гаральд Суворий – як про це свідчить відповідна сага

зі збірки Сноррі Стурлусуна «Коло земне» («Сага про Гаральда Суворого»): **«Навесні вирушив Гаральд із Гольмгарду до Альдейґюборгу. Спорядив там кораблі і влітку відплив на захід – спочатку завернув до Швеції»** (XVII). Тут знову помічаємо, що дорога від Гольмгарду до Альдейґюборгу не була близькою. Окрім того – залишається зовсім незрозумілим, чому Гаральд Суворий не скористався для цієї подорожі тими своїми кораблями, якими прибув до Гольмгарду із Міклагарду (Константинополя)? Уявімо собі, що Гольмгард – це справді Новгород на Волхові. Уявімо собі, що неймовірно розумний, хитрий, практичний, прагматичний, підступний та кмітливий Гаральд (яким його зображують саги) прибуває до Новгорода із Константинополя на своїх кораблях і залишає їх тут, після чого долає 200 км на конях чи пішки, аби побудувати нові кораблі у Ладозі та плисти ними до Швеції. Хто б його після цього розумним назвав?!

На загал, посеред усіх давньоскандинавських джерел немає жодного, яке б прямим чином давало підстави вважати Альдейґюборг Ладогою. Непрямим чином на це вказує в одному місці лише «Сага про Еймунда», яка буде розглянута нами у VI-му розділі, де питання про помилковість цих наведених у ній даних – вичерпно з'ясоване.

Із яким же давньоруським містом можна ототожнити Альдейґюборг? Нагадаю, що за даними різних саг це місто:

1. лежало на захід від Гольмгарду;
2. не мало із ним прямого сполучення водним шляхом, більш зручного за сполучення суходолом;
3. знаходилося на досить значній відстані від Швеції, подолати яку можна було не менше аніж за місяць подорожі водою;
4. було зруйноване й спалене вщент ярлом Ейріком за доби князювання Володимира Великого.
5. лежало на одному зі шляхів «Із варягів – до греків».

Усім цим особливостям Альдейґюборгу відповідає лише одне давньоруське місто – Плісненськ.

На нинішній день давній Плісненськ являє собою давньоруське городище-гігант IX - X ст. розміром 300 га (на початку 90-х років X ст. – 450 га) поряд із с. Підгірці у Бродівському районі на Львівщині. Місто, від якого залишилося це городище, було зруйноване і спалене наприкінці X ст. Це, очевидно, не важко було зробити, позаяк його оточував вал із дерев'яними укріпленнями. Учені припускають, що це місто спалив Володимир Великий під час власного походу «на хорватів» 992 р. На мою думку, Володимир Великий 992 р. й справді знищив столицю білих хорватів – Ладомир, на місці якої залишилося Стільське городище поблизу районного центру Львівщини – Миколаєва, розміри якого – бл. 250 га. Як стверджував археолог-фахівець з вивчення біло-хорватських городищ Андрій Филипчук у своїй доповіді під час проведення II Міжнародної українсько-хорватської наукової конференції (Дрогобич – Трускавець, 02. 06. 2017 р.), стратиграфія Стільського городища свідчить про те, що проіснувало воно приблизно двадцять років. Випливає висновок, що таке значне за своїми розмірами городище могло бути збудованим за такий короткий час лише з метою надання йому статусу високого адміністративно-політичного центру.

Щодо Плісненська – думаю, що можна погодитися із тою частиною українських учених-фахівців, які вважають його важливим торговим центром на шляху «Із варягів – до греків» і водночас – містом-державою – в останні роки його існування. Але як місто-держава – з політичних причин, які тягнулися від князювання Олега Віщого, коли Біла Хорватія була йому підпорядкованою, – Плісненськ, очевидно, був анклавом Києва.

Контекст «Саги про Олафа Трюггвасона» свідчить про те, що зруйнування та спалення Альдейґюборгу сталося 995 чи 996 року. Йому передували такі події: **«Много людей, бежавших из Норвегии, когда к власти пришел конунг Олаф, сын Трюггви, стеклось к Эйрику ярлу»** (LXXXIX).

Олаф I-й, син Трюггві, прийшов до влади, нагадаю, 995 року. Тоді із Норвегії втекло чимало його політичних опонентів, які

об'єдналися навколо ярла Еріка. Позаяк Олаф був союзником Володимира Великого, вороги Олафа вирішили пограбувати та знищити окраїни держави Володимира Великого. Ось так і був зруйнований та спалений Плісненськ (Альдейг'юборг).

Можливо, не кожен знає, що Плісненськ лежав на одному зі шляхів «Із варягів – до греків». Цей шлях згаданий у літописах як «уздовж р. Одри – до Кракова – в Галичину – через Звенигород, Плісненськ, Галич і по Дністру – до Чорного моря». Насправді Плісненськ лежить дещо осторонь цього шляху. Зате від нього було досить зручно добиратися кораблями «у варяги» (до Скандинавського півострова). Саме тому Гаральд Суворий споруджував тут кораблі для того, щоб пливти у Швецію. За сім кілометрів від Плісненська протікає Західний Буг, який на той час впадав у Віслу поблизу Варшави (з 1962 р. Польща вимагає всупереч географічним реаліям, аби вважалось, що він впадає у Нарев, а Нарев – у Віслу). Вісла ж, як відомо, впадає у Балтійське море. Цей річковий шлях до Балтики хоч і не є коротким, проте пливти ним доводиться весь час за течією, що його набагато полегшує. Зовсім інша справа, якщо пливти ним доводилося весь час проти течії – у зворотному напрямку – від Балтики – до Плісненська-Альдейг'юборгу. Тепер стає, нарешті, зовсім зрозумілою та загадкова обставина, що норвежці у «Сазі про Олафа Святого» відплили зі Швеції влітку, а прибули до Альдейг'юборгу аж восени (ССІІ).

Після зруйнування та спалення Плісненська 996-997 рр. місто вже ніколи не відбудовувалося у своїх колишніх розмірах. Очевидно, воно було навіть перенесене згодом десь неподалік на інше місце – можливо, на територію сучасних Підгірців, ймовірно, навіть, що його пізній дитинець з'явився саме там, де у наш час стоїть Підгорецький замок.

Про те, що місто згодом відбудовувалося – нехай і «в мініатюрі», можна судити не лише з археологічних досліджень, але й з того, що згадки про нього продовжуються й після описаної катастрофи: 1019 року Альдейг'юборг вже знову існує як місто чи містечко. На цей час він стає адміністративно-політичним центром навколишніх земель, підпорядкованим

сину Володимира Великого – Ярославові Мудрому, який на той час уже чотири роки як князює у Києві. Сказане – проілюстроване у згаданій нами «Сазі про Олафа Святого», де розповідається про сватання Ярослава до принцеси Інґегерд: *«Следующей весной в Швецию прибыли послы Ярицлейва конунга из Хольмгарда узнать, собирается ли Олав конунг сдержать обещание, данное предыдущим летом, и выдать свою дочь Ингигерд за Ярицлейва конунга. Олав конунг сказал об этом Ингигерд и заявил, что он хочет, чтобы она вышла замуж за Ярицлейва конунга. Она отвечает: «Если я выйду замуж за Ярицлейва конунга, то я хочу получить от него как вено все владения ярла Альдейгьюборга и сам Альдейгьюборг». Послы из Гардарики согласились от имени своего конунга»; «Тем же летом они вместе отправились на восток в Гардарики. Ингигерд вышла замуж за Ярицлейва конунга. Сыновьями их были Вальдармар, Виссивальд и Хольти Смелый. Ингигерд конунгова жена пожаловала Рёгнвальду ярлу Альдейгьюборг, и он стал ярлом всей той области. Рёгнвальд ярл правил там долго, и о нем ходила добрая слава»* (ХСІІІ).

Щодо Ладоги – вона не була політично-адміністративним центром Київської Русі, але й саме це місто, і його навколишні землі – все це у відповідну добу підпорядковувалося Новгороду на Волхові. Щодо згаданого ярла Рёгнвальда – у даній сазі написано, що він був ворогом батька Інґегерд, якого король Олаф Святий хотів стратити за великі провини перед власною родиною. Інґегерд поставила умову: вона виходить за Ярослава лише тоді, якщо отримає Альдейг'юборг зі всім його князівством та зможе взяти з собою на Русь будь-якого співвітчизника. Батько дав слово, й донька вибрала того, кого батько хотів стратити – свого двоюрідного брата. Король мусив дотримуватися обіцяного.

У цих міркуваннях Інґегерд простежується блискучий політичний розрахунок: Альдейг'юборг-Плісненськ був західним форпостом держави Ярослава Мудрого. Після його знищення ярлом Ейріком стало зрозумілим, що управителем цього форпосту

потрібно поставити здібного полководця й адміністратора, який за жодних умов не повернеться на Скандинавський півострів у найближчі роки. Юридичні права Інґерд на Альдейґ'юборґ також захищали це місто та його навколишні землі від можливих набігів вікінгів, позаяк вона була донькою короля могутньої держави. А скандинавські вороги її батька ставилися з повагою до ярла Регнвальда.

Усе це свідчить про те, що Альдейґ'юборґ відігравав незрівнянно більш важливу політичну роль в державі Ярослава Мудрого, аніж порівняно мізерне містечко Ладога, яке належало до володінь Новгороду Великого.

Відповідні непрямі свідчення щодо цих висновків можна знайти й в інших сагах, де часто згадується Альдейґ'юборґ. Наприклад, у «Сазі про Гальвдана Ейстейнссона». Уже перша згадка про це місто свідчить тут про те, що воно було столицею королівства, яким правив конунґ: *«В это время правил Альдейгьуборгом конунг по имени Хергейр; был он преклонного возраста. Его жену звали Исгерд; она была дочерью конунга Хлэдвера...»* (II).

Далі у сазі йдеться про захоплення Альдейґ'юборґу ворожим королем: *«Конунг Эйстейн со своим войском подошел теперь к Альдейгьуборгу; конунг Хергейр противостоял ему малой силой. Конунг Эйстейн со своим войском атаковал город. Хотя конунг Хергейр защищался хорошо и мужественно, он не был готов к битве, и кончилось тем, что пал сам конунг Хергейр и большая часть его войска. И когда конунг погиб, предложил конунг Эйстейн мир всем тем, кто там был»* (III).

Конунґ Ейстейн, захопивши це королівство, вирішив завоювати й сусідню державу, яка знаходилася на північний схід від Альдейґ'юборґу: *«Тогда сказал он Ульвкеллю Сниллингу и Хальвдану, сыну своему: «Дело в том, — сказал он, — что ярл Скули правит к северу – в Алаборге; там у него на воспитании Ингигерд, дочь конунга Хергейра. Скули – большой герой, и мы полагаем, что он выйдет против нас с войском; поэтому вы пойдете на восток навстречу ему и подчините нам*

страну, но привезете мне дочь конунга. Если вы возьмете страну, тогда Ульвкелль там будет ярлом [в благодарность] за ту благородную поддержку, которую он мне оказал» (IV).

З півночі та північного сходу від Ладоги не могло бути жодного королівства – з тієї причини, що неподалік від нього з півночі знаходиться Ладозьке озеро.

А що мова йде таки про чималу державу зі столицею Алаборґ, свідчить наступний уривок: *«Теперь расскажем об Ульвкелле и его жене Ингигерд, правящих в Алаборге. Вот узнали они о смерти конунга Эйстейна и о том, как это произошло. Тогда спрашивает Ингигерд Ульвкелля, не будет ли он претендовать на государство конунга Хергейра, ее отца. Он отвечает, что он к этому готов. Собрались они в путь и по пути не останавливались, пока не прибыли в Альдейгьуборг. Сигмунд правил там вместе с королевой [Исгерд]. Ульвкелль потребовал отдать им с женой государство, но [Исгерд] сказала, что они уже имеют достаточно большое государство»* (XI).

Ще раз дозволю собі навести цитату зі статті Л. Войтовича, про яку йшлося на початку цього дослідження: *«Таким образом, из Хольмгарда конунг Олаф со своими 200 воинами пошел зимой 1029/1030 гг. по льду застывших рек к морю, где сел на корабли и поплыл на Готланд. Это выглядит как путь из Днепра по Каспле и Западной Двине к ее устью в Рижском заливе»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 10].

Але якщо ми уважно прочитаємо відповідне місце у «Сазі про Св. Олафа», ми не знайдемо повідомлення про те, що Олаф подорожував до моря по льоду річок – це є здогад дослідника. У сазі ж сказано лише про те, що до моря Олаф їхав кіньми: *«Сразу после йоля конунг стал собираться в путь. У него было тогда около двух сотен людей. Ярицлейв конунг снабдил их всех лошадыми и всем необходимым снаряжением. Когда конунг собрался, он отправился в путь. Ярицлейв конунг и его жена Ингигерд проводили его с большими почестями. Своего сына Магнуса он оставил у Ярицлейва конунга. Олав конунг добрался зимой до самого моря, а когда наступила*

весна и сошел лед, его люди стали снаряжать корабли к плаванию» (СХСII).

Уявімо собі, що Гольмґард, звідки вирушив конунг Олаф, це й справді є Новгород. Чи мало б якийсь сенс подорожувати Олафу зимою кіньми до Фінської затоки (найближча до Новгорода частина Балтійського моря) й тут чекати весни, а весною будувати тут кораблі? Чи не набагато зручніше було б дочекатися весни у Новгороді, спорядити весною тут кораблі, добратися на них Волховом до Ладозького озера, а звідти – Невою – до Фінської затоки? Пливти річками доводилося б весь час за течією, позаяк Волхов впадає у Ладозьке озеро, а Нева витікає із нього.

Таки віддаленим був Гольмґард від Балтійського моря, а річковий шлях до Балтики із Гольмґарду був далеким і незручним. Саме тому до Балтійського узбережжя зручніше було добиратися кіньми – зимою, зупиняючись на відпочинок у містах, підпорядкованих київському князеві.

Наразі доцільно буде розглянути також і термін «*Austrverg*» у контексті давньоісландських саґ.

У «*Сазі про Олафа Трюгґвасона монаха Одда*», написаній за різними оцінками фахівців між 1160 і 1200 рр., є такий фрагмент: *«И была у него тогда большая дружина, он воевал тогда с языческими народами и всегда побеждал, ездил он повсюду в Аустрвеге и подчинял там себе народ. А когда ему наскучило это занятие, то приближалась зима. Захотел он тогда вернуться домой в Гарды. И тогда подул им навстречу ветер, и сильный, и встречный, и помешало это его поезде в этот раз. Повернул он тогда к Виндланду со своим войском и поставил свои корабли на якорь»* (IX). Тут йдеться про кінець того періоду біографії конунга Олафа, коли він перебував на службі у Володимира Великого. Як бачимо, *Аустрвег* і *Гарди* (*Гардарікі*) – це різні землі. Щоправда, частина *Аустрвегу* була підпорядкована *Гардаріку*, а вірніше конунгу *Гардаріку* – великому князеві Русі, про що ми дізнаємося із інших зауважень у цій та інших саґах.

У збірці королівських саґ «*Красива шкура*» також *Аустрвег* показаний як країна,

окрема від *Гардаріку*: *«Конунг Вальдамар скоро сделал Олава хёвдингом в дружине, и чтобы управляют теми воинами, которые охраняли земли конунга и увеличивали государство гардских людей. Олав приобрел широкую известность в Гардарики и во многих местах по Аустрвегу, в Судрленд и в Вестрленд...»* (XXIII).

Наскільки можна зрозуміти із контексту, «*Вестрленд*» (*Аустрленд*) – це частина *Аустрвегу*, а інша його частина – *Судрленд*. Другий композит («ленд»/«ланд»), спільний для обох назв, має значення: «країна». Із цього помітно, що *Аустрвег* являв собою досить великий регіон із низкою країн.

Про локалізацію *Аустрвегу* дещо можна дізнатися зі саґи Сноррі Стурлусона про Олафа Трюгґвасона: *«Однажды летом, когда Харальд Гренландец отправился в Аустрвег в викингский поход добывать себе богатства, приплыл он в Свитьод»* (43).

Із наведеного уривку складається враження, що *Аустрвег* був не надто далеко від Швеції. З іншого уривку цієї саґи є помітним, що до регіону *Аустрвег* належала Естонія: *«Однажды летом Лодин отправился в торговую поездку в Аустрвег. У него был один корабль и много товара. Он держал путь в Эйстланд и был там в торговом месте летом»* (52). Ще інша цитата із даної саґи підтверджує, що мова йде про Прибалтику: *«На следующее лето отправился он в Аустрвег со своим войском и держал тогда путь в Свитьод, и послал сказать королеве Сигрид, что хочет с ней встретиться»* (43).

Свитьод – Швеція. Таки *Аустрвег* знаходився неподалік від неї. Знову звернімося до «*Саги про Олафа Трюгґвасона монаха Одда*», розглянувши той уривок, де йдеться про сватання князя Всеволода («*Виссивальда*») до королеви Готланду Сіґрід Гордої: *«А тут посватались к Сигрид Виссивальд, конунг из Аустрвега, и Харальд Гренландец, конунг Уплёнда. Но она посчитала себя униженной тем, что к ней посватались мелкие конунги, а их – самоуверенными, поскольку они посмели мечтать о такой королеве, и потому сожгла она тогда их обоих в доме одной ночью»* (XXXII).

Дослідники вказують на міфологічний сюжет цієї розповіді, яка трапляється в кількох сагах. Всеволод Володимирович, який князував у Володимирі (Волинському), не міг свататися до Сігрід, позаяк на час описуваних подій їй було вже 50 років, а сам Всеволод був тоді підлітком. Але для нас наразі важливим є те, що **Володимир (Волинський) у сазі розглядається як одне із міст Аустрвегу.**

У «Великій сазі про Олафа Трюггвасона» можна прочитати таке зауваження: ***«Некоторые книги говорят, что император Оттон ходил со своим войском в Аустрвег и повсюду там привел народ к христианству, а с ним был Олав Трюггвасон»*** (76).

Тут автор припускається анахронізму (як і Сноррі Стурлусон у подібному випадку). Імператор Оттон II воював проти конунга Данії Гаральда Синьозубого і переміг його 974 р. у битві біля данських укріплень *Даневірке* на півострові Ютландія. Олав Трюггвасон не міг брати участь у цьому поході, позаяк на той час був ще дитиною. До цього імператор Оттон I-й переміг Гаральда Синьозубого 965 року. Ця перемога увінчалася Хрещенням Данії разом із її конунгом. Автор саги розглядає ці дві події – як одну, і двох імператорів Оттонів – як одного.

У цьому повідомленні важливим є те, що із нього помітно: до Аустрвегу входили заселені вендами землі Прибалтики на території сучасної Польщі. А, можливо, і Венділа на Ютландії.

Висновок тут такий: термін Аустрвег не поширювався на весь «Шлях із варягів – до греків» – це була територіальна назва, яка охоплювала східні землі Прибалтики та Волинь і, можливо, Галичину. Всупереч згаданому твердженню Л. Войтовича – Гольмгард не міг бути згаданим у складі Аустрвегу, позаяк це суперечило б частині тих зауважень, які ми щойно розглянули – Гольмгард бо розглядається як столиця Гардаріку, а Аустрвег і Гардарік – різні землі.

Якби у складі територій Аустрвегу десь було згадано Кенугард, то це б означало, що він належав саме до західних володінь великого князя Київського.

А тепер пригадаймо, що **Альдейґ'юборґ знаходився у землях Аустрвегу (що помітно за викладом історії його зруйнування та спалення, наведеній у цьому розділі). А це є ще одним вагомим аргументом для ототожнення Альдейґ'юборґу із Плісненськом.**

Насамкінець цього розділу слід нагадати, що **спростування ототожнення Альдейґ'юборґу із Ладогою унеможливує ототожнення Гольмгарду із Новгородом Великим, що й кореспондується із археологічними джерелами. Окрім того: ототожнення Альдейґ'юборґу із Плісненськом, яке дуже чітко кореспондується із археологічними джерелами та письмовими пам'ятками, не залишає жодної можливості ототожнити Гольмгард із якимось іншим містом, окрім Києва.**

V. Aldeigjuborg. Етимологія

Останній композит ойконіму «Альдейґ'юборґ» (*borg*) свідчить про те, що остаточно ця назва сформувалася в давньо-ісландському або у шведському мовному середовищі. Перший композит (*Alde*) може походити від шведської лексеми «*aldre*» («старий»), у якій перша голосна (*ä*) є пом'якшеною літерою «а» – читається приблизно, як український звук «я». За цієї умови, другий композит («*gju*») також слід розглядати як такий, що походить зі шведської мови – від лексеми «*gjuta*» («народжувати») – [Левицкий В. В. *Этимологический словарь германских языков*. Т. 1. Винница, «Нова книга», 616 стр. С. 64; 214].

Нагадаю, що композит «*борґ*» у скандинавських назвах міст має значення: «гора, притулок» (про що йшла вже мова – у контексті розгляду варіативного топоніму «*Гольмґардаборґ*»). Щоправда, слово «*borg*» є давньо-ісландським (а не шведським). Проте воно трапляється як топоформант у південно-шведській ойконімії (Гетеборґ, Хельсинборґ).

Отож, загальна семантика топоніму «Альдейґ'юборґ», за цієї умови, є такою: «**Притулок на горі (пагорбі), старий за своїм віком**». Дослівне значення: «**Старий за своїм народженням гірський притулок**».

Справді, Плісененськ був одним із

найдавніших давньоруських міст, розташованим на пагорбі.

Така назва могла б пасувати також до Турова (Білорусь), який знаходився на шляху «Із варягів – до греків», проте про його зруйнування за доби правління Володимира Великого не існує жодних вказівок в археологічних та історичних джерелах.

Даний топонім («Альдейґ'юборґ») можна етимологізувати й на основі данської та давньоісландської мов – скандинави-вікінги різних національностей часто спілкувалися між собою на такому собі скандинавському «койне» – щось подібне за своїм характером до українського суржика.

У цьому випадку перший композит (*Alde*) може походити від данського слова «*ealde*» («старий»). А другий композит («*gju*») – від давньоісландської лексеми «*gjota*» («народжувати») – [Левицкий В. В. *Этимологический словарь германских языков*. Т. 1. Винница, «Нова книга», 616 стр. С. 64; 214].

Нагадаю, що в останньому варіанті етимології третій композит «*borg*» також має давньоісландське походження. А в цілому семантичне значення даного топоніму не міняється – незалежно від того, якому із двох мовних варіантів його етимології ми надамо перевагу.

VI. Гольмгард – у Сазі про Еймунда

Леонтій Войтович згадує про те, що «Сага про Еймунда» викликає дискусії серед учених. На предмет чого – він не пояснює, позаяк це є відомим, що учені дискутують з приводу достовірності викладених у ній подій. Тим часом кожному дослідникові, який не визнає загальноприйнятої версії «Гольмгард-Новгород», не пасує ігнорувати необхідність у детальному аналізі цієї пам'ятки, яка першою в історії створила прецедент ототожнення Києва з Кенугардом, а Новгорода на Волхові – із Гольмгардом.

Тут не буде зайвим навести цитату зі згаданої статті Л. Войтовича, яка має прямий стосунок до відповідної теми: «...*«Таттр об Еймунде Гринсоне» скальда Бёрна Гитделакаппи (989–1024), служившемү конунгу Вальдемару на Руси в 1009–1011 гг., был использован в известной саге об Еймунде, вокруг которой продолжают споры. Одно не вызывает сомнений – это служба Эймунда в войске князя Ярослава Владимировича в 1016–1019 гг. Она начиналась с прибытия Эймунда в Хольмгард, где тогда княжил Ярослав»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 10].

Звернімо увагу: дослідник визнає безсумнівним перебування Еймунда на службі у Ярослава Мудрого в 1016 - 1019 рр. та те, що ця служба розпочалася із прибуття Еймунда до Гольмгарду, де на той час князував Ярослав Мудрий (київський князь із 1015 до 1018 рр. та з 1019 до 1054 рр.). Відтак, Еймунд прибув 1016 р. саме до Києва, де Ярослав Мудрий князував уже другий рік. Звичайно, йому були підпорядковані й Новгород Великий та Смоленськ, але ними він не правив особисто, але – через своїх управителів, зокрема у Новгороді на той час тримав посадника. Логіка вимагає, визнаючи безсумнівним те, що визнав Л. Войтович, визнати й те, що він наразі ще не визнав – що Гольмгард є Києвом. Звичайно – кожен великий учений має право наполягати на власній версії – навіть у тому випадку, коли вона вже переконливо спростована. Але думаю, що ця заувага не може стосуватися Леонтія Войтовича, позаяк на науковій

конференції у Трускавці (02. 06. 2017 р.) мав щастя познайомитися з ним особисто і можу впевнено стверджувати, що наукова істина для нього є дорожчою за Платона.

Та повернімося до згаданої саги. Учені стверджують, що створена вона у XIV ст. (записана наприкінці XIV ст.). Отож, пізній характер цієї пам'ятки не піддається сумніву.

Вважається, що сюжет цієї шведської саги-таттру запозичений із прологу дещо більш раннього твору – норвезької «Саги про Інгаря-Мандрівника». І така думка є цілком слушною – деякі історієзнавчі очевидні помилки є спільними для обох письмових пам'яток. Найбільш помітною із таких помилок є повідомлення про київського князя Буріцлейфа (Борислава), історичний прообраз якого начебто прочитується в біографії князя Святополка, якого літописець називає «Окаянним».

Перш, ніж продовжувати, доцільним буде навести відповідне повідомлення із прологу до «Саги про Інгаря-Мандрівника»: *«Ярицлейв принимает его хорошо, а также Ингигерд и ее люди, так как в то время большое немирье было в Гардарики из-за того, что Бурицлейв, брат конунга Ярицлейва, напал на государство. Эймунд провел с ним 5 битв, но в последней был Бурицлейв пленен и ослеплен и привезен к конунгу... В то время, о котором рассказывается, Эймунд был в Хольмгарде, и провел много битв и во всех побеждал, и отвоевал и вернул конунгу много земель, плативших дань. Затем захотел Эймунд посетить свои владения, и берет большое и хорошо снаряженное войско, потому что не было у него недостатка ни в деньгах, ни в оружии»* (II).

Як бачимо, автор нічого не говорить про вбивство Бориса і Гліба. Впливає висновок, що він чув про ці події досить спотворену розповідь, внаслідок чого переплутав убивцю Святополка із його жертвою Борисом – саме тому й називає Святополка «Бориславом» – йменням, скороченою формою якого є антропонім «Борис». Про те, що «Бурицлейф»

(Святополк) був осліпленим – це він також, ймовірно, вигадав, позаяк знав, що таку практику покарання ворогів часто застосовують у Константинополі. Щодо Давньої Русі – тут так згодом вчинили лише посіпаки Святополка Ізяславовича із князем Васильком Ростиславовичем Теробовльським після Любецького з'їзду князів 1097 р.

До речі, світське ім'я Василька Ростиславовича залишається невідомим до нашого часу. Історики-медієвісти знають: у княжих родинах Русі – аж до татарської навали – дітям давали по двоє імен – кожному. Перше ймення – світське – давалося при народженні, а друге – на честь котрогось із християнських Святих – під час охрещення. Перші літописці, які описували Любецький з'їзд князів, уникали називати Василька його княжим йменням – на догоду Святополку Ізяславовичу та його нащадкам. Не називали його і «Василієм», а зневажливо – «Васильком». Так і утвердилася відповідна традиція. У наш час неможливо точно реконструювати княже ймення Василька Теробовльського, але, скоріше за все, він називався Бориславом чи скорочено – Борисом. Ось чому це його ймення було забороненим до вжитку в літописах – князя Бориса наказав убити Святополк Окаянний, а Бориса-Василька наказав осліпити Святополк Ізяславович, якому дуже не хотілося, аби його порівнювали із князем, що носив прізвисько «Окаянний», тоді як таке порівняння напрошувалось саме собою – тим більше, що у Києві цього володаря народ просто ненавидів за жадібність та безпринципність, яка виявилася у підтримці лихварів.

«Сага про Інгваря-Мандрівника» була створеною не раніше за XII ст. Її автор, очевидно, чув про осліплення Василька Теробовльського – це була доволі резонансна подія, яка вражала уяву багатьох людей ще багато століть поспіль. Зрозуміла річ: чув він про цю подію саме так, як розповідали про неї через кілька десятиліть у Норвегії. У такому випадку норвежці мали називати Василька його княжим йменням, очевидно – Бориславом. Тут говорили, що київський князь наказав осліпити князя Борислава. Складалося враження, що мова йде про

Борислава (Бориса), який був сином Володимира Великого.

Так було воно чи ні – усе це є не надто важливим, позаяк помилковість зазначеного повідомлення не викликає сумніву – значно важливішим є інше – те, що далі автор «*Саги про Інгваря-Мандрівника*» зауважує: «**В то время, о котором рассказывается, Эймунд был в Хольмгарде...**». Читаючи цей пролог, автор «*Саги про Еймунда*» вирішив, що, позаяк Ярослав на той час правив у Новгороді на Волхові, впливає висновок, що Гольмґард – це і є Новгород. Але автор «*Саги про Інгваря-Мандрівника*» зовсім не мав на увазі нічого подібного, позаяк про перебування Еймунда у Гольмґарді він продовжує так: «**и провел много битв, и во всех побеждал**». Це не узгоджується із інформацією про перебування Еймунда на Русі за доби князювання Ярослава Мудрого у Новгороді, про що написано: «**Эймунд провел с ним 5 битв, но в последней был Бурицлейв пленен**». Впливає висновок, що перші чотири битви залишилися без визначеного переможця. До того ж «п'ять битв» і «багато битв» – різні речі.

У підсумку подібних власних міркувань автор «*Саги про Еймунда*» про синів Володимира Великого пише таке: «**Бурислейф имеет Кенугард, Ярослав – Гольмгард, а третий правит Палтеском**» (II).

На думку учених – попри весь художньо-літературний характер відповідного джерела та його пізній характер, це зауваження є вагомим свідченням на користь ототожнення Києва з Кенугардом, а Новгорода на Волхові – з Гольмґардом, отож, висувати якусь іншу версію, не довівши, що воно помилкове – не буде коректним.

Дивує, що деякі сучасні історики намагаються реконструювати період правління Ярослава Мудрого за «*Сагою про Еймунда*», піддаючи сумніву історичні джерела, які вступають із нею в суперечність. У цьому творі зображені казкові подвиги Еймунда на службі у Ярослава Мудрого та пізніше – на службі в князя Полоцького Брячислава 1-го. Якщо порівняти цей твір про Еймунда із давньоруськими билинами про богатирів – знайдемо багато спільного у

безлічі казкових елементів та невідповідностей історичним подіям. Проте за билинами ніхто ще історію давньої Русі реконструювати не наважився, позаяк це виглядало б кумедним. В історичних романах Александра Дюма так само трапляється чимало антиісторичного. Але за його романами історію Франції вивчають лише підлітки та малоосвічені дорослі – учені до цього ще не опустилися. А ось для «Саги про Еймунда» – зроблено виняток. Як це сталося? – зовсім інше питання, хоч ніхто й не сумнівається у тому, що причина тут – ідеологічного характеру. Радянським історикам ця сага була дуже вигідною для фальсифікації історії Давньої Русі. Російським ученим «підспівували» й деякі українські науковці, а за силою інерції відповідне явище продовжується й до нашого часу.

Втім, на нинішній день російські фахівці-медієвісти давно вже визнали фольклорно-літературний необ'єктивний характер відповідної саги: *«Детализированные описания... неоднократно привлекали к этому тексту внимание исследователей, которые пытались провести исторические параллели и доказать достоверность изображения в «Пряди об Эймунде» событий, происходивших на Руси после смерти Владимира Святославича. Проведенное недавно исследование текста и его сопоставление со схожим эпизодом из «Саги о Харальде Суровом» по «Кругу Земному» Снорри Стурлусона показали, что эта прядь является «произведением, в котором воспоминания о реальных фактах, содержащиеся в рассказах участников событий, воплощаются в повествовании с помощью традиционных сюжетов и мотивов», характерных для памятников древнескандинавской литературы, «и трансформируются рассказчиком» в целях героизации главного героя Эймунда. «При этом сохраняется свойственная сагам стилистическая строгость, создающая внешнее впечатление объективности рассказа»...В «Пряди об Эймунде» четко прослеживаются следы устной традиции»* [Глазырина Г. В. Сага об Ингваре Путешественнике. Текст, перевод, комментарий. — М.: Издат. фирма

«Восточная литература», 2002. — 464 с.]

Автор «Саги про Еймунда» не лише сплутав Святополка Окаянного із вбитим ним Борисом Страстотерпцем, але й сина Ізяслава Полоцького – Брячислава, якого називає «Вартилафом», вважає сином Володимира Великого (очевидно, переплутавши Брячислава із Мстиславом Хоробрим, сином Володимира Великого, князем Тмутороканським і Чернігівським). Із літописів відомо, що близько 1020 р. Брячислав Полоцький пограбував Новгород. Іпатіївський список ПВЛ під 1021 р. пише, що його наздогнав Ярослав, перемиг у битві й забрав усю здобич: *«Прийшов Брячислав, син Ізяславів, онук Володимирів, на Новгород і зайняв Новгород. Забравши безліч новгородців і майно їх, він пішов до Полоцька назад. А коли він прибув до Судомири-ріки, Ярослав і виступив із Києва, а на сьомий день наздогнав його тут. І перемиг Ярослав Брячислава, а новгородців вернув там до Новгорода, а Брячислав утік до Полоцька»*. Новгородський літопис першого списку пише про це коротко: *«Побѣди Ярославъ Брячислава»*.

Але автор саги про Еймунда вирішив змінити цей історичний сюжет. Він пише, що Еймунд вступив на службу до Брячислава і налякав Ярослава своїм військом, та захопив у полон дружину Ярослава Інґегерд, яка, подібно до амазонок античної доби, брала участь у війні особисто, очолюючи власне військо. Цим він, мовляв, змусив Ярослава йти на поступки, після чого сам став князувати у Полоцьку, а Брячиславу віддав Кунігард, який ототожнюють з Києвом: *«Она [Ингигерда] сказала Конунгу Ярислейфу, что ему держать вперед самую важную часть Гардарика, то есть Гольмгард, а Вартилафу владеть Кунигардом, другою лучшею частью всех владений, с податями и сборами, – от чего будет он иметь вдвое более владения, нежели как имел прежде, Палтеск и область, лежащую подле, имеет Конунгу Эймунду, и быть ему там... Потом каждый из них уехал в свое владение... Конунг Вартилаф жил не более трех зим: тогда захворал он и умер. То был самый обожаемый Конунг. После него*

владение взял Конунг Ярислейф, и с тех пор один управлял обоими уделами» (XI)

Аналізуючи цей уривок, навіть окремі російські дослідники визнають, що автор тут щось наплутав, або ж більш відверто називають відповідне місце у сазі «фантастичним». По-перше: князь Брячислав 1-й Полоцький помер аж 1044 р. (а не 1023-го). По-друге, до кінця свого життя Брячислав 1-й князував у Полоцьку. По-третє: жоден князь на ймення «Еймунд» у Полоцьку ніколи не правив.

Прообразом для описаних у сазі подій були події історичні. Мстислав Хоробрий, князь Тмутороканський – молодший брат Ярослава Мудрого – 1024 року розпочав війну із київським князем – своїм старшим братом. В Іпатіївському літописі описана битва за розподіл земель між братами, яка відбулася під Листвином. У підсумку варяги були розбиті, Ярослав врятувався втечею. А позаяк Мстислав не претендував на Київський престол, він запропонував мир: *«І послав Мстислав услід за Ярославом [посла], говорячи: «Сиди ти на столі своїм у Києві, оскільки ти єси старший брат, а мені хай буде ся сторона». Та не одважувався Ярослав у Київ іти, допоки вони оба [не] замирилися. І сидів Мстислав у Чернігові, а Ярослав у Новгороді, а в Києві сиділи мужі Ярославові»*.

Мир був укладений аж через два роки – 1026-го: *«Ярослав зібрав воїв многих, і прийшов до Києва, і вчинив мир із братом своїм Мстиславом коло Городця [Пісочного]. І розділили вони по Дніпру Руську землю: Ярослав узав сю сторону, а Мстислав – ту. І стали вони оба жити мирно і в братолюбстві, і перестали усобиця й заколот, і була тиша велика в землі Руській»*.

На Лівобережжі знаходилися три князівства: Чернігівське, Переяславське та Тмутороканське, які відійшли до володінь Мстислава.

Про смерть Мстислава та її наслідки повідомляє цей же літопис під 1034 роком: *«Після цього ж узав волость його всю Ярослав і став єдиновладником землі Руської»*. Порівняймо це із даною сагою: *«После него, владение взял Конунг Ярислейф, и с тех пор*

один управлял обоими уделами».

Але знову повернімося до розгляду резонансного уривку із *«Саги про Еймунда»*, який слід для цього процитувати ще раз: *«Она [Ингигерда] сказала Конунгу Ярислейфу, что ему держать вперед самую важную часть Гардарика, то есть Гольмгард, а Вартилафу владеть Кунигардом, другою лучшею частью всех владений, с податями и сборами, – от чего будет он иметь вдвое более владения, нежели как имел прежде, Палтеск и область, лежащую подле, имеет Конунгу Эймунду, и быть ему там»*.

Володіння Києва були найбільшою і найбагатшою частиною давньоруських земель. І такою частиною тут цілком слушно названо Гольмгард. Але автор саги цього не розуміє – він взагалі не розуміється на географії та історії Русі, тому й дуже суперечливо використовує чужі джерела. Як зауважив читач, в останньому уривку йдеться не про місто *Кенугард*, але про *Кунігард (Kunigard)* – князівство, яке є найкращим після Києва (Гольмгарду). Кунігард дуже нагадує собою міфічний Гунігард – місто в «країні амазонок», яку давні автори локалізували на Лівобережжі сучасної України.

Професор шведських старожитностей Олаф Верелій (1618 – 1682) у примітках до виданої ним *«Саги про Хервер»* пише: *«Hunaland ita saepius vocalur Russia in Vilkina saga. Hanc nostri etiam diu vocarunt Hunegard»* [Hervarar-Saga. Olaf Verelii. Upsalae. 1671]. Із цього зауваження стає зрозумілим, що топонімом *Гунегард (Hunegard)* у скандинавських джерелах позначалося не окреме місто, а все Лівобережжя України, яке на той час (1670-ті рр.) було у складі Російського царства.

А позаяк Вартилаф у відповідному епізоді саги значною мірою уособлює історичний образ Мстислава Чернігівського і Тмутороканського, впливає висновок, що *«Кунігардом»* тут названо Чернігів чи Переяслав (який також йому належав) чи навіть Тмуторокань.

Про слушність цієї думки свідчить й наступна деталь. Автор саги зауважує про новоспеченого володаря Кунігарду Вартилафа: *«от чего будет он иметь вдвое более владения, нежели как имел прежде»*. А

раніше він володів Полоцьком. Чернігівське князівство (разом з Переяславським та Тмутороканським) приблизно вдвічі було більшим за Полоцьке. А володіння Києва – принаймні, втричі.

Але, пам'ятаючи, що топонім «Кунігард» асоціюється з «Гунігардом» у міфічній «країні амазонок» (на Лівобережжі Дніпра), а також – те, що до володінь Мстислава відійшло все Лівобережжя Дніпра, дійдемо наступного висновку: скоріше за все, назвою «**Кунігард**» позначалася уся давньоруська частина Лівобережжя Дніпра.

Дослідники, які вбачають у «*Сазі про Еймунда*» (інша назва: «*Таттр про Еймунда*») наявність «достовірної» історичної основи, несумісної із давньоруськими літописами, яким ця сага багато в чому прямо суперечить, наголошують на тому, що, очевидно, розповідь про вбивство Святополком своїх братів Бориса та Гліба є пізньою вставкою до ПВЛ. Тут вказано, ніби Борис на той час був князем Ростовським, а Гліб – князем Муромським, тоді, як за іншим давньоруським джерелом («*Сказання про Бориса і Гліба*» – написане в кінці XI ст.), Володимир Великий тримав обох цих улюблених своїх синів при собі, старшому з яких хотів передати престол. Непрямим чином це підтверджує й Іпатіївський список ПВЛ: «**Володимир бо розболівся, а в сей час перебував у нього [син його] Борис. І коли печеніги йшли на Русь, він послав проти них Бориса**» (рік 1015).

За Тітмаром Марзебурзьким, на час смерті Володимира Великого Святополк перебував у в'язниці, з якої невдовзі втік і подався до свого тестя – короля Польщі Болеслава.

Але текст ПВЛ та «*Сказання про Бориса і Гліба*» легко узгоджуються між собою – із деякими дрібними поправками до ПВЛ. Зокрема, із ПВЛ є відомим, що Ярослав Мудрий відмовився виплатити щорічну данину батьку із Новгородських земель (2000 гривень). Це могло означати те, що Ярослав буде претендувати на Київський стіл – всупереч волі батька та його заповіту. Володимир вирішив приборкати непокірного сина військом, проте занедужав, і його військо очолив Борис. Схоже, що справді Володимир Великий утримував

Бориса при собі. Але, якщо виходити із загальної практики київських князів, Борис не міг не мати «волості» – очевидно, ця волость знаходилася десь значно ближче, аніж Ростов. На мою думку – скоріше за все, що у Чернігові – звідси легко було Володимирові Великому прикликати Бориса на час своєї хвороби, аби очолив військо проти печенігів. Печенігів Борис не знайшов, натомість вирушив на Сіверщину і «**усмири гради сівери**» [Сказання о святых Борисе и Глебе: Сильвестровский список XIV века / издал И. И. Срезневский.— СПб.: Типография ИАН, 1860, с. 11-12].

Що це означає? Для чого потрібно було Борисові упокорювати сіверянські міста?

У сіверянських містах данину збирав князь Чернігівський, а її частину відсилав до Києва. Якщо якесь із міст відмовлялося платити данину, князь Чернігівський мав йти проти нього походом і приборкувати місцевого князика. Хто ж на той час міг князувати у Чернігові?

Літописи повідомляють, де князував кожен із синів Володимира Великого. Серед цих міст Чернігів – не згаданий. У ПВЛ під 907 р. про Чернігів зауважено вперше. В угоді з Візантією Олега Віщого, що князував у Києві, перелічені міста, яким ромеї мали сплатити контрибуцію. Після Києва ту названо Чернігів, який підпорядковувався Київському престолу. З цього є помітним, що Чернігівський стіл був найбільш престижним після Київського.

Після цієї події літописи не згадують про Чернігів аж до 1024 р., коли місто (і відповідне князівство) захоплює Мстислав Хоробрий. Учені припускають, що у цьому проміжку Черніговом правили київські посадники. Але мало ймовірно, аби Володимир Великий утримував при собі спадкоємця престолу – улюбленого сина Борислава (Бориса), не давши йому престижної «волості», яка знаходилася, так би мовити, «під боком». Втім, можливо, що у Чернігові правив молодший брат Борислава – Гліб – інший улюблений син Володимира, але це менш ймовірно. І ось чому.

На мою думку, автор ПВЛ не вигадав про правління Бориса у Ростові, а Гліба у Муромі – Київський літопис повідомляє рік, коли Борис посів стіл у цьому місті – 1010-й. У проміжку

між 1010-м та 1015-м роками, очевидно, помер князь Чернігівський, який належав до місцевої династії, що правила Черніговом ще за Олега Віщого (інформація про всі місцеві династії – Чернігівські, Галицькі, Ладомирські – літописи дружньо замовчують). Очевидно, права спадкоємця на Чернігівський стіл були сумнівними із якоїсь невідомої нам причини. Отож, Володимир вирішив віддати Чернігів своєму сину Борису, але низка сіверянських міст не визнала його влади, підтримуючи місцевого претендента. За цих умов, разом із Борисом мав би повернутися із Мурому й Гліб, позаяк літописи повідомляють, що Гліб у Муромі не прийняли і стояв він під містом табором. Окрім того, у Римській Церкві князь Гліб канонізований як «Давид Польський». Це може вказувати на його князювання у Червені (після Муромі), позаяк Червен згодом Ярослав Мудрий віддав польському королеві Болеславу Хороброму. На час хвороби Володимир Великий міг прикликати Гліба, розраховуючи дати йому Туров, який забрав у Святополка. Ось таким чином узгоджуються дані літописів із даними «Сказання про Бориса і Гліба».

У «Сазі про Еймунда» сказано, що Бурицлейф (Борислав) був князем Кенугарду. Нагадаю: **«Бурицлейф має Кенугард, Ярослав – Гольмгард, а третій править Палтеском»** (II).

Тут може критися інформація про скандинавську назву тієї «волості», якою володів Борис (Бурицлейф) до смерті Володимира Великого. Скоріше за все, це міг бути Чернігів. Але, якщо наведена вище моя реконструкція відповідних подій, все ж, не збігається з історичними реаліями, які нам залишаються невідомими (а таке також є можливим, хоч і малоімовірним), тоді це міг бути Галич, або й Володимир Волинський.

Хто князував у відповідну добу в Галичі – історикам невідомо. Щодо Володимира Волинського – тут деякий час князував старший син Володимира Великого – Всеволод. Про його смерть давньоруські літописи не пишуть нічого. Відомо лише, що 1008 р. (за іншими даними – 1013 р.) його вже не було серед живих, а Волинське князівство приєднав князь Туровський Святополк

(Окаянний). Цілком можливо, що після смерті Всеволода (можливо, від руки Сіґрід Гордої – є така гіпотеза) Ярослав послав у Володимир (Волинський) свого сина Бориса, якого згодом вигнав звідти Святополк. Борис після цього повернувся до Києва (що кореспондується із повідомленням «Сказання про Бориса і Гліба» та ПВЛ). А за такі дії Святополка Володимир Великий послав проти нього військо, переміг його і ув'язнив (що кореспондується із повідомленням Тітмара Марзбурзького, який, щоправда, не вдається в деталі).

У такому випадку в Чернігові мав князувати Гліб, якого тут не прийняли, – так само, як до цього – у Муромі. Звідси виникла необхідність приборкувати сіверянські міста, що й зробив Борис. Але при цьому залишається абсолютно незрозумілим епітет Гліба «Польський», який переконливо пояснює попередня версія.

Щодо зауваження Еймунда у «Сазі про Еймунда» про те, що на час смерті князя Володимира Великого нібито Ярослав володів Гольмгардом – ця авторська помилка, можливо, пояснюється тією обставиною, що Гольмгардом (Києвом) Ярослав володів пізніше. Врешті-решт автор ставить все на своє місце, коли називає Гольмгард **«найкращою частиною Гардаріку»**, якою Ярослав володів на час конфлікту з Брячиславом та після цієї події (1020-ті роки). У цьому випадку Гольмгард у цій сазі цілком однозначно ототожнюється із Києвом.

Розпочату реконструкцію виникнення передумов міжусобних війн за Київський престол 1015 р. можна продовжити. Найперше слід усвідомити, що варязьке військо вже перебувало на службі Ярослава Мудрого на той час, коли він відмовився виплачувати щорічні 2000 гривень своєму батькові. В іншому випадку це була б авантюра, а Ярослав Мудрий був дуже обережним, за що й дістав власне прізвисько. А позаяк він все ж найняв це військо (коштувало воно йому недешево, а князь був – ошадливим), впливає висновок, що він готувався до війни за Київський престол – після смерті батька.

Наступне, що необхідно врахувати – обставини втечі Святополка Володимировича із в'язниці, що також сталося вже після смерті

Володимира Великого, як це зауважує Тітмар. А чому ж не раніше? Не раніше тому, що його стерегли досить пильно. Володимир не хотів страчувати Святополка, позаяк не був впевненим, що він є сином Ярополка, а не його власним, до того ж не хотів війни з Польщею. Водночас він чудово розумів, що Святополк претендуватиме на Київський престол, позаяк отримає підтримку свого тестя Болеслава Хороброго. За таких умов ув'язнення Святополка виглядало оптимальним рішенням. Після смерті Володимира Великого, Святополка визволили з ув'язнення бояри, які хотіли його привести до влади у Києві. Позаяк Святополк був ув'язненим у Києві або у Вишгороді, впливає висновок, що це були київські бояри, які влаштували змову проти Бориса. Можливо, вони виходили навіть із державницьких міркувань, вважаючи, що князювання Святополка забезпечить військовий союз Русі із Польщею. Але скоріше за все – розраховували, що енергійний Святополк, який має польську підтримку, зможе ефективніше протистояти Ярославові – останній бо вже відверто претендував на Київський престол.

І тут залишається незрозумілим, як насправді загинув князь Борис. Версія перша (і досить вірогідна) полягає у тому, що Святополк втік до Турова, де зібрав власне військо й повів його на Київ. З невідомої причини військо Бориса відмовилося воювати зі Святополком. Скоріше за все – тому, що так змовилися між собою бояри, із числа яких були воєводи Бориса. Окрім того, Святополк намагався прихилити до себе киян щедрістю, як пише про це Іпатіївський літопис: **«Святополк же сів у Києві після отця свого, і скликав киян, і став майно їм давати»** (рік 1015).

Святополк послав переслідувачів, яким наказав убити Бориса, і вони наздогнали його на Альті. Після цього Святополк зазнав поразки від варягів Ярослава і втік до Польщі. Позаяк *«Сага про Еймунда»* зовсім не згадує про Святополка, впливає висновок, що історичні образи Святополка та Бориса злилися у ній в один спільний.

Також є можливим, що Святополк відразу ж утік до Польщі, а Борис загинув під час першої

ж битви із варязьким військом Ярослава Мудрого. Остання версія виглядає, все ж, вкрай мало ймовірною, позаяк вона залишає без пояснення цілу низку повідомлень у літописах та у *«Сазі про Еймунда»*, які мають чимало спільних елементів в окремих епізодах. Зокрема – це повідомлення про смерть Бориса на Альті. При цьому в літописах відповідний опис у своїх деталях виглядає історичним, а у *«Сазі про Еймунда»* – не реалістичним, можна сказати – фантастичним.

«Сказання про Бориса і Гліба», написане ще раніше за ПВЛ, також оповідає про вбивство Бориса та Гліба, вчинене за наказом Святополка. Відоме воно в двадцяти списках, і в науці немає жодної гіпотези про те, що у *«Сказанні»* також з'явилася пізня вставка – що було б зовсім неправдоподібним. Щоправда, дехто із дослідників наполягає на тому, що *«Сказання»* написане пізніше за ПВЛ, а відтак – і вставку було запозичено в ньому із ПВЛ. Вони міркують, що *«Сказання»* не могло з'явитися до канонізації Бориса та Гліба. Саму ж канонізацію датують якомога пізнішим часом.

Тут потрібно врахувати той факт, що князі Борис та Гліб є канонізованими також і Римською Церквою, що, очевидно, сталося ще до Великого церковного розколу 1054 р. А відтак – Православна Церква мала б канонізувати Бориса та Гліба ще раніше.

Окрім того, прізвисько Святополка – *«Окаянний»*, очевидно, не є вигаданим літописцем – воно існувало в народі, воно безліч разів повторюється у *«Сказанні»*. Слово *«окаянний»* походить від антропоніму *«Кайн»* (біблійний персонаж – убивця рідного брата). Канонізація Бориса та Гліба, яка відбулася ще в давньоруську добу, була б також неможливою, якби вони були убиті на війні, а не безжалюбно знищені як цілком беззахисні.

Дві останні битви варягів Ярослава Мудрого із *«Бурицлейфом»*, який двічі «оживає», виглядають як опис війни Ярослава зі Святополком після його повернення із Польщі 1018 р. та після повернення польського війська на чолі з Болеславом Хоробрим на батьківщину 1019 р.

Отож, пізню інтерполяцію до ПВЛ, яка

розповідає про смерть Бориса і Гліба, слід вважати недостовірною в окремих деталях, але достовірною в цілому.

VII. Коногардія і Голінгардія

У 16-томному виданні скандинавських саг Саксона Граматака («*Gesta Danorum*») – у пам'ятці ще більш ранній за «Коло Земне» С. Стурлусона – наявна найбільш рання згадка про *Гольмгардію*.

Щоправда, тут жодного разу не трапляються ойконіми «Гольмгард» чи «Кенугард», зате трапляється згадка про «*Коногардію*» («*Conogardia*») та про «*Голінгардію*» («*Holingardia*») – в сукупному значенні: «Русь» («*regnum Rusciam*»). Причому – у такому контексті, де учені встановили помилку. Замість топоніму «*Голінгардія*» можна поставити «*Гольмгардія*», і зміст виглядатиме цілком логічним – принаймні – на перший погляд. Наведу відповідну цитату із «*Gesta Danorum*» у перекладі на російську – без жодної правки: «*Фродо собрал королей на совет и постановил, что впредь все они должны жить по одному закону. Он назначил Олимара править <Хольмгардией>, Онева – Кёнугардией, взятому в плен Гунну он дал Саксонию, а Ревиту – Оркадские острова. Некому Димару он дал в подчинение области, заселённые хельсингами, янберами и ямти, а также обе Лаппии, в то время как Дата он постановил править землёй эстов... Таким образом королевство Фродо*

включало в себя Русцию на востоке, тогда же как на западе его граница проходила по реке Рейн» [Деяние данов, т 1, 5.7.13].

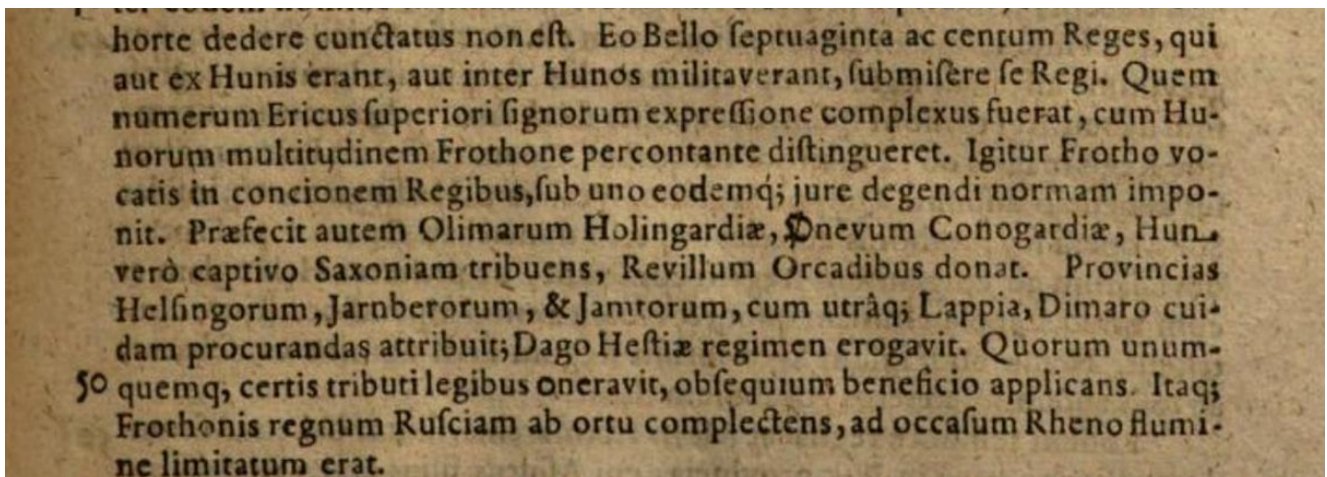
Дві Лапії, про які тут йдеться, – це два регіони на півночі Норвегії та Швеції, де мешкають *саами* (*лопарі*). Землі хельсінгів і ямтів – територія на півночі сучасної Швеції.

Данією, Норвегією та Швецією, очевидно, король Фродо правив власноруч. «Коногардію» та «Голінгардію» автор ототожнює із виразом «*regnum Rusciam*», який перекладається як «*королівство Русь*».

У примітках перекладача «*Кёнугардия*» показана як така, що має в оригіналі форму «*Cönogardia*». Така форма наявна у пізніх виданнях «*Діань данів*» – починаючи з ХХ ст. А ось у ранніх виданнях, де учені не робили жодної правки (див. фото тексту видання 1645 р.), пом'якшеної голосної «*ö*» там немає. Замість неї – стоїть звичайне «*o*».

Проте слід визнати, що відповідна правка данських філологів-упорядників у даному випадку також є доцільною, позаяк даний етнонім у своїй первинній формі («*Conogardia*») не етимологізується на основі скандинавських та інших германських мов – слово «*Cono*» – у спільній базі їхньої лексики – не існує.

Позаяк рідна мова автора була данською,

Сторінка із «Діань данів» Саксона Граматака 1645 р. видання. Див. 6-й рядок зверху (7-й знизу), де подані назви: «*Holingardia*» та «*Conogardia*»

очевидно, перший композит («*Söno*») слід спробувати етимологізувати на основі данської, де наявне слово «*kjøn*» («розумний, умілий») – [Левицкий В. В. *Этимологический словарь германских языков*. Т. 1. Винница, «Нова книга», 616 стр. С. 327].

Отож, топонім «*Cönogardiae*» Саксон Граматик усвідомлював у такому значенні: «*Країна розумних, умілих*». На це слід було звернути увагу, позаяк така назва країни, як «*Cönogardiae*» трапляється лише одного разу – не лише в працях цього автора, але взагалі – в усіх історичних джерелах.

Найбільш ймовірно, що цей топонім є тотожним до «*Kunigarð*» («*Сага про Еймунда*») та «*Gunigarð*», отож, стосується він всього Лівобережжя Дніпра. У такому випадку топонім «*Gölmgardia*» («*Голінгардія*») позначає усе Правобережжя Дніпра, що також має свою логіку, позаяк Київ знаходиться на правому березі Дніпра, і на всьому Правобережжі цієї ріки саме він був і є найбільшим та найголовнішим містом.

Але можливою є ще одна версія – хоч і менш ймовірна. Ось які факти вона враховує.

Наявна в оригіналі форма топоніму «*Holingardia*» («*Holingardiae*»), ймовірно, не є помилковою, позаяк у Британії достатньо поширене прізвище *Holingard*, походження якого є давньоісландським (про що свідчить другий композит «*gard*»), а етимологія його – не з'ясована (відповідну інформацію легко знайти в Інтернеті). Можливо, це не є випадковий збіг і такий топонім («*Holingard*») існував насправді – можливо, на давньоісландській давньогрецька власна назва «*Гелон*» мала форму «*Holin*».

Контекст повідомлень про короля Данії Фрьодо 1-го у «*Діянні данів*» Саксона Граматика цілком слушно вважається легендарно-антиісторичним – стосується він періоду до н. е., коли Ютландія ще не була заселена вихідцями зі Скандинавського півострова і Данія як країна – не існувала, а відтак – не існувало ще тоді й данських королів.

Жодного із давньоруських міст на той час ще не було і Саксон Граматик, очевидно, це чудово усвідомлював, проте для позначення певних територіальних одиниць він давав їм ті

назви, які були зрозумілими його сучасникам-скандинавам своєю схожістю на сучасні для них. Водночас – ці назви мали б опиратися й на історичні джерела, які описують період Європи у I тис. до н. е. Розуміючи, що в описі часів легендарного Фрьодо 1-го застосування топоніму «*Gölmgard*» було б анахронізмом, автор вдається до архаїчної топоніміки, характерної для праукраїнських земель. Зокрема, він пригадує, що найбільшим містом Великої Скіфії давньогрецький історик Геродот у V ст. до н. е. називає Гелон, який отримав такий ойконім на честь легендарного сина Геракла – Гелона-Гілла. Від цього Гелона також походить етнізм «геліни» (елліни) та назва області на території України античної доби – «Гілля».

Українські археологи довели, що відомості Геродота про місто-гігант – не є чієюсь вигадкою – вони розкопали й ідентифікували як Гелон гігантське Більське городище на Полтавщині, периметр стін якого дорівнює 25, 995 кілометрів, що на два кілометри більше за середній периметр стін міста Гелон (за даними Геродота).

Наприкінці XII ст. усі деталі повідомлень античних авторів ніхто не піддавав сумніву, тому описане Геродотом місто Гелон, яке вражало уяву освічених людей Середньовіччя своїми унікальними розмірами, могло розглядатися як своєрідний символ усіх територій, об'єднаних назвою «Велика Скіфія».

Щодо іншої назви («*Conogardiae*») – тут можна врахувати таке:

Деякі дослідники зауважують, що в окремих сагах трапляється топонім «*Kiænugarðr*» – у контексті, що стосується давньоруських земель (вони його розглядають як варіант топоніму «*Kaenugarðr*»). На їхню думку, цей варіант може бути пов'язаним із давньогрецькою назвою собаки (*κυνός*), яка звучить як «кінос». Ця версія опирається на історичне джерело, написане близько 1200 р. під назвою «*Chronica*». Його автором є англійський історик Роджер із Ховедену (Roger of Hoveden). У відповідній «Хроніці», оригінал якої можна прочитати в Інтернеті, є така розповідь: «*У цього Едмунда був син на ймення Едуард, який невдовзі після*

смерті батька, боячись короля Кнуда, втік до королівства Догів (regnum Dogorum), яке ми називаємо Руссю (quod nos melius vocamus Russiam). Король землі тієї Мелескольд дізнався про нього і з повагою прийняв його (Quem rex terrae Malescoldus nomine, ut cognovit quis esset, honeste retinuit) [https://archive.org/details/chronicamagistri03roge/page/n75/mode/2up].

Із контексту «Хроніки» помітно, що Едмунд, про якого тут йдеться, – це король Англії Едмунд II Залізобокий. Як відомо, він правив наприкінці доби князювання у Києві Володимира Великого; за правління у Києві Святополка Окаянного та на початку правління у Києві Ярослава Мудрого. Жоден із цих князів ніколи не носив ймення «Мелескольд». Помер Едмунд II Залізобокий 1016 року. Це був другий рік князювання Ярослава Мудрого у Києві. Відтак стає зрозумілим, що «королівство Догів» неможливо ототожнити із Київською Руссю – що тут йдеться про найменш відому нашим сучасникам давньоруську державу, імена князів якої – для нас невідомі. Щоб з'ясувати, яка саме держава мається на увазі – для цього

потрібно розглянути вислів «королівство Догів» (regnum Dogorum). На англійській лексема «Dogorum» має значення: «собаки».

Чимало дослідників розглядають етимологію етноніму «хорвати» у контексті міфології – як таку, що пов'язана із давньоруським богом загоризонтального сонця Хорсом. Підстави для цього можуть бути такі: «**Поширена у Прикарпатті топоніміка із основою Хорс/Корс (Хоросно, Коросно, Кросно), ймовірно, також є пов'язана із позначенням сонячного божества, а саме Хорса...**» [Майоров А. В. «Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона», СПб, 2006, с. 92].

А тепер пригадаймо, що саме у Прикарпатті знаходилася Біла Хорватія.

Зооморфним символом Хорса був хорт (давньоруська й сучасна українська назва собаки). Звідси й дістали такого поширення зображення собаки у давньоруській культурі. Найбільш відоме із них – собака на коштовному Городищенському зап'ясті, знайденому в Прикарпатті, якому свого часу стільки уваги приділяв радянський академік Б. Рибakov.

Зображення Хорса у вигляді хорта на Городищенському зап'ясті, яке Б. Рибakov вважав «Сімарглом»

Про хорутан (карантинів) – слов'янську народність – один із російських дослідників, посилаючись на І. Середзневського, пише так: «...В їхній міфології збереглися якісь незрозумілі натяки на стародавнє божество на ймення Корт, яке дослідники минулого співставляли з руським Хорсом. І. І. Середзневський вказував, що на хорутанській “корт” – вогонь, світло. Хорутани... говорили – “*wsi gremo w Krtowo*” – всі підемо до Корта, всі помремо» [Прозоров Л. «Боги и касты языческой Руси», М. 2006, с. 208].

Остання деталь свідчить про те, що Хорс таки був богом підземного сонця, яке «мешкає у світі померлих». А також про те, що семантика теоніму «Хорс» тотожна до назви собаки («хорт»).

Позаяк хорвати фактично мали самоназву: «нащадки Хорса», а сам Хорс уявлявся у вигляді собаки, тому й не дивно, що в

Англії їхню країну (Білу Хорватію) називали «королівством Собак» (*regnum Dogorum*).

Читач може заперечити, мовляв, Володимир Великий підпорядкував Білу Хорватію Києву ще в 992-93 роках. Проте ми вже знаємо, що Плісенськ був зруйнований вікінгами 995 чи 996 року. Позаяк із цього міста київський князь здійснював контроль за біло-хорватськими землями, після цієї події, ймовірно, біло-хорватський князь повернувся на свою батьківщину й став князувати у Перемишлі або ж у Червені чи Теревовлі. Можливо, він справді мав ймення Мелескольд (подібне до того, що і ймення Аскольда, князя Київського).

Таким чином згаданий Саксоном Граматиком топонім «*Conogardia*», можливо, має первинну форму «*Cionogardia*» і – стосунок до Прикарпатської Русі.

Зображення Хорса у вигляді фантастичного хорта на стіні собору Святих Бориса і Гліба (Чернігів), яке Б. Рибаків вважав «Сімарглом»

VIII. Гольмгард. Етимологія

Повернімося до питання етимології топоніму *«Гольмгард»*. Відповідні слова до першого композиту (*«Гольм»*) у спільному значенні *«острівець»* трапляються не лише у шведській (*«hólme»*), але й у давньоісландській мові (*«hólmr»*) [Левицкий В. В. *Этимологический словарь германских языков*. Т. 1. Винница, «Нова книга», 616 стр. С. 286]. Позаяк саги були написані на давньоісландській мові, можна припустити, що остаточно відповідний топонім сформувався саме у контексті цієї мови. Інше питання – у контексті якої мови він виник? Якщо давньоруської – тоді його первинна форма була: *«Холмгород»*. Константин Багрянородний згадує Вишгород як *«Вусеград»*: очевидно, його інформатор знав одну зі слов'янських мов, для яких характерне неповноголосся, скажімо, македонську, сербську чи болгарську. У випадку із трансформацією Холмгорода у Холмград – відбувалося, можливо, те ж саме.

Зрозуміло, що давні ісландці переосмислили цю назву у відповідності до семантики власної мови – підстава для цього існувала – поряд із Києвом на Дніпрі було кілька островів та півострів (зокрема, сучасний Труханів острів). Піщана коса, яка відділяла Почайну від Дніпра, також могла вважатися «островом». А саме на Почайні знаходилася пристань для кораблів, яка використовувалася ще навіть у XVII ст.

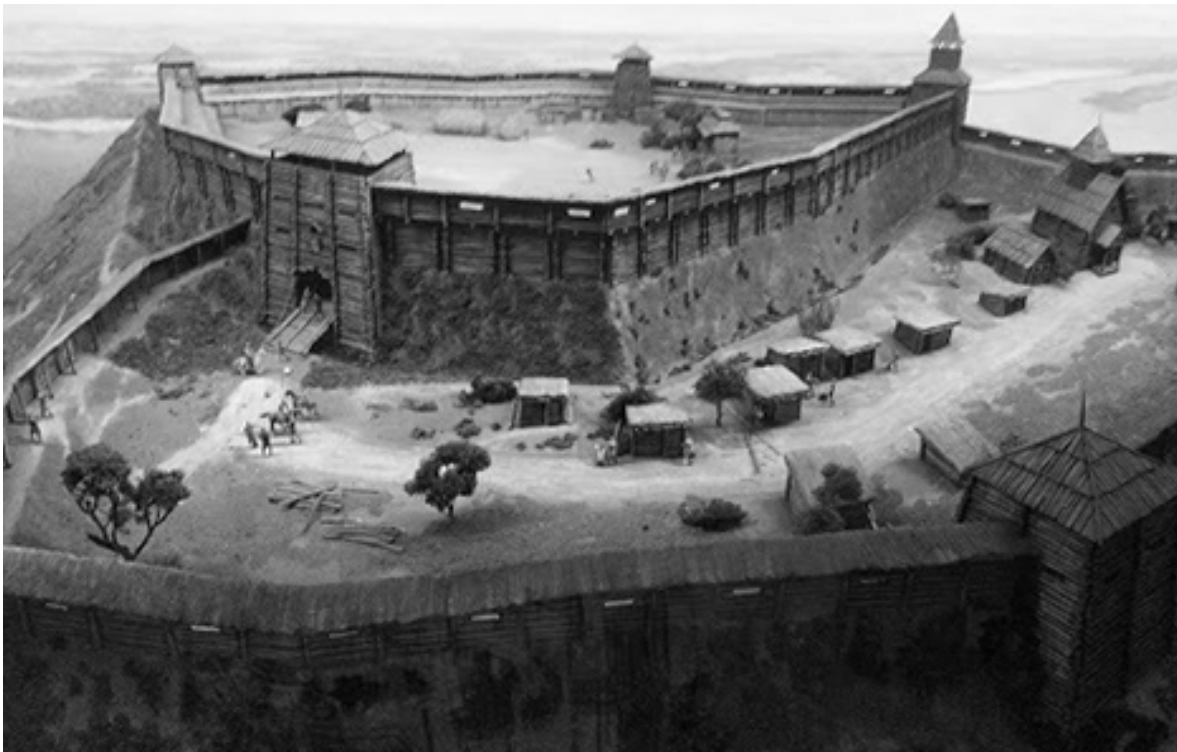
Чи міг називатися Київ *«Холмгородом»* у ранній період давньоруської доби – хоча б у середовищі якоїсь частини слов'янського населення Київської Русі? На мою думку – таке цілком можливо. По-перше: вище над Києвом, приблизно на відстані 15 км знаходиться Вишгород. Назва цього міста виникла не тому, що Вишгород розташований вище за Київ над рівнем моря – насправді – все навпаки, але тому, що він вище за Київ по течії Дніпра. Унікальність локалізації Києва полягає в тому, що вона потрапляє на межу Придніпровської височини (частини Українського кристалічного щита); Придніпровської низовини та Поліської низовини. Київське плато, порізане сіткою

ярів на окремі височини («гори»), висота яких сягає до 196 м над рівнем моря, знаходиться на правому березі Дніпра. Саме тут і розташована історична частина Києва. Київські пагорби – «гори», як їх називають давньоруські літописці, зокрема Старокиївська Гора – можуть слугувати достатньою підставою для виникнення назви *«Холмгород»*.

А тепер пригадаймо, що араби називали Київ *«Куябою»* (чи *«Куявою»*). На основі арабської це слово не етимологізується. Пригадаймо, що візантійці називали Київ топонімом *«Кіоава»* [Константин Багрянородный, *«Об управлении государством»*, М. 1989, с. 47]. Останній може походити від *«Куява»*.

Як свідчать дані *Етимологічного словника української мови в 7 томах* (АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред) та ін. – К. Наук. думка, 1983), в українській мові наявна відповідна апелятивна лексема *«куява»*, одне зі значень якої є таким: *«крутий горб»* (йдеться про ландшафтний горб – пагорб, а не про якийсь інший). У давньоруській мові він частіше називався словом *«холм»*. До речі, можливо, Данило Галицький якимось чином знав про більш давню назву Києва (*Холмгород*), саме тому й вирішив назвати свою новозбудовану замість зруйнованого Галича столицю ойконімом *«Холм»*.

Тут виникає ще одне питання: чому літописці давньоруської доби жодним словом не згадують про те, що Київ колись мав іншу назву? На мою думку – із політичних міркувань. Справа у тому, що топонім «Київ» не є оригінальним, а переважаюча кількість його аналогів та похідних від них знаходяться за історичними межами давньоруської держави (див. Додаток 1.), потрапляючи при цьому в геополітичний простір білохорватської колонізації навколишніх земель, який простежується у відповідності до поширення архаїчних топонімів на *-ичі*. Встановлений таким чином ареал білохорватської колонізації захоплює сусідню із Житомирщиною (яка була органічною

Київ у VIII - IX ст. Реконструкція

частиною Білої Хорватії) північно-західну частину Київщини – включно з Києвом. Усе це в сукупності свідчить про те, що свого часу – ймовірно, у межах VII – кінця VIII ст. – білі хорвати певний час володіли Києвом, який до цього належав полянам, і принесли йому свою назву, що існує й донині. Як називався Київ до біло-хорватської експансії на його територію – про це можна лише здогадуватися за його скандинавською назвою: «*Гольмгард*». На мою думку – «*Холмгородом*». Нагадаю, що Леонтій Войтович обережно припускає походження скандинавської назви «Гольмгард» від давньоруської «Холм-город», до нього таку етимологію назви «Гольмгард» виводила Т. Джаксон (див. Передмову). А лінгвістичні підстави для подібних припущень – вагомі. Полягають вони у тому, що чимало скандинавських ойконімів давньоруських міст походять від пристосованих до власної мови і переосмислених давньоруських відповідних назв: «*Смалескья*» (*Smaleskia*) – від «Смоленськ»; «*Палтескья*» (*Palteskia*) – від «Полоцьк»; «*Радстофа/Ростофа*» (*Radstofa/Rostofa*) – від «Ростов»; «*Морамар*» (*Moramar*) – від «Муром»; «*Сурдалар*» (*Surdalar*) – від «Суздаль».

Окрім усього іншого, слід враховувати ще й міфологічне бачення світу, характерне для

давніх народів. У язичницьких культурах пагорби були сакральними місцями. У відповідності до цього – створювалися штучні пагорби – кургани. Усе це мало міфологічне підґрунтя. Наприклад, у єгипетській міфології «первинний пагорб-острів» був божеством: «*Птах вважався первинним пагорбом, що піднявся із водного середовища Нун...*» [Рол, Д. «Генезис Цивілізації», М., ЕКСМО, 2002, с. 382]. У давньо-германських мовах поняття пагорба та маленького острова (острівця) також були між собою близькими, позаяк відповідні слова – належать до спільного «гнізда слів»: *HULN-/HULM* [Левицкий В. В. *Этимологический словарь германских языков*. Т. 1. Винница, «Нова книга», 616 стр. С. 286].

Очевидно, сакралізація пагорбів існувала у всіх курганних культурах, зокрема і в язичницькій давньоруській та в основних її найближчих генетичних попередницях, які існували у Середньому Наддніпров'ї, – у культурі Зарубинецькій та Черняхівській.

Нагадаю, що культура Зарубинецька, локалізована на території Верхнього і Середнього Наддніпров'я та Південної Білорусі, виникла на межі III – II ст. до н. е. – проіснувала до початку III ст. н. е. Її населення, відповідно до вказівок в історичних джерелах, учені цілком слушно ототожнюють із

кельтсько-фракійським етнічним симбіозом – бастарнами – народом, що вирізнявся високим зростом.

Археологічні дослідження території сучасного Києва свідчать про те, що, починаючи із II ст. до н. е. тут у низці поселень мешкали бастарни – народ Зарубинецької арх. культури.

На Оболоні – на березі Почайни – свого часу (1965 – 1974 рр.) археологічна експедиція, якою керували Анна та Іван Шовкопляси, розкопала зарубинецьке поселення-гігант, площею 25 кв. кілометрів, яке існувало безперервно із II ст. до н. е. до II ст. н. е. включно. Виявлена кераміка свідчить про те, що тут процвітала торгівля, зокрема з античним світом. Тут же ще 1876 р. було виявлено скарб із майже 200 золотих римських монет III – IV ст.

За багаторічними дослідженнями професора Д. Н. Анучина, який у кінці XIX ст. записував антропологічні дані рекрутів російської армії, середній зріст населення Київської губернії на 13 мм вищий за середній зріст населення всієї імперії [Пантюхов И. И. «Значение антропологических типов в русской истории», К., 1909, с. 3]. При цьому, середній зріст сусідньої Чернігівщини визначався як нижчий на ті ж 13 мм в порівнянні з Київщиною. Очевидно, нащадки бастарнів взяли участь в етногенезі полян.

Деякий час Зарубинецька арх. культура існувала синхронно із поліетнічною Черняхівською. Після зникнення першої із них в ареалі полян, тут запанувала друга. Зміна Зарубинецької а. к. на території Києва Черняхівською а. к. не супроводжувалася зміною етнічного складу населення – життя тут тривало без історичних інтервалів, про що свідчать палео-нумізматичні дані: **«Отже, знахідки римських монет, що трапляються в районі Львівської площі і Кудрявця, хронологічно охоплюють великий відрізок часу від II ст. до н. е. до кінця IV ст. н. е., причому фіксують цей відрізок досить докладно: маємо тут монети II ст. до н. е., I ст. н. е., II ст. н. е., середини III ст. н. е., початку IV ст., рубежу IV і V ст. Це свідчить про безперервність існування поселення протягом усього названого**

часу. Слідами його є гончарна сіроглиняна кераміка черняхівського типу, знайдена на Львівській площі» [Брайчевський М. Ю. «Коли і як виник Київ», К., АН УРСР, 1963, с. 37 – 38].

За результатами археологічних досліджень – найбільшу територію Київ займав у II – III століттях [Історія Києва, 1, К., 1986, с. 48]. Інакше кажучи – у добу розвою Черняхівської арх. культури – до початку гуннського панування у Північному Надчорномор'ї. Тоді як у V ст. він зазнав занепаду. Про те, як це сталося, розповідає скандинавська сага, створена на основі німецьких усних джерел, яка має назву: «Сага про Тідрека Бернського». Тут йдеться про війну гуннського короля Аттіли (разом зі своїм союзником Тідреком) проти двох братів, один із яких називався Вальдімаром (Valdimarr), і саме з Гольмгарду він правив Русиландом (Руссю) та Пулиналандом (Польщею). Вальдемар та його брат Озантрікс загинули в битві, і їхні королівства стали підпорядкованими королю гуннів.

Зауважмо, брати носили слов'янське (**Володимир**) та кельтське (**Озантрікс**) імена. Данське ймення **Вальдемар** з'являється вперше у скандинавських країнах лише у XII ст. (як калька зі слов'янського антропоніму).

«Еталонами» Зарубинецької культури серед її поселень, виявлених в Середньому Наддніпров'ї, вважаються такі: Оболонь, Монастирок, Пилипенкова Гора і Бабина Гора. Всі вони локалізовані поблизу Києва чи в самому Києві (Оболонь). Як свідчить про це топоніміка відповідних об'єктів, принаймні половина з них була розташована на високих пагорбах. Корчуватський могильник, розташований на Багриновій горі – високій кручі Дніпра, – також має ознаки типової пам'ятки Зарубинецької культури, а його рання межа визначається початком II ст. до н. е. [Брайчевський М. Ю. «Коли і як виник Київ», К., АН УРСР, 1963, с. 39]. Тут налічується 101 поховання, при цьому – це лише певна їх частина – більшість із них були зруйновані в результаті штучного формування кар'єру – ще до початку досліджень [Брайчевський М. Ю. «Коли і як виник Київ», К., АН УРСР, 1963, с. 41].

У питанні про роль Черняхівської культури в етногенезі київських полян – думки різних

антропологів у цілому збігаються, різняться у деталях. При цьому, існують два варіанти бачення проблеми: *«Поляни кийвські в середньому вияві мають ширші та нижчі від черняхівців черепи та обличчя. При цьому, не змінилася ширина носа, а ширина орбіт зменшилася. Таку зміну розмірів та пропорцій важко пояснити виключно епохальною мінливістю. Це може свідчити на користь істотних змін у складі чоловічої частини населення. Полянки, як і черняхівки цієї території, належать до мезокранних з середньошироким обличчям та носом форм. Це говорить на користь того, що істотних змін антропологічного складу жіночого населення території не сталося, хоча приток населення спостерігався»* [Рудич Т. О. «Населення черняхівської культури України за матеріалами антропології», К., 2005, IV].

Порівняймо: *«Поляни є, ймовірно, тою єдиною групою слов'ян, в якій виявляють себе антропологічні риси скіфів лісостепової смуги. Антропологічно поляни виявляють різочу схожість із населенням черняхівської культури. У свою чергу, черняхівці антропологічно близькі до скіфів смуги лісостепу. Ті незначні відмінності, які наявні між полянами та черняхівцями, між останніми та скіфами, пояснюються епохальними змінами, тобто характером біологічного розвитку типу в часі»* [Алексеева Т.И. «Славяне и германцы в свете антропологических данных» // Вопросы истории, 1974. № 3., с. 62].

Різниця виявляє себе у запереченні чи ствердженні про притік зовні чоловічого населення, внаслідок чого певна частина черняхівців стає полянами. Ми не можемо брати на себе роль третейського судді в дискусії, яку ведуть між собою антропологісти на предмет свого фаху. Проте маємо власну думку із цього приводу: оскільки між чоловічою та жіночою частинами черняхівців існують помітні антропологічні відмінності, слід припустити, що рано чи пізно, нащадки черняхівців мали б зазнати певних антропологічних змін. Чому цього не сталося із жінками? Очевидно, тому, що поляни певний час продовжували традицію своїх предків – захоплювали в полон слов'янок навколишніх

племен (Київська арх. культура).

Стосовно ж зауваження Алексеевої про скіфів лісостепу як автохтонів Праукраїни – воно є цілком слушним: *«На підставі порівняльного аналізу Т. Кондукторова дійшла висновку, що за основними рисами фізичної будови скіфи Північного Причорномор'я дуже близькі до своїх попередників на цих теренах – племен доби пізньої бронзи»* [Сегеда С. «Антропологія», К., 2009, с. 347]; *«Цінні результати отримала М. Великанова, яка вивчала черепи з ґрунтового скіфського могильника IV – III ст. до н. е. біля села Миколаївка на східному березі Дністровського лиману... серед населення, яке залишило дану пам'ятку, досить чітко виокремлюються два морфологічні компоненти: відносно масивний, властивий скіфам нижньої наддніпряниці, і грацильний, притаманний фракійцям балканського ареалу»* [Сегеда С. «Антропологія», К., 2009, с. 347].

Виникнення потужного поселення на території, яку займає нинішній Київ, припадає на ту добу, коли тут ще панували бастарни-зарубинці.

У культурі кельтів простежується особлива сакралізація пагорбів. Так, за ірландськими фольклорними джерелами язичницької доби, записаними ченцями у VIII ст., головне із 5-ти королівств Ірландії – Міде – знаходилося в центрі острова, а його столицею була Тара. На вершині пагорбу Тари відбувалася інтронізація короля – через ритуал його шлюбу із богинею Землі, яку уособлювала вибрана для цього дівчина.

Отож, Київські пагорби для зарубинців-бастарнів були «священним місцем» уже за самим своїм рельєфом. І, за самою логікою, назва цього первісного Києва, ймовірно, мала б бути пов'язаною із пагорбами.

Після занепаду в V – VI ст. Київ починає відроджуватись – про що також свідчать арх. джерела. Не пізніше, аніж у VII ст. і не раніше за початок століття VIII-го Київ захоплюють білі хорвати й дають йому сучасну назву – відповідну до особливостей власної топоніміки. Але скандинави знають його за

іншим ойконімом, від якого у них немає підстав відмовлятися.

Існує й письмове свідчення того, що топонім «Гольмгард» походить від давньоруської назви Києва «Холмоград». Трактат аль-Марвазі «Про природні властивості тварин», написаний близько 1120 р., містить деякі відомості про народи. У його розділі «Про слов'ян і русів», переважно запозиченому з трактату ібн Русте (? – 903 р.), знаходимо опис Київського князівства та скорочену назву Києва, як «Х.дж. рат». Наводимо цей опис майже цілком: «...стосовно ж слов'ян – то вони народ численний, і між їхніми землями та землями печенігів десять днів шляху степами та бездоріжжям; там густі ліси та струмки, і живуть вони в цих лісах. І немає у них винограду, та меду в них багато, і свиней вони випасають. Небіжчиків вони спляють, бо вогонь виановують. Найбільше проса вирощують, а вино їхнє – із меду. Сопілки у них є різноманітні, а довжина сопілки – у два лікті, а лютня їхня – пласка і вісім струн налічує, і бунджука немає, а кілочки – рівні. Достаток у них не великий у всьому, що для життя потрібне; списи металеві – дротики – зброя їхня, і щити чудові; найголовніший серед них називається Ш.в.и.т, а намісник його Ш.р.и.х; і худобу цар має, і з молока її – їжа; а місто, де він перебуває, має назву Х.дж.рат, і в ньому у них – ринок – три дні щомісячно» [Заходер Б. Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. Т 2., М., 1967, с. 130 – 131].

Як же розшифровується назва Києва «Х.дж. рат»? Думаю, що «дж.рат» – як топоформант «град», а «Х.» – як «Холмо». Якщо інформатори, які повідомляли арабів про назву міста, вживали фонетичну форму «Холмоград», тоді арабам не залишалося нічого іншого, як замінити літеру «л» на «дж», позаяк звук, відповідний першій із них, в арабській мові не існує.

Принаймні якась альтернативна версія тут не може мати свого місця – не було на Русі якогось іншого міста, що розпочиналося б на «Х» і закінчувалося топоформантом «град». А те, що цей топонім закінчується на «рат», а не на «арт», є свідченням того, що малася на увазі не скандинавська форма топоніму

(«Гольмгард»), а давньоруська – «Холмоград». Щодо оглушення дзвінкого звуку «д» на кінці слів – це властиво для вимови багатьох народів. І в багатьох випадках, коли іншомовне слово записується «на слух», замість «д» пишуть «т». У контексті нашої реконструкції не залишається місця для легенди про князя Кия та його братів і сестру.

Щодо самої цієї легенди (про Кия – засновника Києва та його братів – Щека, Хорива й їхню сестру Либідь) – вона, очевидно, народилася із переосмислення язичницького культу. Так, антропонім «Хорив» кореспондується із теонімом «Хорс». Антропонім «Щек» має значення: «змій». Тоді як змій є зооморфним символом Волоса, що добре помітно за циклом новгородських билин про Волха Всеславовича.

Щодо Либеді – билинний образ Мар'ї Лебідки Білої цілком слушно ототожнюють із міфообразом Мокоші. Щодо Кия – цей фольклорний персонаж може відповідати Сварогу чи Перуну. На мою думку – останньому, адже Перун пов'язаний з водою (тоді як Сварог – з вогнем). Так само й про Кия існувала легенда, згадана автором «Повісті врем'яних літ», нібито він був перевізником на Дніпрі.

Очевидно, у давньоруську язичницьку добу удари грому ототожнювалися з ударами кия. Звичайно, ці удари називали «перунами», проте це не пояснює уявлення про їхнє походження. Для порівняння скажу, що скандинави-язичники громові удари пояснювали як відлуння ударів молотом, які наносить бог-громовик Тор. Тим часом молот не помічений серед атрибутів Перуна – можливо, його замінював кий. І це цілком природно – адже у давньоруському пантеоні був Сварог – покровитель ковальства, аналога якого не трапляється у язичників-скандинавів. Молот більше пасував Сварогу, а тим часом громові удари потрібно було якось пояснити. Причому – на антропоморфній основі. Це можна було зробити, звернувшись до порівняння з ударами булави. Але у давньоруській мові слово «булава» не існувало (це є пізніє запозичення із польської) – тут булаву, очевидно, називали «києм», адже

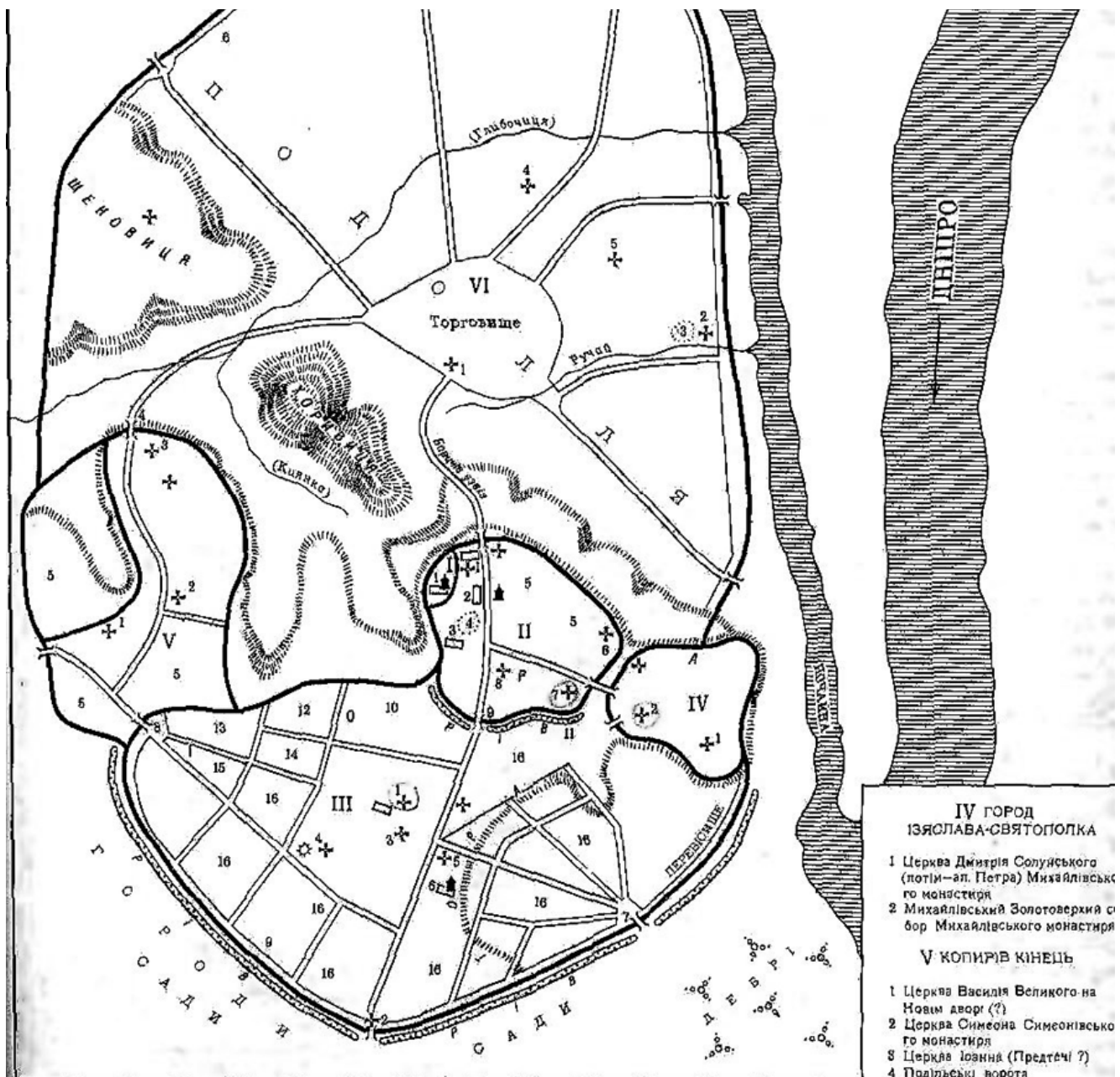
в сучасній українській мові словом «кий» позначається палиця зі стовщенням на кінці – подоба булави.

В українській традиції часів козаччини булава стала клейнодом, що символізує військову владу. Ця козацька традиція опирається ще на язичницьку добу – про що можна судити за зачіскою запорожців («оселедець»), характерною для аристократії русинів-язичників доби Святослава Хороброго.

Тим часом покровителем давньоруської аристократії язичницької доби вважався саме Перун. Таким чином саме булава (як і меч) мала б бути його атрибутом.

Отже, білі хорвати назвали захоплений ними у полян Гольмгард на честь Перуна – «Києвом». Минуло одне чи два століття – поляни відвоювали свою столицю, але біло-хорватська назва залишилася за нею як основна – вона припала до вподоби полянським князям та боярам, позаяк проголошувала це місто таким, що перебуває під опікою покровителя аристократії – Перуна.

Тепер стає зрозумілим, чому теонім «Перун» (та похідні від нього) так нечасто трапляється у топонімії давньоруської доби й чому так часто трапляються топоніми із основою «Кий».

Мапа Києва V - XIII ст.

Умовні позначення: II - городище Володимира Великого; III - городище Ярослава Мудрого; IV - Поділ

ІХ. Єноррі Єтурлусон – про Гольмгард як Київ

Ми розглянули майже усі згадки про Гольмгард у всіх сагах, записаних до 1230 року – де лише вони трапляються. У жодному випадку тут не виникає підстав для ототожнення Гольмгарду із Новгородом. Зате виявлено цілу низку непрямих свідчень на користь ототожнення Гольмгарду із Києвом. Було розглянуто також відносно пізні джерела, яке має назву «Сага про Еймунда», де наявний епізод, який вимагає ототожнити Гольмгард саме із Новгородом, а Кенугард – із Києвом, але згодом таке бачення спростовується у цій же сазі. Ми навели низку аргументів, які пояснюють контекст, у якому виникло таке помилкове бачення. Але, якщо навіть не брати до уваги ці аргументи або вважати їх недостатньо переконливими, – питома вага свідчення про Гольмгард-Новгород у «Сазі про Еймунда» є вкрай незначною – якщо порівняти це із сукупністю свідчень більш ранніх історичних джерел, що спростовують таке бачення, та із археологічними джерелами, які вказують на відносно пізні датовування виникнення Новгорода на Волхові.

Окрім того – ми розглянули також усі промовисті згадки про Альдейґ'юборґ у сагах, записаних до 1230 року. У жодному випадку тут не виникає підстав для ототожнення Альдейґ'юборґу із Ладогою. Зате виявлено цілу низку непрямих свідчень на користь ототожнення Альдейґ'юборґу із Плісненськом. Якщо ж Альдейґ'юборґ – не Ладога – тоді й Гольмгард ніяк не може бути Новгородом. Коли ж Альдейґ'юборґ – Плісненськ, то Гольмгард не може бути якимось іншим містом, окрім Києва (так само і в тому випадку, якщо б хтось більш переконливо довів тотожність Альдейґ'юборґу з Туровом).

Із тих згадок про Гольмгард, які ми не розглядали, і які трапляються у збірці «Коло земне» С. Стурлусона, – одні носять нейтральний характер – за ними неможливо судити про ідентифікацію Гольмгарду, а інші наразі будуть нами розглянуті.

Власне, недостатньо опрацьованою у нас залишаються лише «Сага про оркнейців», «Сага про Магнуса Голоногого» та «Сага про Гаральда Суворого». В останній із них розповідається про подвиги майбутнього зятя Ярослава Мудрого (чоловіка його доньки Єлизавети) та майбутнього короля Норвегії – Гаральда III Сміливого.

Гаральд народився бл. 1015 р. Після загибелі свого брата (короля Олафа Святого) 1030 року, прибув на Русь; спочатку служив у Варязькій дружині Ярослава Мудрого: **«Конунг Ярицлейв хорошо принял Харальда с его людьми. Харальд сделался предводителем над людьми конунга, которые охраняли страну, вместе с Эйливом, сыном ярла Рёгнвальда»** (II). Згодом найнявся на службу до базилевса Константинопольського, де в походах здобув велике багатство, левову частку своїх скарбів він частинами відсилав Ярославові Мудрому на зберігання, як про це пише відповідна сага: **«Но все имущество, какое он добыл и в каком не нуждался для того, чтобы содержать себя, он посылал с верными людьми на север в Хольмгард на хранение к Ярицлейву конунгу, и там скопились безмерные сокровища»** (V). Невдовзі йому довелося повернутися до Гольмгарду. А 1043 року в поході на Константинополь він очолює руську флотилію разом з сином Ярослава Мудрого – Володимиром.

Із контексту саги є добре помітним, що Гольмгард – скандинавська назва Києва. Розглянемо це питання більш детально.

У сазі жодного разу не згаданий Кенугард. Ярослав Мудрий показаний у ній як правитель Гольмгарду. Так, повернувшись із Константинополя – до князя Ярослава 1042-1043 р., Гаральд прибуває до Гольмгарду й залишається тут на зиму: **«Когда Харальд прибыл в Хольмгард, Ярицлейв принял его отменно хорошо»** (XVI); **«В ту зиму Ярицлейв конунг выдал свою дочь за Харальда. Имя ее было Элисабет... Весною**

Харальд отправился из Хольмгарда в Альдейгьюборг» (XVI).

Як бачимо, одруження Гаральда відбувалося в Гольмгарді. Відомо, що це сталося зимою 1043-1044, де, як стверджує сага, він перебував аж до весни. У відповідну добу Ярослав Мудрий князував у Києві. У Новгороді ж із 1034 р. князував син Ярослава Мудрого – Володимир, який того ж таки 1043 р. разом з Гаральдом Суворим ходив у каральний морський похід на Константинополь. Крім того, автор саги говорить прямим текстом, що Ярослав Мудрий князував саме у Гольмгарді, коли Гаральд Суворий повертався зі служби в Константинополі (1042-1043 р.), плывучи Чорним морем на північ: *«Таким путем Харальд ушел из Миклагарда и поплыл в Черное Море... Так обращался он к Эллисив, дочери Ярицлейва конунга в Хольмгарде»* (XV). Правильний переклад із оригіналу має бути таким: *«Так звертався він до Еллісив, доньки Ярицлейфа, конунга Хольмгардського»*.

Таким чином є помітним, що для Сноррі Стурлусона *«Гольмгард»* – це є назва Києва.

У «Сазі про оркнейців», яка не належить перу Стурлусона, написано про Гаральда Суворого таке: *«Харальд оборонял Миклагард каждое лето в течение нескольких лет, но зимой возвращался в Хольмгард»* (XXI).

Тут йдеться про період біографії Гаральда III із 1034 р. – до 1042 р. Зрозуміло, що повертався він до Києва, а не до Новгорода, позаяк його протезе (а пізніше – тестем) був Ярослав Мудрий, який князував у Києві. Повертався до Києва – саме тому, що взимку, як правило, не ходив у походи, а також тому, що привозив на зберігання свої награвовані скарби та розраховував згодом одружитися із Єлизаветою Ярославною, в яку, очевидно, був закоханий, позаяк написав Віси Радості, які їй присвячувалися. Принаймні це стверджує С. Стурлусон у *«Сазі про Гаральда Суворого»* (XV). А дослідники одноставно визнають, що Гаральд Суворий був, зокрема і скальдом, та справді написав ці Віси.

У *«Сазі про Магнуса Голоногого»* (зі збірки *«Коло земне»*) Гольмгард згадується лише одного разу: *«Сигурд конунг женился на*

Мальмфрид, дочери конунга Харальда сына Вальдамара из Хольмгарда. Матерью Харальда конунга была Гюда Старая, конунгова жена, дочь конунга англов Харальда, сына Гудини» (XX). У контексті йдеться не про Володимира Великого, а про Володимира Мономаха, якого тут названо *«конунгом Вальдаром із Гольмгарду»*. Князя київського Мстислава Великого, сина Володимира Мономаха, західні джерела називають *«Гаральдом»* – таке ймення йому дала мати на честь свого батька і його діда Гаральда II – останнього англосаксонського короля Англії. Його матір'ю була перша дружина Володимира Мономаха *Гіта Уессекська*, дочка Гаральда II, яку дана сага називає *«Гюдою Старою»*. Дочка Мстислава Великого – *Малфріда* (у сазі: *«Мальмфрид»*) вийшла заміж за норвезького короля Сігурда I Хрестоносця 1111 року. Того року Володимир Мономах ще князував у Переяславі, проте 1113-го посів Київський престол. **У Новгороді Володимир Мономах не князував жодної хвилини у своєму житті!** Народився він також у Переяславі. І ці факти є загальновідомими.

Як бачить читач, описуючи події приблизно сторічної давності, С. Стурлусон виявляє бездоганні знання з історії та генеалогії Київської Русі відповідного періоду. **Чому ж він тоді називає Володимира Мономаха «конунгом Вальдаром із Гольмгарду», якщо вважати Гольмгард не Києвом, а Новгородом?** В останньому випадку підстав для цього не було б жодних – навіть найдрібніших! Невже С. Стурлусон не знав, із яким містом слід ідентифікувати Гольмгард, згадуваний у сагах, які він записував? Невже не знав, яке місто називають «Гольмгардом» його сучасники? Подібні запитання відповіді не потребують – вони риторичні. Потребує свого з'ясування лише інше питання: чому учені, які ідентифікують Гольмгард як «Новгород» (або як городище Іньоздово під Смоленськом), ігнорують ці та подібні до них історичні джерела? Якщо вони вважають, що в сагах існує така величезна кількість системних помилок щодо згадок про Гольмгард, тоді чому розглядають саги як історичні джерела? Думаю, що звинувачувати

їх у цьому не потрібно – скоріше за все, вони не помічали справжнього змісту більшості тих деталей, які нами були проаналізовані (та ще будуть проаналізовані) у цьому дослідженні.

Х. Згадки про Гольмгард у більш пізніх сагах

«Сага про Грольва Пішохода» була записаною у перших роках XIV ст., але її витоки слід розглядати у давній усній поетичній традиції Ісландії. Із цього твору дізнаємося, що Кенугардія («Кенугарди») – це лише третя частина Гольмгардії («Гольмгардаріки») і про те, що терміни «Гольмгардаріка» та «Гардарікі» – є тотожними: «Он правил в Хольмгардаріки, а некоторые называют ту страну Гардаріки» [«Сага о Хрольве переходе», 38// ПРЯДИ ИСТОРИИ Исландские саги о Древней Руси и Скандинавии. М., Водолей, 2008, с. 14].

А це є зовсім несумісним із ідентифікацією Гольмгардаріки як «Новгородських земель», а Кенугардії – як «володінь Київського князівства».

Автор саги пише: «Третя Гардаріки називається Кенугарди і лежить у той горній цепі, которая разделяет Ётунгейм и Хольмгардаріки. Там есть также Эрмланд и много других небольших государств» [«Сага о Хрольве переходе», 38 // ПРЯДИ ИСТОРИИ. М., Водолей, 2008, с. 127].

Тут «ниткою Арідни» для визначення локалізації області «Кенугарди» для нас має стати згадка про сусідній щодо неї Йотунгейм. Читачі, які читали «Едду», знають, що це є міфічна країна велетнів – йотунів і Кам'яних гір, яка знаходиться на схід від Мідгарду.

Мідгард – країна, яка вважалася центральною частиною всієї землі. А позаяк міфологема Мідгарду була спільною для германських племен, впливає висновок, що скоріше за все йдеться про їхній ареал.

Де ж давні скандинави поміщали Йотунгейм? Найперше зауважимо, що це була гірська країна, сусідня щодо Русі, яку відділяють від Русі гори. А ось від Мідгарду її відділяє ріка Іфінг: «Среди эддических рек есть и Ивинг (Ifing). Это название встречается только один раз. В «Речах Вафтруднира»... есть такой обмен репликами (154-6 – 161-3): Как

называется та река, которая разделяет владения сынов великанов и сынов богов? – Ивинг называется та река... не скует ее во веки веков, никогда не будет на ней льда»

[Либерман А. С. Эддическая река Ивинг и западногерманское название плюща. // Philologia Scandinavica. Сборник статей. Фил. фак. Санкт-Петербургского гос. Университета. СПб, 2003. стр. 125 – 133. С. 126].

Складається враження, що Йотунгейм скандинави розміщували у Карпатах. Тим більше – що назву ріки Іфінг переважно пов'язують із тисом – породою дерева, характерною для Карпат: «В коментаріях Геринга-Саймонса Ifing связывается с названием дерева тиса... Шрёдер заключил, что «тисовая река» исполнена культового значения, хотя по основной гипотезе Геринга-Саймонса, Ивинг – всего лишь река, протекающая среди тисовых зарослей. Хуго Пиппинг, Хольтхаузен и Магнус Олсен тоже пишут Ifing и переводят данное название как «тисовая река»... эта интерпретация сделалась привычной... она принята даже учебными изданиями «Эдды» в Исландии...» [Либерман А. С. Эддическая река Ивинг... С. 127 – 128].

Щодо «Кам'яних гір», які займають лише частину Йотунгейму – тут, очевидно, мається на увазі скеляста частина Карпат.

Таким чином, за непрямыми даними «Саги про Грольва Пішохода», третина Гольмгардаріки, яка має назву «Кенугарди», була розташована під Карпатськими горами, що кореспондується із існуванням у Прикарпатті Галицько-Волинського князівства – саме в ту добу, коли створювалася відповідна сага.

Отож, не є дивним, що згадки про Кенугард в історичних джерелах – вкрай рідкісні: «Однако, упоминаний о Кенугарде – Киеве нет ни в рунических надписях X-XI вв., ни в скальдических висах X-XII вв., ни в «королевских сагах» [Кузьменко Ю. Исследования

и комментарии // ПРЯДИ ИСТОРИИ Исландские саги о Древней Руси и Скандинавии. М., Водолей, 2008. с. 282].

Але також є можливим, що країна Гардарікі (Русь) входила до складу мітологічного Мідгарду. В останньому випадку той **«гірський ланцюг»**, який відокремлює Мідгард від Гардарікі – це Західно-Кавказький хребет (частина Великого Кавказького хребта). У такому випадку Йотунгейм слід шукати у Закавказзі та Передкавказзі.

Гори Західного Кавказу на передгір'ях укриті лісом, а вище – снігом. Це кореспондується із мітологами **«Залізного лісу»** та **«Кам'яних гір»**, які є характерними для Йотунгейму.

Межі Тмутороканського князівства (південно-східної окраїни Русі) доходили до передгір'їв Кавказу, а сама Тмуторокань – добре укріплена фортеця, площею 40 га – знаходилася на Таманському півострові – у дельті Кубані.

Ріка Іфінг, **«що ніколи не замерзає»** – це, можливо, ріка Пшиш – притока Кубані, яка у найбільші морози замерзає лише в окремих місцях, а в окремі роки не замерзає взагалі.

У такому випадку **«Кенугарди»** – це назва тієї частини Лівобережжя Дніпра, яка була заселена русинами (Чернігівське, Переяславське та Тмутороканське князівства). Інша назва: **«Кунігард»** (*Kunigarðr*) – князівство, «найкраще після Київського» та «вдвічі більше за Полоцьке» в **«Сазі про Еймунда»**.

Звичайно, якщо погодитися із тими скандинавськими дослідниками, які виводять етимологію ріки Іфінг від тису, «карпатська» версія виглядає значно більш вірогідною, проте етимологія цього гідроніму залишається не з'ясованою остаточно [Либрман А, С. *Эддическая река Ивинг...* С. 133]. При цьому деякі учені виводять її від західнонімецької назви плюща [Либрман А, С. *Эддическая река Ивинг...* С. 131]. Якщо ці дослідники мають рацію, тоді Йотунгейм слід шукати на Кавказі, позаяк у лісах Передкавказзя **кавказький плющ** трапляється у великій кількості навіть у наш час. Завдяки заростям цих ліан такі ліси взимку здаються вічнозеленими.

Деякі російські дослідники припускають, що Йотунгейм знаходився за Уральським

хребтом, а ріка Іфінг є рікою Урал. На це потрібно зауважити, що на початку XIV ст. (та ніколи раніше до цього) володіння Русі (Гардарікі) ніколи не сягали Уралу. Таким чином «карпатська» та «кавказька» версії не мають третьої альтернативи. Щоб відповісти на питання про те, яка із них є правильною, а яка – помилковою – потрібне окреме поглиблене дослідження усього відповідного матеріалу.

Втім, одна із ісландських саг, створених у XIII ст., фактично прямим чином вказує на те, що топонімом **«Кенугард»** позначається Лівобережжя Дніпра. Фахівці припускають, що автором цієї саги є племінник Сноррі Стурлусона – Стурла Тордарсон. Її назва: **«Сага про Хрещення»**. Ось що тут написано про Кенугард: **«Торвальд Кодранссон и Стефнир Торгильссон встретились после исчезновения конунга Олава. Они вместе странствовали по свету и [дошли] до самого Йорсалахейма, а оттуда до Миклагарда и также до Кэнугарда, что на восток вдоль Непра. Торвальд умер в Руции, недалеко от Палтескья»** (VI.2.1, Глава 13). Цитата наведена за виданням **«Давня Русь у світлі іноземних джерел»**, т. 5, с. 194.

Дещо більш правильний та дещо більш зрозумілий переклад передостаннього речення мав би бути таким: **«...а звідти – до Миклагарду і також – до Кенугарду, розташованого вздовж Ніпра – на схід від нього»**.

Як бачимо, Київ, який є розташованим на правому березі Дніпра, ніяк Кенугардом бути не може. Тут йдеться про якийсь лівобережне давньоруське місто та відповідне князівство.

Якщо у цій сазі немає випадкової помилки, тоді «Кенугардом» тут названо все давньоруське Лівобережжя Дніпра, в певну історичну добу підпорядковане Чернігову. Отож, у вузькому розумінні Кенугардом мав би називатися Чернігів. Це кореспондується із такою скандинавською пам'яткою, як **«Опис землі»**. Цитую також в перекладі Т. Джаксон: **«В восточной части Европы находится Гардарики. Там есть Кэнугард и Хольмгард, Палтескья и Смалескья»** [XII.1. ОПИСАНИЕ ЗЕМЛИ I]. Згадані тут міста (Чернігів і Київ,

Полоцьк і Смоленськ) розташовані локальною плямою, поділеною географічно на південь і північ, що й відображено засобами синтаксису в цьому географічному трактаті.

Щоправда, в наведеному уривку із «Саги про Грольва Пішохода» разом із топонімами «Кенугарди» та «Гольмгардарікі» згадано й *Ермланд* (*Вармію*, заселену прусами), але тут він, ймовірно, розглядається як сусід Гардаріку.

Коротко розглянемо ще одне джерело – «Сагу про гутів», створену в першій чверті XIII ст. Цей твір, написаний на одному з діалектів давньоісландської мови, зберігся лише в фрагментах, проте тут також наявна згадка про Гольмгард (у фонетичному варіанті цього топоніму: «Гульмгард»). Цитую відповідний фрагмент у перекладі Т. Джаксон на російську:

«Вскоре после этого приплыл [на Готланд] конунг Олав Святой, бежавший на кораблях из Норега, и пристал в той гавани, которая называется Акргарн. Там Олав Святой оставался долго. [...] Оттуда отправился Олав Святой к Иерилаву в Хульмгард» (V.22.2).

Тут описані події 1028 року, коли після власної поразки від данців (1027 р.) король Норвегії Олаф II разом із юним сином Магнусом втік до Швеції, а звідти – до Києва, де Ярослав Мудрий («*Іерилав*») князував безперервно, починаючи із 1026 р. – до дня своєї смерті.

Попри те, що цю сагу написав скальд, невідомий за іншими творами, але ототожнення Гольмгарду з Києвом наявне також і в нього.

ХІ. Джерела традиції ототожнення Альдейг'юборгу з Ладогою

У XVIII ст. у російській науці ототожнення Гольмгарду із Новгородом запропонував німецький учений на російській службі Герард Фрідріх Міллер, відомий серед тогочасних росіян як «Федор Міллер». Він вважав, що Колмогори в Карелії колись у давні часи мали російську назву «Холмогоры» і ця назва перейшла із Колмогорів на Новгород.

Свого часу (1749 р.) М. Ломоносов висміяв цю етимологію, не запропонувавши нічого більш переконливого. А позаяк «святе місце порожнім не буває», все ж російські учені почали схилитися до думки, що Гольмгард і справді відповідає Новгороду. У такому випадку Альдейг'юборг мав би вважатися Ладогою. Карамзін у своїй праці «*Історія государства Российского*» пише про Ярослава Мудрого таке: «*Женатый на Ингигерде, или Анне, дочери Шведского Короля Олофа – которая получила от него в вено город Альдейгабург, или Старую Ладогу...*» (II).

Втім, Г. Міллер був у цьому не єдиним – така традиція закріпилася після того, як В. Татіщев 1767 року опублікував виписки із так званого «Іоакимівського літопису» у 1-му томі «*Історії*

Російської». У цих виписках є такі слова про Ефанду, вигадану дружину легендарного Рюрика: «*егда та роди сына Ингоря, даде ей обещанный при море град с Ижарою в вено*». Іжорська земля – це той регіон, де знаходиться Стара Ладога, яку Татіщев вважав Альдейг'юборгом. Звичайно, тут він переосмислив випадок із княгинею Ингерд, що отримала під час укладення шлюбу з Ярославом Мудрим у віно Альдейг'юборг, який історик вважав Ладогою, адже Татіщеву потрібно було обґрунтувати шведську назву Іжорської землі: «*Ингерманландия*», яку він, очевидно, виводить від антропоніму «*Ингор*».

Таких невідповідностей в цьому, так би мовити, «літописі» – дуже багато. Отож, чимало учених вважають його фальшивкою. Деякі інші ставляться до цієї книги більш обережно, вважаючи, що до неї увійшли народні легенди XVII ст., доповнені самим видавцем.

Дослідивши переписку В. Татіщева із його науковим партнером – шведом Е. Бйорнером – фахівцем-текстологом, С. Конча виявив, що останній повідомляв Татіщева

про скандинавські топоніми російських географічних об'єктів XVII ст.: «*Colmogardia*» та «*Kymenegardia*», які в літописі перетворилися на *Колмогард* та *Кумень* [Конча С. В. Скандинавские элементы Иоакимовской летописи и вопрос о её происхождении // Древняя Русь. Вопросы медиевистики – N3(49), сентябрь 2012 г. – с. 98-111].

Наведений приклад досліджує методи роботи В. Татіщева над створенням «Іоакимівського літопису».

Таким чином єдине «історичне джерело», яке непрямым чином нібито підтверджує тотожність Альдейг'юборгу із Ладогою, є створеним у XVIII ст. ученим мужем (В. Татіщевим).

Щодо етимології шведської назви «*Ingermanland*» («Інгерманландія») – вона немає нічого спільного із княгинею Інгеґерд та із сином Рюрика «Інгорем» (князем

Ігором Старим). На фінській мові цей регіон називають топонімом «*Inkeri*» – так само, як і ріку Іжору. Семантика відповідного апелятиву: «*звивиста ріка*». Ще більш правдоподібною виглядає етимологія на основі карельської мови: «*инкери маа*» («*чудова земля*»).

У шведській мові вислів «*In german*» означає: «*на німецькій*», а «*In germanland*» – «*у німецькій країні*». Кажучи інакше, шведи переосмислили цю фінську чи карельську назву відповідно до семантики своєї мови.

Як бачимо, ототожнення Альдейг'юборгу із Ладогою та Гольмгарду із Новгородом виникло із дилетантських етимологій та легенд, які були створені у середовищі російських учених XVIII ст.

До речі, згаданий Г. Міллер є також і основоположником норманської теорії походження Русі.

ХІІ. Підсумки

Позаяк традиція ототожнення Гольмгарду із Новгородом не підтверджується на археологічному матеріалі та вступає у суперечність зі значною кількістю скандинавських середньовічних писемних джерел, її слід вважати помилковою. Перелічимо ці джерела.

1. У «*Сазі про Магнуса Голоногого*» **київського князя Володимира Мономаха, який ніколи не князував і не народжувався у Новгороді названо «конунгом Вальдаром із Гольмгарду»**. При цьому неможливо, щоб автор переплутав Володимира Мономаха із якимось іншим князем, позаяк у контексті він детально описав усю його родину: назвав ймення першої його дружини, їхнього сина Мстислава-Гаральда, ймення батька його дружини – Гаральда II короля Англії, і ймення внуки.

Ця саґа була записаною не пізніше за 1230 р.

2. У «*Сазі про Гаральда Суворого*» кілька разів згадано про постійне місцеперебування Ярослава Мудрого у Гольмгарді у межах 1030 – 1043 рр., коли Ярослав Мудрий князував у Києві. **Коли ж йдеться про 1043 р., автор прямим текстом називає Ярослава «конунгом Гольмгарду»**.

Ця саґа була записаною не пізніше за 1230 р.

3. У «*Сазі про оркнейців*» одного разу згадано про **постійне місцеперебування Ярослава Мудрого у Гольмгарді – у контексті тих років, які Гаральд Суворий був на службі в Константинополі (1036 – 1042 рр.) – коли Ярослав Мудрий князував у Києві**.

Ця саґа була записаною не пізніше за 1220 р.

4. Із «*Саги про Хрольва Пішохода*» дізнаємося, **що Кенугардія («Кенугарди») – це лише третя частина Гольмгардії («Гольмгардаріки»), яка знаходиться на її окраїні біля гірського хребта; і про те, що терміни «Гольмгардаріка» та «Гардарікі» (Русь) – є тотожними**. Це не дозволяє ототожнити Кенугардію із Київським князівством, натомість впливає висновок, що Київське князівство – Гольмгардія, позаяк воно домінувало над всією Руссю.

5. У «*Таттрі про Еймунда*» **Гольмгард названо «найбільшим і найкращим володінням Гардаріку»**, що відповідає Києву, а про Кенугардське князівство згадано як про «вдвічі більше за Полоцьке», що Київському князівству не відповідає. **Ярослав Мудрий тут згадується як конунг Гольмгарду на час свого конфлікту із князем Брячиславом Полоцьким**

(бл. 1024 р.), коли Ярослав був князем Київським.

6. У «*Великій сазі про Олафа Трюггвасона*», написаній не пізніше за 1300 р., вказано, що Володимир Великий князував у Гольмгарді на період служби у нього Олафа Трюггвасона і, на той час, коли Олав залишив цю службу 986-87 року та на час повернення Олафа до Гольмгарду 988 р. **Тут Гольмгард цілком однозначно ототожнюється з Києвом, де у відповідні роки князував Володимир Великий.**

7. У «*Сазі про Хрещення*» сказано, що **Кенугард розташований вздовж лівого берега Дніпра («на схід від Непру»)**. Це неможливо узгодити із версією «Кенугард-Київ», позаяк Київ розташований на правому березі Дніпра.

8. У «*Сазі про гутів*», створеній у першій чверті XIII ст. в Ісландії, **казано, що Ярослав Мудрий князував у Гольмгарді на той час, коли відбувалися описувані події. Йдеться про події 1028 р., коли Ярослав Мудрий князував у Києві**, що є достеменно відомим фактом.

9. У низці саг Альдейґюборґ показаний таким чином, що його неможливо ототожнити із Ладогою, зате він цілком органічно ототожнюється із Плісенськом. А відтак Гольмгард не може бути Новгородом, а лише – Києвом.

Це такі саги:

а). «*Сага про Олафа Святого*» (CCLI), де **показано шлях зі Скандинавії до Альдейґюборґу як дуже тривалий.**

б). «*Сага про Магнуса Доброго*» (I), яка **розміщує Гольмгард на схід від Альдейґюборґу, тоді як Новгород розташований значно західніше від Ладоги, а Київ справді лежить на схід від Плісенська.**

в). «*Сага про Олафа Трюггвасона*» (XC), де описано **зруйнування та спалення Альдейґюборґу 995-996 рр., що не узгоджується з археологічними дослідженнями Ладоги, але узгоджується із археологічними дослідженнями Плісенська.**

г). «*Сага про оркнейців*» (XXI), де описана подорож із Альдейґюборґу до Гольмгарду кінцями (тоді як між цими містами, як правило, подорожували Волховом).

д). «*Сага про Гаральда Суворого*» (XVII), де **Гаральд Суворий їде із Гольмгарду до Альдейґюборґу суходелом, залишивши у Гольмгарді свої кораблі, якими прибув сюди із Міклагарду (Константинополя). А в Альдейґюборзі буде нові кораблі для подорожі до Скандинавії. За умови, що тут йшлося б про Новгород та Ладого, ці дії були б абсурдними.**

е). «*Сага про Гальвдана Ейстейнссона*» (II; IV), де сказано, що Альдейґюборґом правив конунґ (король, князь), а північніше від цього князівства знаходилося інше – столицею якого був Алаборґ. **Якщо Плісенськ ототожнити із Альдейґюборґом, то Луцьк, розташований від Плісенська на північний схід, ототожнюється із Алаборґом. Якщо ж Альдейґюборґ ототожнити із Ладогою, тоді Алаборґ мав би знаходитись на дні Ладожського озера.** При цьому обидві держави були достатньо великими, хоч Алаборґ і меншим за сусіднє князівство (XI).

Щодо питання про ототожнення Кенугарду із певним давньоруським містом – його слід вважати не з'ясованим остаточно. Безсумнівним лишається те, що Кенугард неможливо ототожнити із Києвом і, що територія Кенугардського князівства певний час межувала із певним гірським ланцюгом. Чи йдеться тут про Кавказький хребет, чи про Карпати – відповісти на це питання наразі важко, позаяк згадок про Кенугард у сагах занадто мало і вони – суперечливі. Назва *Кенугардія* може бути узагальнюючою для всіх давньоруських земель, розташованих на Лівобережжі Дніпра, або ж – для давньоруських земель, розташованих північніше за Сколівський гірський масив. Топонім «*Кенугард*» іноді міг вживатися у значенні «*Кенугардія*». З містом Кенугардом може бути ототожненим лише Переяслав та Чернігів («*Сага про Хрещення*»). Найбільш ймовірно, що «Кенугардом» називали все Лівобережжя Дніпра, а «Кенугардами» (у множині) – Білу Хорватію (розташовану приблизно у межах сучасної Львівщини) разом з Волинням (див. Додаток-VIII).

Усього цього – більш ніж достань, аби ототожнення Гольмгарду із Києвом вважати

безсумнівним, а не якоюсь там гіпотезою.

Про Альдейг'юборґ як Плісненськ – можна дискутувати, але, скоріше за все, це ототожнення також відповідає історичним

реаліям: на нинішній день широко відомі археологічні матеріали не дають альтернативи цій версії.

ДОДАТОК-І

Про біло-хорватське походження топонімів із коренем «Кий»

Топонім *Киевець* належить до числа біло-хорватських – його доволі значний «ареал» у більшості випадків збігається із територією, на якій є розповсюдженими ойконіми на -ичі. Зрозуміло, що відповідна тенденція не може бути випадковою. Один із відносних винятків тут становить Сколівський р-н Львівської області, де неподалік від Сколе знаходиться гора *Киевець* – тут ойконіми на -ичі повністю відсутні, проте їх доволі багато у сусідньому Дрогобицькому районі.

Найближчий *Киевець* до Сколівщини локалізований у «серці» біло-хорватського королівства (великого князівства) – у Миколаївському р-ні на Львівщині – таку назву має одне із сіл району (в наш час перейменоване на «Київець»). Дуже цікавим є той факт, що *Киевець/Київець* розташований неподалік від Стільського городища, яке, очевидно, є рештками столиці Білої Хорватії – Ладомира.

За *Повістю времяних літ*, ще за життя її автора існував *Киевець* на Нижньому Дунаї, проте визначення його більш детальної локалізації може носити лише гіпотетичний характер.

Назву «*Киевець*» має українське (біло-хорватське) село у Бяльському повіті Люблінського воєводства (історична Червона Русь – «креси всходні» сучасної Польщі) – [С. Семенюк, «Український путівник по Польщі», Львів, 2007, с. 263; Брайчевський М. Ю. «Коли і як виник Кий», К., АН УРСР, 1963, с. 83].

У цьому ж воєводстві знаходиться історичне село *Кияни* (Любартовський повіт), яке в наш час перейменоване в «*Киянська Рудка*» [Брайчевський, вказана вище праця, с. 83; С. Семенюк, «Український путівник по Польщі», Львів, 2007, с. 264].

Не менш цікавими є три інші села із назвою «*Киевець*», розташовані в Солецькому районі Новгородської області; в Порховському р-ні Псковської області та в Крупському р-ні Мінської області. В останніх трьох випадках відповідним топонімом позначений північний напрям експансії білих хорватів.

Зрозуміло, що ойконіми, близькі до «*Киевець*», а саме: «*Киев*»; «*Киево*»; «*Кияни*» також слід розглядати як такі, що мають біло-хорватське походження. На лемківській території сучасної Словаччини зберегло свою давню назву до нашого часу село *Кийов*, розташоване поблизу міста Сабинова [Семенюк С. «Український путівник по Словаччині», Львів, 2007, с. 132]. Також знаходимо село із відповідною назвою поблизу міста Мішкольц – на північному сході Румунії – неподалік від кордону з Україною [Семенюк С. «Український путівник по Словаччині», Львів, 2007, с. 132].

Аж два міста із назвою «*Кийов*» знаходяться в Чехії. Перше із них – на південному заході Моравії – у районі Годонін. Друге – на південному сході Богемії – у районі Гавлічкув Брод. Отож, є цілком природним, що на території Хорватії та Боснії-і-Герцеговини також трапляються села із відповідними назвами. У Хорватії – їх двоє: *Кияни* – біля Грачаца на півдні регіону Ліка; *Киево* – в Далматинському Загрі'ї, неподалік від кордону із Боснією-і-Герцеговиною та від славнозвісної гори Троглав [Graljuc B. «*Toponimija od Kyjiva a prema zaradi*» // *Етногенеза хорватів і Україна. Матеріали міжнародної наукової конференції 11 – 12 травня 2011 року*. Дрогобич – Трускавець, 2013, с. 193].

На території Боснії і Герцеговини – населених пунктів із відповідними ойконімами налічується принаймні, аж чотири [Graljuc

В. «*Toronitija od Kujiva a preta zapadu*», с. 193]. Нам особисто є відомим село **Києво** (Східне Сараєво, муніципалітет Тирново), а також село **Кієвці** (муніципалітет Градичка) – у Боснії -і-Герцеговині.

За даними статті Олексія Стрижака «*Серби і Україна*», у межах колишньої Югославії налічувалося п'ять поселень із назвою «**Києво**», двоє – із назвою «**Кієвці**» [О. Стрижак, «*Серби і Україна*» // Україна. Наука і культура, К., 1993].

У Великопольському воєводстві (на заході Польщі) також знаходилося село **Києвець** (Слупецький повіт) – [Брайчевський М. Ю. «*Коли і як виник Київ*», К., АН УРСР, 1963, с. 83]. У Куявсько-Поморському воєводстві було аж два села із відповідним топоформантом: **Києвиця** та **Київська воля** – обоє в Іновроцлавському повіті [Брайчевський, вказана вище праця, с. 83].

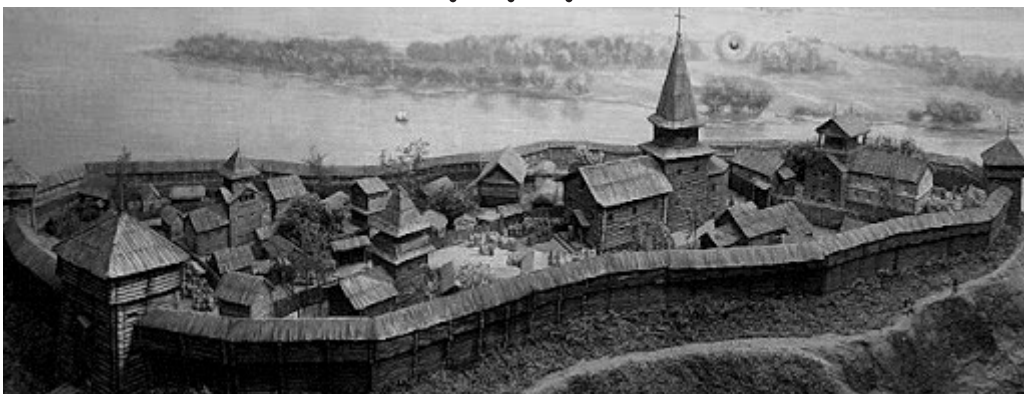
Село **Києв** існувало в Сілезії [Брайчевський М. Ю. «*Коли і як виник Київ*», К., АН УРСР, 1963, с. 83]. З такою ж назвою село наявне в Лодзінському воєводстві (Ново-Радомський повіт) – [Брайчевський М. Ю. «*Коли і як виник Київ*», К., АН УРСР, 1963, с. 83].

На зазначених польських кресах присутність білих хорватів джерела не фіксують, отож, здавалось би, відповідний топонімічний пласт з ними не пов'язується. Але з іншого боку – як пояснити наявність назви міста **Торунь** в Куявсько-Поморському воєводстві? Зазначене місто є батьківщиною Коперника, тому ми, зазвичай, не надаємо собі звіту в тому, що назва його є далеко не типовою для Польщі. Село з такою ж назвою існує у Закарпатті (Міжгірський р-н). При цьому, історичні зв'язки Закарпаття та Польщі неможливо

простежити – через їхню повну відсутність. Село **Ярунь** (аналогічне за топонімічною типологією) знаходимо на Житомирщині (Новоград-Волинський р-н). До речі, поряд із польською Торунню знаходиться містечко **Любич**, чия назва кореспондується із **Любечем** на Чернігівщині, відомим від 882 року, коли його захопив Олег Віщий.

А звідки взялася назва містечка **Ясениця** поблизу Щецинської затоки – на крайньому заході Польщі? Питання не безпідставне, оскільки відповідний топонім є характерним для півдня Львівщини, де локалізовані три села із відповідною назвою: **Ясениця-Сільна** (Дрогобицький р-н); **Ясениця-Замкова** (Старосамбірський р-н); **Ясениця** (Турківський р-н). Те ж саме можна сказати про місто **Свідницю** в Нижньосілезькому воєводстві – його назва тотожна до топоніму, яким позначається село **Свидниця** у Яворівському р-ні на Львівщині. Аналогічне походження має назва двох лемківських міст – **Свидник** (Люблінське воєводство) та **Свидник** у Словаччині, який тут є основним центром української культури, а також – назва села **Свидник** (Турківський р-н).

Як можна пояснити виникнення назви селища **Самборово** у Мазурському воєводстві? Адже топонім «**Самбор**» має сербо-хорватські витоки, про що свідчить наявність на Львівщині районного центру **Самбор**; у Сербії міста **Сомбор** (Воєводина), а у Хорватії – міста **Самобор** (Загребська жупанія). До речі, сербський **Сомбор** місцеве населення називає і «**Самобором**», і «**Самбором**».

ДОДАТОК-II

Про царство Артанію та його столицю Арту

Повернімося до згаданої вже «Книги кліматів» Абу-Ісхака аль-Істахрі аль-Фарсі (написана близько середини X століття), – до наступного уривку зі зазначеного твору: **«9. Руси складаються із трьох племен, із яких одне є ближчим до Булгару, а цар його живе у місті, що має назву Куяба, яке більше за Булгар; інше плем'я має назву Скаліба, а ще інше – Артанія, а цар його мешкає в Арті. Купці ж до Куяби прибувають. Стосовно ж Арти – там ніхто не бував, адже вони знищують всякого іноземця, що їхньою землею подорожує. Хіба лише те – що вони пливуть вниз водою, щоб торгувати, проте про свої справи нікому не розповідають і нікого не допускають себе супроводжувати. Із Арти вивозять чорного соболя та свинець... Арта знаходиться між Хозаром та Великим Булгаром, який межує з Румом із півночі. Вони численні й настільки могутні, що наклали данину на прикордонні міста, що належать Руму. Внутрішні Булгари є християнами»** [Із «Книги кліматів» Абу Ісхака аль-Істахрі аль-Фарсі // Гаркаві А. Я. «Сказання мусульманських писателів о славянах и русских», СПб. 1870].

Локалізація Артанії – між хозарами та Великим Булгаром, який «з півночі межує з Румом» (тобто з ромеями), – охоплює значну територію, оскільки в контексті йдеться про хрещених (балканських) болгар, що наклали данину на прикордонні міста Візантійської імперії (Рума). Отож, визначити розташування Арти ми можемо лише виходячи із зауваження автора про експорт товарів з Арти. Нагадаємо, що останній переважно складався зі злитків свинцю та хутра чорного соболя. Оскільки чорний («баргузинський») соболь траплявся на всій території Давньої Русі, окрім її степової частини, насамперед ми розглянемо питання про родовища свинцю в Україні та на сусідніх північно-східних територіях.

Росія є одним із найбільших у світі видобувачів цього металу, проте майже усі російські родовища (за винятком кавказького) сконцентровані за Уралом – на території

Західного й Східного Сибіру. Саме тому не існує жодних підстав для того, щоб шукати Арту за межами сучасної України, де існують три регіони, характерні наявністю покладів свинцю. Це Харківщина (Біляївське родовище), та Закарпаття (Берегівське, Біганьське та Мужіївське родовища).

Маємо дві головні причини для того, щоб вилучити Харківщину із переліку можливих місць локалізації Арти: 1. аль-Істахрі повідомляє, що Куяба (Київ) – розташована найближче до Волзької Болгарії із усіх трьох руських королівств; 2. соболь не пристосований до існування у степовій зоні.

Отож, у нашому переліку залишається лише Закарпаття. Оскільки ж територія Закарпаття входила до складу історичної Бойківщини, можна припустити, що свинець, який вивозився з Артанії, видобувався у Закарпатті.

Через Сколівщину (Львівська обл.) та Долинщину (Івано-Франківська обл.) протікає річка Соболь. Водночас прізвище «Соболь» є досить поширеним у відповідному регіоні. А все це є вагомим свідченням на користь припущення, що в добу Давньої Русі Карпатський край був одним із основних ареалів соболя, чому сприяло значне поширення карпатської кедрової сосни, плоди якої були основним продуктом харчування цього виду. Реліктова карпатська кедрова сосна в значній кількості збереглася в наш час на гірській території Івано-Франківської та Закарпатської областей в карпатському заповіднику «Горгани». Проте, зрозуміло, що у добу Середньовіччя згадана цінна порода дерева була значно більш поширеною в Карпатах, оскільки в XIX – XX ст. вона зазнала тотального хижацького вирубування.

Із контексту повідомлення аль-Істахрі складається враження, що Арта, столиця Артанії, мала прямий річковий зв'язок із Чорним морем. Нагадаємо: **«Стосовно ж Арти – там ніхто не бував... Хіба лише те – що вони пливуть вниз водою, щоб торгувати...»**. Зазначений фрагмент кореспондується із

повідомленням Константина Багрянородного про двоє руських міст, які торгували річково-морським шляхом із Візантією. Одне із них, зрозуміла річ, Київ («*Кіоав*»), а інше імператор Константин називає ойконімом «*Німоград*»: «... з *Німограду*, в якому сидів *Сфендослав*, син *Інгоря*» [Константин Багрянородный, «Об управлении государством», М. 1989, 9].

Давньоруські літописи не повідомляють, де князував Святослав Хоробрий за життя свого батька Ігоря Старого, але російські учені припускають, що Німоград – це Новгород на Волхові. Проте така думка не враховує того факту, що в середині X ст., судячи за археологічними даними, Новгород Великий ще не міг відігравати такої економічної та політичної ролі, яку відіграватиме в XI ст. – про його існування Порфірогенетові, скоріше за все, нічого не було відомо.

Отож, ми можемо ідентифікувати Німоград лише шляхом його ототожнення із Артою, дійшовши висновку, що зазначене місто знаходилося на березі Дністра і, очевидно, відповідало Галичу. Серед давньоруських міст відповідної доби, які мали прямий річковий шлях сполучення із Чорним морем, чії назви-відповідники у даному творі не встановлені, – лише Туров і Галич згадані у літописах як власне міста, що вже існували у X столітті.

У *Повісті времяних літ* трапляється наступний фрагмент: «У **літо 6477 (969)**. Сказав Святослав матері своїй і боярам своїм: не люблю мені в Києві жити, хочу жити в Переяславці на Дунаї, бо то середина землі моєї». Твердження Святослава свідчить про те, що за часів його князювання у Києві Галицьке князівство було йому підпорядкованим.

Про ймовірність первинного князювання Святослава Хороброго в Галичі не прямим чином свідчить також низка малозрозумілих фактів, пов'язаних із перенесенням столиці Галицького князівства із Теробовлі до Галича. Спробуймо стисло їх викласти.

Внук Ярослава Мудрого Ростислав Володимирович (1038 – 1067 рр.) 1064 року силою зброї здобув Тмуторокань, але за три роки по цьому був отруєний візантійцями у Корсуні. Після нього залишилося троє синів: Рюрик, Володар та Василько. По смерті батька всі вони стали вигнанцями і невдовзі

подалися в Галичину. В 1084 році мешканці Перемишля одностайно допомогли Рюрику захопити владу в місті. Невдовзі (близько 1086 р.) Василька прийняли в Теробовлі, а Володаря – у Звенигороді. Літописці нічого не повідомляють про те, хто князував у цих містах до Ростиславовичів, проте, цілком очевидно, що це не були князі із роду Рюриковичів, але, можливо, вихідці із місцевого боярства, чия влада не могла вважатися легітимною. Зазначені міста радо прийняли трьох Ростиславовичів, покладаючи надію на те, що останні, зважаючи на своє походження, зможуть відстояти незалежність цих міст від Києва. І в цьому, як виявилось пізніше, вони не помилилися. Тим часом у Галичі, де традиційно боярство було особливо могутнім, продовжувала правити «нелегітимна» династія, цілком залежна від спілки найбільш знатних місцевих феодалів.

Після смерті Рюрика (1092 р.) Володар успадкував владу брата у Перемишлі, не втративши, при цьому, і Звенигорода. У 1104 році могутність цього князя була настільки значною, що візантійський імператор Алексій I Комнін посвтав його доньку Ірину за свого сина і спадкоємця престолу Ісаака.

Теробовльський князь Василько – брат Володаря – мало чим поступався останньому. Принаймні саме його київський князь Святополк вважав найбільш не зручною для себе політичною постаттю, а відтак підступно (вдавшись до клятвopушництва) захопив його в полон та осліпив.

1099 року Святополк йде з величезним військом на Галичину. Менш численні дружини Володаря та Василька зустрічають його на Рожному полі, біля Золочева, і змушують рятуватися втечею. В описі передісторії відповідної битви літописець Нестор вкладає у вуста Святополка цікаві слова: «**Адже це є волость отця мого і брата**». Йдеться тут про Звенигородське, Перемишльське та Теробовльське князівства. Тому, цілком можливо, що у відповідних містах до Ростиславичів правили не місцеві князі (як ми припускали), а посадники київського князя Всеволода, Святополкового батька. З іншого боку – тут може йтися про підпорядкування Білої Хорватії Києву ще в добу Олега Віщого чи Святослава Хороброго та його сина Володимира Великого.

По смерті Володаря у Звенигороді та Перемишлі князували його сини – Володимир (Володимирко) та Ростислав. За п'ять років Ростислав помер і Володимирко заволодів Перемишлем, віддавши Звенигород синові Ростислава – Іванові Берладнику. Відтак, можна дійти висновку, що Перемишль був більш значним із двох зазначених міст.

У Василька також було двоє дорослих синів, один із яких – Григорій – успадкував владу батька, після його смерті, в Тереховлі. Інший – Ігор (у хрещенні – Іван) отримав Галич. Оскільки він помер, не залишивши нащадків, 1141 року, в Галич було запрошено Володимирка, князя Перемиського, до якого на цей час уже відійшла й Тереховля. Вважається, що Володимирко вперше зробив Галич столицею Галичини. На нашу думку – це була лише реставрація колишнього статусу цього міста. Тут варто пам'ятати, що 1144 року в Галичі вибухнуло повстання, метою якого було усунення Володимирка від влади. Князь не без труднощів розправився із бунтівниками, але політична ситуація у місті продовжувала нагадувати Дамоклового меча, що висів у нього над головою. Отож, рішення Володимирка про те, що саме Галич має стати столицею Галичини, було прийняте не у відповідності, але всупереч особистим зручностям та безпеці цього князя. Очевидно, передумови такої події визначалися історичним минулим Галича, від назви якого зовсім не випадково утворена назва цілої країни – Галичина. Причому, виникнення цієї назви помітно передує 1141 року.

Парадоксальність рішення Володимирка в наданні адміністративної переваги Галичу повторилася приблизно через століття – в діях Данила Галицького. Вперше Галич був ним захоплений 1229-го року. Зустріли його тут непривітно: боярство, очолюване боярином Судиславом, намагалось посадити на престіл угорського королевича Андраша II, якого Данило усунув від влади, проте не ув'язнив, але відпустив. Права Андраша на Галицький престіл – також одна зі загадок історії, яка може бути поясненою попереднім змістом цього розділу – очевидно, тут йдеться про можливі династичні зв'язки Арпадів із місцевими Галицькими князями.

У цей час князь Белзький Олександр вирішив

підтримати галицьких бояр і пристав до їхньої змови, яка мала на меті фізично усунути Данила. Змова була викритою, розпочалися жорстокі репресії проти галицького боярства. Невдовзі (1231 р.) Олександр Белзький приводить угорське військо, очолюване Андрешом II, і захоплює Галич. 1232 року Данило, разом із Володимиром IV, князем київським, здійснює кілька невдалих спроб відбити Галич. Але раптово Андреш II помирає, угорці залишають місто, і в нього вступає Данило. Наступного року Галич уже є захопленим Михайлом Чернігівським. До 1238 р. тут князює Ростислав, син Михайла. І лише з 1238 р. (після того, як Ростислав отримує у спадок Чернігівський престіл та тимчасово залишає Галичину) Данило стає легітимним правителем Галича, куди й переносить столицю всіх своїх володінь. За два роки по цьому – Галич зруйнований вщент ордою Батия. Данило змушений будувати собі нову столицю – Холм (очевидно, вважаючи, що Перемишль не відповідає на це його вимогам). Галич більше ніколи не повернеться до своєї колишньої архітектурної величі. Проте титул князя Галицького залишається основним формальним титулом Данила, оскільки Галич продовжує залишатись в його володіннях – попри те, що галицькі бояри продовжують вважати його своїм найлютішим ворогом, зокрема вони, зі своїми загонами беруть участь у битві 1245 року під Ярославом – на боці Ростислава Чернігівського і, зрозуміла річ, – проти Данила, який цього разу переміг і вже – остаточно.

Наскільки магічною була притягальна сила володіння Галичем – нехай уже напівзруйнованим – свідчить наступний випадок: наприкінці 1254 р. татарський темник Куремса звернувся до Данила із ультиматумом: «Віддай Галич, інакше – війна!». Данило вибрав війну і розгромив Куремсу на Волині.

Куремса втратив своє високе становище внаслідок своїх поразок, і на його місце було поставлено Бурундая. Останній також розпочав своє намісництво із ультиматуму, вимагаючи від Данила знищення зведеної ним системи фортець, на що Данило покійно дав згоду. Отож, втрата лише частково відновленого із руїн Галича значила для нього значно більше, аніж оборонна могутність своїх володінь,

досягнута тяжкою працею. Вимагати здачі Галича Бурундай не наважився – війни він не хотів також. Із ультиматумом: «*Віддай Галич!*» до Данила зверталися 1245 року послы Батия, у відповідь на що князь вирішив йти на поклін до самого хана, а останнє було пов'язане із ризиком власним життям.

Розглянутий нами феномен політичної вартісності Галича неможливо пояснити лише його вигідним географічним розташуванням – за Галич протягом останніх століть Високого Середньовіччя можновладці воювали не менше, аніж за Київ, оскільки володіння тим й іншим містом автоматично надавало статусу великого князя (короля). Скажімо, без володіння Галичем Данило ніколи не зміг би отримати корону від Папи Римського – корону, яку один із попередників Інокентія IV (Інокентій III) надаремне пропонував 1204 року батькові Данила – Романові Галицькому, який не бажав ставити свою владу в залежність від Папи.

Інший приклад: історикам добре є відомою битва під Тереховлею 1153 року між київським князем Ізяславом, сином Мстислава Великого, та галицьким князем Ярославом Осмомислом. Приводом для війни було колишнє захоплення кількох волинських міст Володимирком – батьком Осмомисла. Битва зав'язалася впертою й кривавою, але поступово успіх почав схилитися на бік киян. Після того, як значна частина галицького війська потрапила в полон, Ізяслав вирішив не добивати свого суперника, але запропонував мирну угоду. Єдиною його умовою було – ні, не повернення волинських міст, але **визнання власної першості**. Зрозуміло, що Осмомисл радо погодився, після чого – досягнуто миру.

Наведений приклад свідчить про те, що першість Києва серед руських міст не була незаперечною і що єдиним суперником Києва за цю першість у відповідну добу міг бути лише Галич.

Зрозуміло, що тут не йдеться про військову силу, але – про історичні права на статус столиці Русі – про права, які замовчуються у давньоруських літописах зі зрозумілої причини.

Відповідний феномен політичного статусу Галича може бути переконливо поясненим

лише в контексті ототожнення його із Артою – столицею одної із трьох давньоруських монархій під назвою «Артанія» (чи «Орсанія»).

Чи були інші згадки про Галич як королівство в історичних джерелах, синхронних до повідомлення аль-Істахрі про королівство Артанію? Так, були – це є розповідь Константина Багрянородного (Порфірогенета) в трактаті «*Управління імперією*» про «*білих сербів*»: «*...сербі походять від нехрещених сербів, яких називають «білими», що мешкають по той бік Туркії, в місцевості, що має назву Бойки... Там ось ці серби мешкають від початку*» [Константин Багрянородний, «*Об управленіи государством*», М. 1989, 32].

Галич знаходиться на території Бойківщини, отож, він потрапляє в ареал «білих сербів» Порфірогенета.

У хроніці I пол. IX ст., відомій під назвою «Баварський географ», є таке повідомлення: «*Zeriuani, quod tantum est regnum ui ex eo cunctae gentes Sclauorum exortae sint et originem sicut affirmant ducant*». Переклад: «*Zeriuani, в яких лише і є королівство і від яких, як вони стверджують, усі племена слов'ян походять і ведуть свій рід*». Етнонім «*Zeriuani*» (№ 35) може перекладатися як «сербі» («серівані»).

Сказане не може мати стосунок до Балканської Сербії, позаяк відповідне історичне джерело є створеним на час князювання у Сербії (Рашиці) Властимира, коли у цій країні власна державність перебувала в процесі формування (після отримання незалежності від Візантії). Впливає висновок, що мова тут про Галицьке князівство («Білу Сербію»).

Наведений текст може бути свідченням того, що Галицьке Велике князівство отримало статус монархії раніше за інші дві давньоруські держави – не пізніше за VIII століття. Це вступає у суперечність із арабськими джерелами – більш пізніми на ціле століття за дану хроніку, які головним королівством слов'ян вважали Валіана (це за умови, що «королівство Валіана» ототожнювати із волинянами).

Повертаючись до свідчення про три галузки русів, наявне у «*Книзі кліматів*» авторства аль-Істахрі, слід звернути увагу на назву третьої галузки русів – «*Скаліба*». На нашу думку, аль-

Істахрі вживає етнонім «Скаліба» в архаїчному значенні – «сколоти» – натякаючи цим на скелотське походження відповідної галузки русів. З іншого боку – найбільш вірогідним буде ототожнення русів-скаліба саме із прикарпатсько-волинськими хорватами, які згадуються в історичних джерелах під назвою «білі хорвати». Наше припущення ґрунтується насамперед на північному сусідстві Білої Хорватії із **«місцевістю під назвою Бойки»** [Константин Багрянородний, «Об управлении государством», М. 1989, 32]. Ця місцевість відповідає Галицькому князівству, локалізованому в межах історичної Бойківщини (та Гуцульщини) і ототожнюється із Артанією арабських джерел.

Існує версія, яка ототожнює **«місцевість Бойки»** із Богемією, де в античну добу мешкали бої. Але «бої» та «бойки» – різні етноніми. Якби не було бойків, що жили «за Туркією», як автор називає Угорщину, ця версія мала б право на існування. Оскільки ж історична Бойківщина охоплює й Закарпаття, яке межує з Угорщиною, а Богемія з Угорщиною ніколи не межувала, то відповідна гіпотеза виглядає «притягнутою за вуха».

За Константином Багрянородним, Біла Хорватія як геополітична одиниця продовжувала існувати за життя відповідного автора, тобто у X столітті (принаймні до 959 року), що дозволяє її ототожнити із князівством, локалізованим у межах сучасної Львівщини, Волині та Червенських міст (етнічних українських земель, які перебувають у складі сучасної Польщі).

На початку 90-х років XX ст. у Загребі вийшли три етнологічні видання сучасних хорватських дослідників (Векослава Клаїча; Мійо Чуріча та Мірко Відовіча), які вивчали відповідні архівні дані з метою пошуку ймовірної прабатьківщини хорватів. У праці кожного із них наведені факти, які свідчать про локалізацію білих хорватів саме на Волині. Зокрема, М. Відовіч передає дані про те, що мешканці сіл, згрупованих навколо Володимира (Волинського), в XIX ст. називали себе хорватами [Mirko VIDOVIĆ, „Hrvatski iranski korjeni“, Zagreb 1991, с. 19]. У працях В. Клаїча

та М. Чуріча (із посиланням на московські архіви) стверджується, що білими хорватами вважали себе у XIX ст. (та раніше) мешканці сіл, розташованих поблизу міста Дубно. За архівними даними, наведеними Чурічем, свою національність як «білі хорвати» офіційно підтвердили більше за 17 тисяч мешканців історичної Волині (17 228 осіб), які жили переважно в межах сучасної Рівненської області [Vjekoslav KLAJČ, „Povijest Hrvata“, Nakladni Zavod MH, Zagreb, 1990, с. 63; Mijo M. ČURIĆ, „Staroiransko porijeklo Hrvata“, Neovisna autorska naklada, Zagreb, 1991, с. 95].

Особиста думка згаданих хорватських істориків про походження хорватів та про межі Білої Хорватії може не відповідати історичним реаліям, проте ця обставина не повинна знецінити наведені ними архівні дані, які незаперечно свідчать про локалізацію Білої Хорватії, зокрема, і на Волині.

У російській науці поширене уявлення про іранське походження хорватів. Наразі його спростовують дані генетики. Для іранських етносів є характерною гаплогрупа R1a, яка, на думку фахівців, сформувалася в Північному Причорномор'ї приблизно в III тис. до н. е. і згодом поширилася на Схід та Північ. Виняток тут становлять лише хурітоїдні іранці-перси, серед яких вона становить, за різними даними від 4 до 20%.

Зокрема, в Північно-Західній Індії, де переважають нащадки індоаріїв, гаплогрупа R1a є вищою за 50%.

Тим часом серед хорватів частота відповідної гаплогрупи становить лише 29,3 %, що є тотожним до її показника серед населення Львівщини, Тернопільщини, Холмщини (загальний для всієї території України показник – 54%). До речі, на території Італії згадана гаплогрупа досягає не більше 3%, тому до іллірійців вона не може мати жодного стосунку. Отож, помітно нижчий показник згаданої гаплогрупи, який простежується в Хорватії та на Галичині в порівнянні із рештою території України та сусідніх щодо неї Польщі (56%) і Білорусії (52%), може мати таке пояснення: хорвати прийшли на Балкани із Північної Галичини, де є значним відсоток іллірійських генів.

ДОДАТОК-III

Про помилковість норманської теорії походження Русі

У питанні дослідження витоків Русі паралельно існують дві крайнощі. Одна із них категорично заперечує скандинавський характер всіх згадок про Русь в історичних джерелах, інша – категорично ототожнює всі зазначені згадки зі скандинавами.

Про неспроможність останньої з двох наукових позицій читач може судити на підставі численних фактів.

Найбільш рання згадка про етнічну назву «русь» припадає на IV ст. до н. е. Арістотель у своєму творі «Про небо» локалізує на півночі (відносно Греції) народ, який називає етнонімом «*скіфи-русь*» (*Σκιθας τους Ρως*): «... причому *скіфи-русь та інші гіперборейські народи живуть ближче до арктичного поясу, а ефіопи, араби та інші – до літнього тропічного... елліни ж мешкають між гіперборейськими народами та ближчими до сходу*» (332/146).

Звернувшись до історичних джерел, ми зауважимо, що «скіфами» давні греки називали всіх мешканців Праукраїни – незалежно від їхньої етнічної приналежності. Римський географ та історик Страбон прямим чином вказує на цю тенденцію: «*Давні еллінські письменники називали всі північні народності загальною назвою скіфів або кельтоскіфів...*» [Страбон, «Географія», XI: 6, 2].

Не було скандинавських племен ніколи також і в Нарбонській Галлії, де історичні джерела I ст. до н. е. фіксують народ *рутенів* (як русини називалися на латині).

Разом з тим, є цілком очевидними кілька історичних згадок, які розглядають Русь як частину Скандинавії. Всі вони перелічені в окремо виданій статті Омеляна Партицького «Скандинавщина в давній Русі», Львів, 1887. І потрібно віддати належне її авторові – перша половина статті, в якій Партицький успішно розвінчує спекуляції російських панслов'яністів, є бездоганною, тоді як друга, на жаль, скочується до пангерманістичних

спекуляцій. Такий контраст зумовлений тою обставиною, що Партицький (вслід за Г. Міллером) не уявляв собі Русі поза скандинавськими витоками, а водночас – намагався дати своє пояснення навіть тим фактам, які помітно не вписуються в його концепцію.

Найбільша вартість досягнень Партицького в розгляді проблеми походження Русі полягає у його переконливому доведенні того факту, що скандинавська Русь знаходилася у Данії. При цьому, український дослідник-класик аргументує свою думку двома фактами:

1) Нестор Печерський ототожнює Русь із варягами, але не ототожнює її зі шведами та норвежцями: «*І пішли за море до варягів, до русі, називалися бо ті варяги: русь, так само інші називаються свеї (Sueones, тобто: шведи), інші ж – урмани (нормани)...*» (862 рік).

В I-й книзі своєї «Хроніки» німецький єпископ Тітмар Марзбургський (975 - 1018) пише: «*Крім того, він силою змусив слухатися його норманів та данів...*» (I, 17), на основі чого є помітним, що «*норманами*» він називає норвежців, а «*данами*» – данців, отож, Партицький справді має вагомі підстави вважати, що під «*Варягами-Руссю*» Нестор Печерський має на увазі данців.

2) Той же Тітмар Марзбургський у своєму описі Києва початку XI століття називає місцевих найманих воїнів-варягів «*данами*»: «*У тому великому місті, яке є столицею цього королівства, є 400 церков, 8 ярмарків, а людей – сила-силенна; вони, як і у всій тій провінції, належать до могутніх, рабів-втікачів, що звідусіль тут зібралися, й, особливо – із швидконогих данів. До цього часу вони успішно оборонялися від докучливих печенігів і перемагали їх*» (Хроніка, VIII, 32).

У наведеній цитаті стосовно данів автором вжито слово «*особливо*», що вказує не на їхню

чисельність, але на те, що вони були основною військовою силою Києва (останнє помітно із контексту, де йдеться про оборону міста від печенігів). Таким чином не існує жодного сумніву в тому, що саме данці переважно становили наймане військо київських князів, відоме під давньоруською назвою «варяги», яка походить від скандинавської: «варінги» (найманці). Отож, гіпотеза значної частини російських етнологів, за якою варяги були «слов'янами із острова Рюген», не має жодної наукової вартості.

Звичайно, посеред військових найманців Давньої Русі (зокрема, Києва та Новгороду) доволі часто траплялися також і шведські та норвезькі вихідці зі Скандинавського півострова, яких «Руська Правда» називає «*колб'ягами*».

У своїй сукупності наведені вище дані є настільки переконливими, що нам не існує потреби особливо детально переказувати аргументи Партицького на користь ютландського походження «новгородського» князя Рюрика.

За гіпотезою Ф. Крузе, яку приймає Партицький, Рюрик – це відомий у відповідну добу ютландський ватажок Рьорик (помер бл. 882 р.), який, як помилково припускає Ф. Крузе, був братом короля Ютландії Гаральда Клака – «Геріюльда» (помер 852 р.).

У німецьких хроніках його названо йменням «*Rorik*». Тут хронікарі характеризують його як морського розбійника (вікінга).

У 855 р. він охрестився, але свого ремесла не залишив (за що його двічі виганяли з країни). Після 867 року *Rorik* у хроніках не згадується – аж до року 870-го (покликання Рюрика на князювання у Ладозі датується у ПВЛ 862 роком, що є неможливим – 863 року він залишається правити у Фризії). 870 р. він знову править Фризією як «*barbarorum rex*» (король варварів). Це може означати, що він не був данцем, але вандалом (венетом). 873 р. він присягає на вірність Людовіку Німецькому в Маастріхті. Наступного ж року його у Фризії вже не було. Він або помер, або подався на Русь.

Щодо Гаральда Клака – у нього було трое братів: Ануло, Рагнфрід і Геммінг Гальвданссон [https://www.wikiwand.com/en/Harald_Klak]. Про

Рьорика ж як брата Гаральда Клака історичні джерела не згадують, отож, його походження насправді є невідомим.

Все зазначене незаперечно доводить існування лише єдиного важливого для етнологів факту: в Давній Русі доби Високого Середньовіччя етнонімом «*русь-варяги*», зокрема, позначалися данці. Чи було це пов'язаним із тою обставиною, що переважно із данців складалося наймане військо київських князів? Окремі дослідники вважають, що так воно й було, що первинну назву «*русь*» не можна вважати етнічною, оскільки вона, мовляв, стосувалася винятково прошарку військової аристократії. Проте відповідна гіпотеза базується на суб'єктивному здогаді, не підсиленому аргументами. З іншого боку – не можна вважати остаточно з'ясованим питання про те, наскільки об'єктивною була давньоруська традиція вжитку етноніму «*русь*» стосовно данів (предків сучасних данців), традиція, основним виразником і започатківцем якої виступає автор ПВЛ.

Врешті-решт, у західних письмових джерелах та в джерелах давньоруських, що передують «*Повісті врем'яних літ*», «*варягів*» «*руссю*» не називає жоден автор. Зокрема, «*Руська Правда*» проводить чітке етнічне розмежування між «*русинами*» та «*варягами*». Тоді як вжиток етнічної назви «*русь*» стосовно данів у Нестора Печерського може бути вмотивованим бажанням літописця показати варягів народом «спорідненим» із русинами.

Сам же автор *Повісті врем'яних літ* у пролозі розглядає Русь окремо від Скандинавії: «*Тому-то із Русі можна йти по Волзі в Болгари і в Хваліси, і на схід дійти в уділ Сивів, а по Двіні – у Варяги, а з Варягів – і до Риму... А Дніпро впадає в Понтійське море трьома гирлами; море ж це Руським називають*».

Надалі здається, що він починає суперечити сам собі. Так під роком 852-м пише: «*...коли почав Михайло цесарствувати, стала називатися [наша земля] – руська земля. А про се ми довідалися [з того], що за сього цесаря приходила Русь на Цесароград, як ото писав [Георгій Амартол] у літописанні грецькому*».

А вже під роком 862-м нібито висуває іншу

версію: *«І прийшли вони спершу до словен, і поставили город Ладозу. І сів у Ладозі найстарший [брат] Рюрик, а другий, Синеус, – на Білім озері, а третій, Трувор, – в [городі] Изборську. І од тих варягів дістала [свою] назву Руська земля».*

Втім – суперечність між двома наведеними уривками існує лише на перший погляд, але насправді її немає, просто в останньому випадку автор дещо незрозуміло висловлює свою думку. Він хотів лише повідомити читача, що майбутні Новгородські землі до «появи у Ладозі Рюрика» не називалися «Руссю», позаяк тут мешкали слов'янські (словени); слов'яно-германські (кривичі) та фінські (чудь і весь) народності, які не мали історичних підстав так називатися. А про те, хто тут мешкав, автор ПВЛ знає чудово, позаяк пише на відповідну тему під тим же 862 роком: *«Сказали до русі чудь, словени, кривичі і весь: «Земля наша велика і щедра, а порядку в ній немає. Йдіть-но княжити і володіти нами»...».*

Словени являли собою нащадків білих хорватів (північна галузка біло-хорватської колонізації), як про це свідчить топонімія та антропонімія новгородських берестяних грамот та порівняльні дані антропології.

Про полян під роком 898-м Нестор пише також щось подібне: *«Від варягів бо прозвалися руссю, а раніше були словінами, хоча вони й полянами звалися...».*

Проте не ототожнювали себе із Руссю й данці. Данські племена не були автохтонами Ютландії. Коли вони мігрували сюди з півночі Скандинавського півострова в V ст. н. е., їм довелося здолати в кількох битвах затятий опір місцевого германського племені ютів, за етнічною назвою яких і виник топонім «Ютландія». Юти замешкали в Ютландії не на тривалий період – приблизно на одне століття, оскільки прибули вони сюди в IV ст. н. е., а близько 450 р. вже встигли мігрувати з Ютландії до Британії (не витримавши тиску данів).

Проте юти також не мали жодного прямого стосунку до етнічної русі. Таким чином виникає питання про ймовірний зв'язок Ютландії із руссю, який слід шукати поза германськими етносами.

Щоб встановити цей зв'язок, розгляньмо

історичне свідчення про етнічну приналежність норців, яке належить добі Великого переселення народів (V ст. н. е.). Мається на увазі надпис, викарбуваний на мармуровій плиті, виявленій в катакомбах «Монашої гори», на території давньоримської колонії Ювавум (провінція Норік), де знаходиться сучасний Зальцбург: *«Року Божого 477 за Одоакра, короля рутенів (рекс рутенорум), геніди, готи, унгарі та герули, лютуючи проти Церкви Божої, благочестивого Максима з його 50 товаришами, що молилися з ним у цій печері по латинському, за ісповідання віри жорстоко мучених скинули вниз, а провінцію норців мечем та вогнем спустошили»* [ПВЛ, К., 1990 // коментар, с. 505].

Відомо, що Одоакр прийшов до влади в Норіку за два роки до цієї події: *«в 475 р. жителі римської провінції Норіку збунтувалися проти начальника римських найманців, вбили його і проголосили своїм вождем Одоакра»* [ПВЛ, К., 1990 // коментар, с. 505].

Під терміном «начальник римських найманців» автор має на увазі римського намісника провінції Норік. Термін «рекс» означає «цар; король», тобто норці відновили свою незалежність від Риму та свою колишню монархію.

У науковій літературі тривалий час ведеться полеміка з приводу національної приналежності Одоакра. Для нас це питання не має особливої вартості – важливим є лише той факт, що 475 року він був обраний королем норців, залишаючись ним і через два роки, коли місто Ювавум захопила військова коаліція гепідів; готів; унгарів та герулів, які були аріанами за своїм віровизнанням, – саме тому й розправилися із християнськими ченцями.

Отож, 477 року Одоакр був королем норців, яких зазначена пам'ятка із Ювавуму (Зальцбургу) називає «рутенами», вказуючи тим на їхню етнічну приналежність як одного із русинських народів. Чи й справді норці були русинами? Що говорять нам про це інші історичні джерела?

За Плінієм Старшим, етнічна назва «норці», яку вживали римляни, є тотожною до більш

раннього етноніму відповідної народності («таврїски»): «...*quondam Taurisci appellati, nunc Norici*». Переклад: («...раніше називалися таврїсками, тепер: норїцями») – [Пліній, «Природнича історія», III, 133]. В «Реальному словнику класичних старожитностей» Фрідріха Любкера це повідомлення розглядається як достовірне (стаття «Норік»).

В іншому місці Пліній Старший, передаючи слова Катона, називає «народом таврїсків» (*Tauriscae gentis*) лепонтійців, що мешкали у верхів'ях річки Тіцин, та саласів із долини Аоста [Пліній, «Природнича історія», III, 134].

Поховальні стели культури Голасекка (IX – IV ст. до н. е.) містять надписи, виконані лепонтійським письмом із застосуванням літер, спільних для етрусської та венетської абеток. Археологічні старожитності лепонтійців також свідчать про те, що вони були нащадками населення культури Голасекка. Венетський характер відповідної арх. культури мені особисто видається очевидним – тим більше, що жодних кельтських племен у IX – IV ст. до н. е. на Апеннінському півострові не траплялося. Саласи також мешкали в ареалі голасекців, отож, думка Плінія та Катона про їхню спорідненість із лепонтійцями може вважатися цілком слушною.

Пліній також фіксує на території Норіку народність *карнів*: «...*Carnis Segesta et Odra...*» [Пліній, «Природнича історія», III, 131]. У зазначеному контексті згадуються як їхні володіння перевал Хрушиця та регіон Сісак на сході Хорватії. Етнонім «*карни*» є венетським, причому, він кореспондується із венетськими топонімами Бретані (*Карн; Карнак* тощо). Більшість учених вважають карнів «іллїрійцями», але тут слід враховувати той факт, що ці науковці не визнають етнічної єдності всіх венетів, розглядаючи їхню апеннінську галузку, як «іллїрійську» чи, «ймовірно, іллїрійську», а їхню галузку арморіканську – як «кельтську», або ж «невідомого походження».

Певним свідченням про венетську етнічну приналежність карнів є зауваження Страбона про те, що Тергеста було карнським поселенням [Страбон, «Географія», VII: 5, 2].

Загальновідомо, що топонім «Тергеста» вживався стосовно торговельного центру, який

стояв на місці сучасного Трієсту, і що останній знаходиться на північному кордоні історичної території адриатичних венетів.

В «Індексі» монографії «Цивілізації давньої Європи», М., 2007 (автори: Г. Мансуеллі; Р. Блок) в статті «Норіці» про відповідну народність зазначено наступне: «*Кельтський народ, ймовірно, змішаний із венетськими групами. В III ст. до н. е. він займав територію верхів'їв р. Драви, яка згодом стане Норіком. Таврїски ділилися на дві групи: амбїдрави... амбїзонти...*».

У словнику Любкера (у статті «Норік») читаємо, що амбїдрави мешкали на берегах Драви. Таким чином, є безсумнівним зв'язок їхнього етноніму (його другого композиту) із гідронімом «*Драва*». Тим часом останній не розглядається як кельтський в жодному поважному лінгвістичному дослідженні. Гідронім *Драва* належить до того ж типу топонімів, що й норікський ойконім *Ovilava* (сучасний Вельс), про який згадує словник Любкера.

Зазначену групу топонімів із закінченнями «*рава//р'ява*»; «*лава//лява*» можна розглядати лише в двох етномовних площинах: венетській та іллїрійській. За умови поверхневого погляду на проблему, сюди можна додати ще й площину гето-дакійську. Проте тут абсолютна більшість ойконімів (вірніше – астіонімів) закінчуються топоформантом «*дава*», який має значення «місто», а відтак, його слушно було б назвати «астіоформантом». Принаймні відповідну інформацію про семантику дакійської лексеми «*дава*» ми зустрічаємо в фракійсько-болгарсько-англійському словнику Дуріданова [И. Дуриданов, «Езикът на траките», Софія, 1976].

У межах історичної Бойківщини (та сусіднього щодо неї історичного ареалу Висоцької арх. культури) ойконіми із закінченнями «*рава//р'ява*»; «*лава//лява*», хоч і не надто часто, все ж трапляються. Зокрема, назви сіл на Львівщині: *Ор'ява* Сколівського району; *Далява* Дрогобицького р-ну; *Мілява* Жовківського р-ну (останнім часом перейменоване; історична назва: *Кам'янка-Мілява*). У цьому ж районі знаходиться історичне місто Рава-Руська, етимологія якого є каменем спотикання для лінгвістів, оскільки

на його прикладі є помітним, що композит «*Рава*» як топоформант, який ми розглядаємо, може виступати окремою лексемою – іменником, що має незбагненну семантику – з позиції слов'янських мов. З іншого боку, епітет «Руська» не залишає сумніву в тому, що астіонім «*Рава-Руська*» є місцевим, а не частково запозиченим з чужої мови.

У відповідному контексті варто згадати також місто Закарпатської області *Свалява*; села *Чорні Ослави* та *Білі Ослави* на Івано-Франківщині (Надвірнянський р-н). Тут же протікає річка *Ослава*. Останній гідронім є відомим і в Чехії (притока *Йоглави*). Гідроніми *Ослава* та *Йоглава* можна вважати слов'янськими за своєю етимологією (від «*слава*» та «*гла́ва*»), проте морфологічна традиція, у відповідності до якої вони утворені, ймовірно, є венетською (слов'янізація венетів являла собою процес, де мав простежуватися етномовний взаємовплив).

Згаданий топонімічний пласт було б помилкою пов'язувати із кельтами, оскільки він є практично відсутнім за межами Центральної Європи. Тоді як найбільша його концентрація потрапляє у межі Львівщини, де кельти не мешкали.

Тепер пригадаймо, що етнонім значної частини таврисків (амбідрави) походить від гідроніму «*Драва*». Отже, останній виник саме у їхній мові, яка на відповідній підставі виявляє свій венетський характер.

Чи були справді таврискі-норіки «кельтами, змішаними із венетськими групами», як припускають Г. Мансуеллі та Р. Блок, а чи вони являли собою венетську народність, частково змішану із сусідніми кельтами-латобіками? Це питання є важливим, але – не у межах цього дослідження. Наразі ж більш важливо усвідомити, що етнонім «*рутени/русини*» має венетське коріння (у крайньому випадку – кельтське).

Пізніше, коли венети слов'янізувалися і відповідно – їхня етнічна самоназва (руси/рутени) поширилася на слов'ян, візантійські історики почали ототожнювати норців зі слов'янами: «*Грецькі хроністи вважають нориків слов'янами*» [ПВЛ //коментар, с. 545]. Опираючись на їхній авторитет, автор ПВЛ отримував додаткові суб'єктивні підстави для

ототожнення норців зі слов'янами, що надало йому можливість написати: «*Норці ж суть словени*».

Але повернімося до питання про історичні підстави, які мав Нестор Печерський для вжитку етноніму «русь» стосовно данів.

Чи трапляються в історичних джерелах згадки про прабатьківщину вандалів? В академічній науці вважається, що прямих свідчень відповідного змісту не існує, оскільки зафіксований візантійським істориком VI століття, найбільш ранній (із вказаних прямим чином) ареал вандалів не кореспондується із їхнім гіпотетичним «германським походженням». Мається на увазі наступне зауваження Прокопія Кесарійського: «*Вандали раніше мешкали біля Меотиди. Коли ж у них розпочався голод, вони рушили до германців, яких тепер називають франками, до ріки Рейну...*» [Прокопій, «*Війна з вандалами*», 37: 3].

Більшість сучасних учених пристають до думки, за якою інша історична назва вандалів є «ванділії». Останнім із етнонімів (Vandili) Пліній Старший називає групу германських племен: варінів; карінів; бургундіонів та гутонів [THE NATURALL HISTORIE OF C. PLINIUS SECUNDUS, London, 1601, IV, 28].

Бургундіонів учені слушно ототожнюють із бургундами. Гутонів більшість із них вважає готами. Остання думка є сумнівною, проте гутонів Плінія буде слушним ототожнити із готонами Таціта, які на початку II ст. н. е. мешкали в пониззі Вісли – на її правому березі [Тацит, «*Германія*», 44]. Втім, академічна наука припускає, що «готони» – це також рання назва готів.

Із контексту Плінія є цілком однозначно помітним, що германські народності готонів та бургундів вважалися етнічною галузкою ванділіїв (народу Vandili). Якщо гутони – це готи, а етнонім «вандали» є узагальненою назвою готів та бургундів, тоді де взявся етнос вандалів, який активно діяв на історичній арені доби Великого переселення народів паралельно із готами та бургундами і якого з двома останніми ніхто з давніх істориків не ототожнює? Інакше кажучи, у своїх міркуваннях стосовно цього питання академічна наука, представлена одними

й тими ж фахівцями, не може уникнути взаємовиключних висновків.

Про походження бургундів із острова Борнхольм (знаходиться за 35 км від берегів сучасної Швеції) свідчать скандинавські саги, які називають його «**Островом бургундів**», або «*Бургундхольмом*». Історичність останньої назви є достовірною і не піддається сумніву в науці. Тим часом в перші століття нашої ери бургунди фіксуються історичними джерелами на континенті. Зокрема, за V книгою «*Географії*» Птолемея, бургунди мешкали не пізніше за середину II ст. н. е. на схід від Свебії – до Вісли. Пізніше бургунди тривалий час мігрували, але – в межах континенту і в основному – в південному напрямку. Таким чином, історична назва «*Бургундхольм*» могла виникнути лише в дописемний період історії бургундів, і ймовірно, вона є пов'язаною із етногенезом відповідної народності на відповідному острові, що, власне, і стверджують скандинавські саги.

Чи розглядається в науці як ймовірне (чи хоча б малоімовірне) походження готів або вандалів із острова Борнхольм? На це можна дати впевнену заперечну відповідь, яка, зрозуміла річ, не надає нам жодних підстав для ототожнення ванділів Плінія із вандалами.

Втім, не є виключеним, що Пліній цілком помилково вважав своїх бургундіонів та гутонів галузками ванділів, а останніх помилково прираховував до «германських племен». У цьому випадку ванділів можна ототожнити із вандалами, а галузку ванділів під назвою «каріни» – із венетською народністю карнів, яка мешкала в Норіку та поблизу Трієсту.

Більшість сучасних фахівців вважають прабатьківщиною вандалів півострів Ютландію. Об'єктивні підстави для цього не є достатньо вагомими. Йдеться про давньогерманський епос «Беовульф», де васалом данського конунга виступає вождь венделів (на давньоанглійській: *Wendla*) Вульфгар [«Библиотека всемирной литературы», серія 1, т. 9. М., 1975 // «Беовульф», 349].

Зрозуміло, що етнонім «вендели» є фонетичним варіантом етноніму «вандали», як і те, що відповідна алузія вагомо свідчить про перебування вандалів у Ютландії. Інша справа, що доба цього перебування є значно більш пізньою за добу етногенезу вандалів.

Нагадаємо, що дани прибули в Ютландію близько середини V ст. н. е. Не існує жодних підстав для впевненої думки про те, що до цієї події тут уже мешкали вандалі, оскільки місцеві германські племена, зокрема юти та фризи, були витіснені данами із півострова. Історичні джерела, які про це повідомляють, нічого не говорять про те, ніби дани разом із фризами та ютами витіснили з Ютландії також і вандалів.

Отож, ймовірно, що в V – VI ст. н. е. певна частина тих вандалів, які оселилися біля Рейну, захопила крайню північ Ютландії (яку дани не поспішали заселяти з причини її непридатності для землеробства – останній факт відображений в Адама Бременського) і згодом визнала протекторат данського конунга.

Принаймні топонімія Ютландії свідчить про те, що вандалі могли мешкати тут певний час саме в північній частині півострова, зокрема на острові Венділа (сучасний Вендсісель на Лім-Фьорді). Топонім «**Венділа**» (*Wendile*) кілька разів згадує Адам Бременський в «*Діях архієпископів Гамбурзької Церкви*». Про локалізацію острова Венділа відповідний автор говорить наступним чином: «**Біля Ейлера Ютландія є більш широкою, а далі поступово звужується, ніби язик, до того кута, який називається Венділою і де є край Ютландії**» [А. Бременський, IV, 1].

Втім, тут йдеться про ту історичну добу, коли Венділа являла собою частину Ютландії, ще не відокремлену протокою.

Адам Бременський згадує також і місто Венділа: «**На захід від Зеланда знаходяться Ютландія, міста Архуса, Алабург та Венділа**» (А. Бременський, IV, схолия 105, 5); «...**від Алабурга, чи від міста данів Венділи за один день переплиवेश через море...**» [А. Бременський, IV, схолия 141, 32].

Цікавим є також і астіонім «Алабург» – тотожний до «**Алаборг**», як називалося князівство та його столиця, розташовані на північ (чи на північний схід) від Альдейг'юборгу [«*Сага про Гальвдана Ейстейнссона*», IV]. А така топонімічна паралель свідчить про те, що Алабург на Ютландії, скоріше за все, був слов'янським містом. А відтак – і сусідня Венділа також мала б бути слов'янською.

Втім, «Венділа» як ойконім (астіонім) нас цікавить не в першу чергу – інформація Адама Бременського про острів Венділа є значно багатшою. Зокрема, звернімо увагу читача на той факт, що затоку, яка з одного боку омиває острів Венділу, а з іншого – острів Фюн – хронікар називає «варварською»: **«Великий острів Фюн локалізований біля гирла варварської затоки, за Венділою»** [А. Бременський, IV, схолія 105, 4].

Якщо уважно простежити загальний зміст історико-етнологічного твору *«Дії архієпископів Гамбурзької Церкви»*, є помітним, що автор тут не раз вживає умовно-етнічну назву **«варвари»** та етнічну назву **«склавени»** як взаємозамінні. Отож, не дивно, що в іншому місці Адам Бременський називає **«варварську»** затоку, локалізовану поблизу островів Фюн та Венділа, **«склавінською»**: **«З півдня – згаданий вище острів Фюн та склавінська затока»** [А. Бременський, IV, схолія 105, 5].

В обох випадках назви **«склавінська»** та **«варварська»** не є власними – автор умовно позначає ними відповідний географічний об'єкт – з тою метою, щоб звернути увагу читача на етнічну приналежність населення, що мешкало на берегах згаданої затоки.

Острів Фюн, який не надто поступається Венділі за своїми розмірами і який зберіг історичну свою назву до нашого часу (саме тут локалізоване відоме данське місто Оденсе), був заселений винятково етнічними данами – вихідцями зі Скандинавії. Про це можна судити за наступною його особливістю: тут відносно дуже часто трапляється рідкісне спадкове захворювання Рандю-Ослера. У медицині вважається, що відповідне явище спричинене так званим ефектом засновника. Йдеться про вкрай занижений рівень генетичного розмаїття, що буває в тому випадку, коли нову географічну територію (безлюдну або ж обезлюднену) заселяє мізерна кількість представників певного етносу.

Таким чином, не за етнічною приналежністю населення острова Фюн Адам Бременський називає сусідню щодо нього затоку **«склавінською»**. Отож, впливає висновок, що саме на острові Венділа мешкала народність, яку німецький хронікар зневажливо називає

«варварською» та ототожнює її зі слов'янами (**«склавінами»**). Тут потрібно нагадати нашому читачеві, що, на спільну і цілком слушну думку сучасного академічного наукового загалу, острів Вендсіссель (Венділу) заселяли саме вандали.

У 2-й книзі свого зазначеного вище історичного твору Адам Бременський пише наступне: **«Sclavania igitur, amplissima Germaniae provinciae, a Winulis incolitur, qui olim dicti sunt Wandali»** (II, 18). У перекладі з латини відповідний текст має такий зміст: **«Склевенія є найбільшою провінцією Германії, заселеною вінулами, які раніше називалися вандалами»**.

Щоправда, тут немає прямої вказівки на те, що вінулів автор вважає **«склавенами»**, тобто слов'янами, та все ж країну вінілів/вандалів чомусь називає **«Склавенією»**. А ось Гельмольд, який продовжує хроніку Адама Бременського, пише про це прямим текстом: **«Там, де закінчується Полонія, ми вступаємо в простору країну слов'ян, які називалися в давнину вандалами, а тепер – вінітами, чи вінулами. З них першими є поморяни...»** [Гельмольд, *«Слов'янська хроніка»*, I, 2 *«Про місто Юмнета»*].

Зрозуміло, що етнонім **«вініти»** тут є фонетичним варіантом етноніму **«венети»**. Таким чином, Гельмольд ототожнює вінулів із венетами. Отже, саме слов'янізація мови венетів призвела до ототожнення їхньої галузки (вандалів) зі слов'янами.

Німці називали слов'ян практично тим же етнонімом, що й вандалів: **«Пізніше, в середні віки, німці називали слов'ян вендами (Wenden, Winden)...»** [Советская историческая Энциклопедия, М., 1961. т. 3, с. 320].

Чи можна це вважати випадковим збігом? Пангерманізм як течія в науці (зокрема, і пангерманізм вторинний – заснований на відсутності власного бачення історичних реалій) пояснює відповідний феномен дуже просто, мовляв, території, які раніше посідали вандали, опинилися в межах ареалу слов'ян, відповідно і назва вандалів поширилася на слов'ян. Проте таке пояснення можна застосувати лише до окремих слов'янських племен, які опинилися на колишній території вандалів, тим часом німецька назва **Wenden**

стосовно слов'ян є узагальнюючою, завдяки чому вона кореспондується із венетами (венетами), які в Середньовіччі вже давно були слов'янізованими. До речі, етнонім «венеди», який вживає Тацит стосовно венетів Східного Прикарпаття, в німецькомовних перекладах «Германії» позначається аналогічним чином: «*Wenden*».

Відтак, питання можна сформулювати наступним чином: чи випадковим є той факт, що німецька назва вандалів та праукраїнських венетів (венедів) є спільною?

Таким чином не буде перебільшенням впевнена констатація того факту, що вандали мали венетське походження. Саме на відповідній основі німецький історик XI ст. Адам Бременський ототожнює їх зі склавинами (тобто слов'янами), адже у відповідну добу венети Північного Причорномор'я давно вже були слов'янізованими, як про це писав близько середини VI століття готський історик Йордан, який називає «*венетами*» і антів, і склавенів [Йордан, 34].

Ми не можемо зараз визначити, який відсоток варягів-найманців, що служили київським князям, походив із острова Венділа і мав ймовірне вандалське походження. Антропонімія варязьких послів (підданих київського князя Олега), імена яких зафіксовані у давньоруських літописах, може не відображати дійсної етнічної картини, оскільки перебування вандалів як етнічної меншини у північно-германському етнічному середовищі мало б одним зі своїх наслідків запозичення імен своїх сусідів. З іншого боку – у вандалів (у тому випадку, якщо вони були венетами) мали б зберегтися й окремі венетські імена. Отож, є досить цікавим, що одне із 14-ти імен послів князя Олега, відісланих до візантійських кесарів Лева та Александра, є безсумнівно, венетським. Це антропонім «*Карн*» (ПВЛ, рік 912). Тут нашому читачеві слід пригадати собі тотожну назву (*Карн*) венетського острова поблизу Бретані, назву *Карнак* у Бретані й, нарешті, венетську народність *карнів* у Норіку та в околицях Тергести – сучасного Трієсту (про що вже йшлося в даному розділі).

Ймовірно, венетськими також є імена *Актеву* та *Труан*. Принаймні вони не мають зв'язку зі слов'янським та скандинавським

ономастикомом, тоді як у Франції два муніципалітети (у Бургундії та у Шампані) мають назву «*Труан*». В інших мовах – аналогів не існує.

Ще більше не скандинавських і водночас – не давньоруських імен – фіксує ПВЛ в антропонімії послів князя Ігоря.

У «*Сазі про Гакона Доброго*» (зі збірки «Коло земне») є такий фрагмент: «*Затем Хакон конунг поплыл на восток вдоль берегов Сканий и разорял страну, брал выкупы и подати и убивал викингов, где он их только находил, как датчан, так и вендов*» (VIII).

Із контексту є помітним, що вікінгами (морськими розбійниками – піратами) були переважно данці та венди (вандали із Ютландії). Різниця між вікінгами та *варінгами*, яких давньоруські літописи називають *варягами* полягає у тому, що вікінги ставали варінгами (ландскнехтами) після того, як наймалися на службу до якогось конунга. Отож, варяги, які служили у Київських князів Олега Віщого, Ігоря Старого, Володимира Великого та Ярослава Мудрого, були свого часу, очевидно, вікінгами, які стали варінгами за першої сприятливої нагоди.

Таким чином ютландський вікінг Рьорик (Рюрик) міг бути за своєю національністю данцем, але існує ще більша ймовірність, що був він ютландським вандалом (венетом, а відтак – рутеном, русином). Останнє є значно більш ймовірним – позаяк він мав бути із роду конунгів, водночас – його генетичні зв'язки із данською династією встановити дослідникам не пощастило. Окрім того – німецька хроніка повідомляє, що 870 року Рьорик правив Фризією як «*варварський король*» («*barbarorum rex*»), очевидно, натякаючи цим висловом на його венетське походження.

Ось чому автор ПВЛ пов'язує в окремих випадках варягів із Руссю.

Втім, вислів «*barbarorum rex*» стосовно Рьорика хронікар міг застосувати в іншому розумінні – маючи на увазі, що згодом, 873-го чи 874-го року, Рьорик захопить владу в королівстві Русь. Коли це сталося – він не знав достеменно, отож, змістив цю подію на тричотири роки назад – відносно її справжньої дати.

ДОДАТОК-IV

«Alloqia» чи «alloquia»? Фантом Олови

Відкриймо фундаментальне видання Леонтія Войтовича: «КНЯЗІВСЬКІ ДИНАСТІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження» і прочитаймо тут дещо про Володимира Великого: «**Народився не пізніше 963 р., бо близько 978-79 р. у нього вже була дружина Олова**» (3.1, 8).

Якщо припустити, ніби справді у Володимира Великого була така дружина Олова (Аллогія), то, судячи за наведеною останньою цитатою, не існує жодних доказів того, що Володимир Великий одружився із нею раніше за 978 рік. На той час майбутній Хреститель Русі уже князував у Києві. Нагадаю, що у контексті «Саги про Олафа Трюггвасона» (із «Кола земного» – «*Heimskringla*») розповідається про дружину Володимира Великого Аллогію, яка разом зі своїм чоловіком князувала у Гольмгарді. Таким чином у цьому випадку Гольмгард автоматично ототожнюється із Києвом.

Про це пасувало б написати в основній частині цього дослідження – у підрозділі «Хронологія «Саги про Олафа Трюггвасона»» (Розділ II, 2). Проте питання про княгиню Аллогію належить до дискусійних, отож, йому вартувало б відвести окремий розділ, який почасти виходить за межі основної теми книги.

Ймення дружини Володимира Великого, яка опікувалася юним Олафом Трюггвасоном – Аллогія, згадане в трьох історичних джерелах. Першого разу – у «Сазі монаха Одда Сноррасона», наступного – у *Геймскрінгли* («Колі земному») С. Стурлусона. Інша згадка – у «Великій сазі про Олафа Трюггвасона» – компілятивному творі, написаному після 1400 року. Позаяк «Велика сага» дещо запозичує із «Саги монаха Одда Сноррасона» та із *Геймскрінгли* Стурлусона – неможливо спростувати припущення, що серед цих запозичень – і ймення «Аллогія». Отож, розглядати останнє джерело детально – немає

змісту – воно є відверто вторинним.

Щодо «Саги про Олафа Трюггвасона монаха Одда» – тут слід мати на увазі, що її латинськомовний оригінал не дійшов до нашого часу. Натомість збереглися три списки перекладів, два з яких – на норвезьку мову, а один – на давньоісландську. Щоб не плутати ці списки, філологи створили для них умовні позначення. Так, перший норвезький список (найбільш детальний із трьох) позначається як «*ÓTODD A*», або ж як «*AM 310 4o*», або ж – літерою «A». Другий норвезький список – «*ÓTODDU*» або ж – літерою «U». Цей список зберігся лише в уривку. Щодо ісландського списку – його позначення таке: «*ÓTODD S*», або ж – літерою «S».

Серед цих рукописів – лише у норвезькому списку-А згадане ймення «Аллогія» – ось яким чином: «*Os nu í þenna tíma ríði Valdamarr yfir Garða ríki hann atti þa drotning er Alloqia h. oc var hin vitrasta cona*» (8). Переклад: «**А в ті часи правив Вальдамар Гардаріком – у нього дружина була, яка Аллогією називалася і була вона розумною достоту**».

У цьому ж розділі трапляється ще одна згадка ймення «Аллогія», але про це – пізніше.

Наразі ж доцільно зауважити, що місце, відповідне останній цитаті, в ісландському рукописі-S виглядає дещо інакше: «*Valldamarr konungr atti þa kono er Avrlogia het ok var hön ven ok forvitra*» (6).

Переклад: «**У конунга Вальдамара була тоді дружина, яку звали Аурлогією. І була вона вродливою та мудрою**».

Головна різниця між двома наведеними фрагментами полягає у тому, що ймення княгині показане по-різному: «Аллогія/Аурлогія».

Наступна згадка про Аллогію у списку-А є такою: «*En firir þui sem sagt var fyrr at Alloqia drotning var allra kúinna vitrost þa þyskia henni slikir lutir mikils verþir*».

Переклад: «**Позаяк, як було про це вже сказано, княгиня Аллогія була розумніша за**

всіх жінок, вирішила вона, що все це є досить важливим». У рукописі-S нічого подібного немає – це речення є цілком очевидною вставкою переписувача.

У *Геймскрінглі* Стурлусона ймення «**Аллогія**» згадане лише одного разу, в інших випадках відповідну особу автор називає просто «княгинєю».

«*Сага монаха Одда*» вважається найбільш давньою з усіх саг про Олафа Трюггвасона. Впливає попередній простий висновок, що Сноррі Стурлусон запозичив інформацію про Аллогію саме із неї. Але це, очевидно, не так. Як пише в коментарі до «*Саги Одда*» Т. Джаксон: «**А — норвежский список AM 310 4о. Финнур Иоунссон считал, что он был скопирован с исландского оригинала в середине или третьей четверти XIII в.**» [Джаксон Т. Н. *Исландские королевские саги о Восточной Европе. Тексты, перевод, комментарий. Издание второе.* — М.: РФСОН, 2012. — 779 с].

Впливає висновок, що цей список зроблений вже після смерті Сноррі Стурлусона (1241 р.). Два інші – ще більш пізні. Таким чином можна дійти висновку, що *Геймскрінгла* може бути найбільш раннім джерелом, де згадано ймення «Аллогія», але і її оригінал – втрачено.

Про те, що до Рогніди у Володимира Великого була якась законна дружина, не повідомляє жодне історичне джерело. Літописи однак описують Рогніду як першу дружину Володимира. Такого антропоніму як «Аллогія» не трапляється і не траплялося у жодного народу, а не лише у скандинавів та русинів.

У якого ж автора міг запозичити С. Стурлусон згадку про Аллогію? Безпосередньо у латинськомовному оригіналі «*Саги про Олафа Трюггвасона монаха Одда*». Відтак, окремі дослідники сходяться на тому, що С. Стурлусон помилково переклав латинський апелятив «*alloquia*» як власне ймення «*Alloquia*» («**Аллогія**»), адже у відповідну добу власні імена писалися з малої літери. Ось як зроблено цей переклад на давньоісландську: «**Hon hét Allógiá. Sigurðr bað hana hjálpa svettum**» («**Вона називалася Аллогією. Сігурд попросив її допомогти**»).

Яку семантику має латинська лексема «*alloquia*»? Основне її значення: «**словá**». Згадані дослідники це врахували, проте їм не пощастило переконливо ввести у відповідний контекст слово «*alloquia*» у цьому значенні. Саме тому їхня думка й не здобула загального визнання.

А ось у переносному розумінні лексема «*alloquia*» вживається у значенні: «**слова втіхи**» [Дворецкий И. Х. *Латинско-русский словарь.* М., 1976, с. 60].

Очевидно, в оригіналі «*Саги монаха Одда*» перше речення із наведеної вище цитати мало приблизно такий вигляд: «**Et non indicavit alloquia**» («**Вона промовила слова втіхи**»). Такий варіант був би цілком логічним – княгиня втішає Сігурда з приводу нещастя, яке трапилося з його племінником, наприклад, говорить: «**Не турбуйся – все буде добре**». Природно, що Сігурд після цього звертається до неї за допомогою. А перед цим епізодом – текст такий: «**...Сігурд сразу же отвел Олава в покои княгини и рассказывает ей новости**» (VIII).

Як бачимо, після розповіді Сігурда про невтішні новини, повідомлення автора про ймення княгині виглядає зовсім недоречним – як і те, що княгиня зовсім не відреагувала на розповідь Сігурда. Кажучи інакше, відповідний текст мав би бути таким: «**Сігурд відразу ж відвів Олафа в апартаменти княгині й розповів їй новини. Вона промовила слова втіхи. Сігурд попросив її допомогти**». А натомість він є він таким: «**Сігурд відразу ж відвів Олафа в апартаменти княгині й розповідає їй новини. Вона називалася Аллогією. Сігурд попросив її допомогти**».

Речення: «**Вона називалася Аллогією**» розриває логічну послідовність викладу подій. А це невластиво для стилю Сноррі Стурлусона та інших середньовічних скальдів.

Варіант антропоніму «*Аурлогія*», наявний в давньоісландському списку «*Саги монаха Одда*», може свідчити про те, що переписувач сприйняв слово «*alloquia*» як помилкове, не сумніваючись при цьому, що воно означає ймення княгині, і знайшов йому відповідник. Щоправда, ймення *Аурлогія* також не є відомим, проте воно, принаймні,

етимологізується на основі давньоісландської (від «*aurr*» «кам'яниста земля» і «*loq*» («дивитися»)). При цьому слід врахувати й такі висновки фахівців-текстологів, відображені в коментарі до «*Саги монаха Одда*» Т. Джаксон: «*S — исландский список ок. 1300 г. или первой четверти XIV в. — Holm perg 18 4o. Существует мнение, что это не непосредственная обработка латинского текста и что оригинал перевода был выполнен ок. 1200 г.*» [Джаксон Т. Н. *Исландские королевские саги о Восточной Европе. Тексты, перевод, комментарий*. Издание второе. — М.: РФСОН, 2012. — 779 с].

Таким чином може виявитися, що найбільш рання редакція, яка містить ймення «Аллогія» – це втрачений оригінал перекладу на давньоісландську мову, виконаний бл. 1200 р. Саме тут з'явилася відповідна помилка вперше. С. Стурлусон її запозичив – так само і переписувач редакції «*ÓTODDA*», а переписувач редакції «*ÓTODDS*» спробував її виправити, позаяк зрозумів, що тут щось не те.

Читач, який стежить за публікаціями Леонтія Войтовича, на все це, можливо, скаже, мовляв, усі подібні аргументи спростовуються літописним повідомленням про дружину Володимира Великого на ймення «Олава/Олова».

Тут потрібно звернути увагу на те, у якому «літописі» наявне відповідне повідомлення. Йдеться про так званій «Іоакимівський літопис» В. Татіщева, про який уже згадано у цьому дослідженні.

Л. Войтович досить часто посилається на це джерело, при цьому він виявляє до нього неоднозначне ставлення. З одного боку називає його «фальсифікатом». З іншого – із публікацій Л. Войтовича випливає висновок, що цей фальсифікат зроблений у XVII-XVIII ст.: «*Текст фальсифікату «Іоакимового літопису», напевно, спирався на багату місцеву традицію. Свідчить про це хоча б розповідь про Бярмію, про яку російський книжник XVII-XVIII ст. не міг нічого чути*» [«*КНЯЗІВСЬКІ ДИНАСТІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження*», 3.1].

В. Татіщев жив лише у XVIII ст. (але не в XVII), впливає висновок, що не його Л. Войтович вважає фальсифікатором. Проте, як має пам'ятати читач, окремі учені знайшли незаперечні (епістолярні) докази того, що В. Татіщев працював над створенням «Іоакимівського літопису», користуючись послугами шведського текстолога Е. Бйорнера [Конча С. В. *Скандинавские элементы Иоакимовской летописи и вопрос о её происхождении // Древняя Русь. Вопросы медиевистики* – N3(49), сентябрь 2012 г. – с. 98-111]. А особа, яка нібито надіслала йому відповідний рукопис (ченець Веньямин), виявилася вигаданою.

Більшість учених вважає «Іоакимівський літопис» створеним самим В. Татіщевим, на що вказує, зокрема, і його текстологічний характер: «*То, что сочинителем текста «Иоакимовской летописи» в первой половине XVIII в. едва ли мог быть кто-либо, кроме самого В. Н. Татищева явственно ощущал Н. М. Карамзин, отнюдь не случайно (хотя и несколько скоропалительно) назвавший текст «шуткой Татищева»... Язык «летописи» новый славяно-русский, сбивающийся на чистый русский, не обнаруживающий ни признаков древнего языка, ни также особенностей новгородских...*» [Конча С. *ДВА ТЕКСТА К ИСТОРИОГРАФИИ ИОАКИМОВСКОЙ ЛЕТОПИСИ // <https://nestoriana.wordpress.com/2012/11/19/sergey-koncha-dva-teksta-k-istoriograf/>*].

Проте навіть ті дослідники, які схильні припускати, що оригінал «Іоакимівського літопису», можливо, існував, показують у своїх працях та наукових статтях, що В. Татіщев творчо працював над текстом цього «літопису», редагуючи свої попередні записи таким чином, що зміст зазнавав помітних змін.

Зокрема, це стосується й того випадку, коли «*Варяжка Олова*» стала «княжною Оловою»: «*Исправления были внесены также в рассказ о женах князя Владимира, причем здесь они выглядят весьма явными, так как зачеркивается прежняя фраза или слово и над ним пишутся новые. Зачеркнутая фраза «Олову Варяжскую со сыном Вышеславом» и вместо неё вписана другая – «Вышеслава, иже родися от Оловы, княжны Варяжской»...*

Сдесь налицо изменение фразы. Подспудная тенденция к отступлению от буквальной передачи текста летописи, которую в других случаях можна лишь предполагать, не отрицая возможности исправления ошибок, здесь совершенно ясна» [Моргайло В. М. Работа В. Н. Татищева над текстом Иоакимовской летописи // Археографический ежегодник за 1962 г. – М., 1963. – С. 260-268., с. 262].

В. Татищев був ознайомленим із низкою скандинавських саг, отож, знав і про Бярмію: *«Встречающиеся в начале её имена и географические названия, как Гардарик, Бярмия и под., заимствованные из каких-то немецких или шведских авторов, исключают из круга вероятных авторов Иоакимовской летописи «грамотея» XVI–XVII вв. Следовательно, не остаётся ничего другого как сделать вывод об авторстве В. Н. Татищева, который один только с его необычайным для XVIII в. историческим кругозором и мог сочинить подобный сложный текст»* [Конча С. ДВА ТЕКСТА К ИСТОРИОГРАФИИ ИОАКИМОВСКОЙ ЛЕТОПИСИ].

Знав Татищев і про Аллогію. Проблему переведення цього чудернацького ймення на реальну мову він вирішив шляхом найменшого супротиву, міркуючи приблизно так: *«Аллогія допомагала Олафу – очевидно, вона була його співвітчизницею, можливо, і ймення мала таке ж саме, як він, – Олафою називалася; а як це буде в тогочасній скандинавській транскрипції? Олава!»*

У деяких випадках ставлення Л. Войтовича до «Іоакимівського літопису» важко зрозуміти. Наприклад, тут: *«У пізнішому фальсифікаті Іоакимового літопису (котрий був складений першим новгородським єпископом Іоакимом і, можливо, містив легендарну традицію історії Славії), який дійшов до нас через В. Татищева, цей князь названий Буривоєм, що досить правдоподібно»* [«КНЯЗІВСЬКІ ДИНАСТІЇ...», 3.1].

Якщо не помиляюся, відповідний твір Л. Войтович вважає фальсифікованою версією втраченого оригіналу, у якій, можливо, щось таки збереглося від оригіналу. У такому випадку перед дослідниками стоїть нелегке завдання – «відділити зерна від половини»

– вигадки фальсифікатора – від крихт передання, відсутніх в інших джерелах. При цьому ніхто з учених не застрахований від помилок. Зокрема, вірогідним із «літопису» В. Татищева Л. Войтович вважає повідомлення про Рюрика: *«Літопис повідомляє, що у Рюрика було багато жінок, але «паче всіх любив Ефанду, доньку князя урманського і коли та роди сина Інгоря, дасть її обіцяний при морі град з Іжарою в віно»* [«КНЯЗІВСЬКІ ДИНАСТІЇ...», 3.1].

Скоріше за все, цей епізод є вигаданим – створеним на основі історичного факту, відображеного в сагах, що має стосунок до шлюбу Ярослава Мудрого та княгині Інґегерд, якій київський князь передав у віно Альдейґ'юборґ (ототожнений Татищевим із Ладогою).

На мою думку, Л. Войтович, все ж, надає «Іоакимівському літопису» завеликого значення як історичному джерелу. Тут справді можуть міститися якісь крихти забутих нині знань, відомих В. Татищеву, які не трапляються в інших джерелах, проте «виплавити із цієї руди метал» – так само важко, як знайти філософський камінь, – нібито існують історичні свідчення, що хтось колись ним володів, але вибір інгредієнтів для його створення – занадто широкий, аби якийсь алхімік міг реально розраховувати на успіх.

Так само вийшло і з Олавою. У своїй статті про Гольмґард Л. Войтович пише: *«Версія о том, что в личности Аллогии соединены образы св. Ольги и Рогнеды Рогволодовны, выглядит надуманной»* [Войтович Л. В. «Хольмґард...», с. 9].

Справді, ця версія виявилася надуманою, проте все ж ближчою до істини, аніж версія про Аллогію-Олову, позаяк княгиня, яка опікувалася Олафом Трюгтвасоном, могла бути лише Рогнідою. Як цілком слушно стверджує й сам Л. Войтович, батько Рогніди – князь Рогволод – був варягом Регнвальдом. Усі саги про Олафа Трюгтвасона показують лише одну дружину Володимира Великого, у чому вони кореспондуються із давньоруськими літописами. А позаяк ймення «Аллогія» виявилось міфонімом, що виник внаслідок непорозуміння, не залишається підстав, аби

поставити під сумнів відповідну роль Рогніди.

Щоправда, Л. Войтович обґрунтовує своє бачення ще й іншим історичним фактом: *«Упомянутая в саге жена конунга Владимира, Аллогия, вне сомнений, известная и по другим источникам, – первая официальная жена Владимира Святославича – варяжка Олова... На основании «Саги об Ингваре Путешественнике» Г. В. Глазырина идентифицировала первую жену Владимира как дочь шведского конунга Эрика Победителя (отца Олафа Эрикссона и деда Ингигерды, жены Ярослава Владимировича), которую выдали за «конунга фолька с востока с Гардарики» в период между 975–980 гг.»* [Войтович Л. В. «Хольмгард...», с. 9].

Виходить, був таки Володимир Великий зятем першого короля Швеції Ейріка Переможця (945 – 995 рр.; прийшов до влади з 970 р.)? У такому випадку і В. Татіщева немає підстав називати «фальсифікатором», і ймення «Аллогія» слід вважати «ідентичним заміником антропоніму Олава». Принаймні таке враження складається тоді, коли не читаєш *«Сагу про Ингваря Мандрівника»*, а лише статтю Л. Войтовича. Коли ж розпочинаємо читати відповідну сагу, відразу ж виникають питання. Зокрема, й таке: чи, часом, не двійник Володимира Великого правив замість нього після того, коли цього князя убив вікінг Акі?

Ні, автор цього дослідження таки не скотився до безглуздя – те, що він пише, впливає із відповідної саги – якщо вірити її інтерпретаторам. Адже в *«Сазі про Ингваря Мандрівника»* (у перекладі Г. В. Глазиріної) знаходимо відразу ж у пролозі саме таке: *«У конунга Эйрика была ещё дочь, которая не названа по имени. К ней посватался хёвдинг Свитьода, которого звали Аки, но конунгу показалось унижительным выдать свою дочь замуж за человека незнатного происхождения. Немного позже посватался к ней конунг фолька с востока из Гардарики, и согласился конунг отдать за него девушку, и уехала она с ним на восток в Гардарики. Некоторое время спустя туда нагрянул Аки и убил того конунга, а дочь Эйрика забрал с собой и увез домой в Свитьод, и готовит для нее свадебный пир»* (I).

Наведемо відповідну цитату також в оригіналі: *«Eiríkr konungr átti ok dóttur, er eigi er nefnd. Hennar það sá höfðingi af Svíþjóð, er Áki hét, en konungi sýndist varboðit at gipta ótignum manni dóttur sína. Litlu síðar það hennar einn fylkiskonungur austan ór Garðaríki, ok sýndist konungi at gipta honum meyna, ok fór hún með honum austr í Garðaríki. Nokkuru síðar kom Áki þar á óvart ok drap konunginn, en hafði í burt með sér konungs dóttur ok heim í Svíþjóð ok gerir brúðkaup til hennar».*

Якщо Володимира Великого ототожнювати із «конунгом фольку з Гардаріку» – зятем Ейріка Переможця, тоді впливає висновок, що його таки убили – невдовзі ж після свого першого ж одруження: Володимир Великий загинув язичником, Русь залишилася неохрещеною і так далі, і тому подібне.

Ось до яких далекосяжних висновків можна дійти, якщо виривати певні факти із контексту, – усю історію не важко ревізювати.

Врешті-решт, у читача складається враження, що Л. Войтович до цієї гіпотези непричетний – він «продає її – за що купив», кажучи інакше – посилається на таку версію, не заглиблюючись у її зміст, позаяк вона органічно вписується у його теорію.

Читачеві здається: вся відповідальність лежить на перекладачі цієї саги – Г. Глазиріній, яка, можна подумати, висунула відповідну версію саме тоді, коли з її пам'яті врешті стерлися окремі деталі того твору, який вона до цього встигла перекласти цілком належним чином.

Хто ж був той конунг фольку (*fylkis*) з Гардарікі, який став зятем першого короля Швеції? У Примітці перекладача (Г. Глазиріної) читаємо, що слово «*фюльк*» (насправді: «*фільк*») має значення «*провінція, округ*» (насправді: «*графство, округ*»). Як гадає собі читач, якби ми ознайомилися з якимось візантійським документом, де було б сказано: «*архонт з Візантії*», чи існували б підстави ототожнити цю особу з імператором? Чи міг би вважатися королем Франції граф Вердену (Лотарінгія)?

Провінція – вона і є лише провінція, а не монархія – те ж саме, що «уділ» у давньоруській

мові. Кожного давньоруського удільного князя, за скандинавською термінологією, можна було б назвати: *fylkiskonungr* («конунгом фюльку»). І наразі важко сказати, про який уділ йде мова, адже нам невідомо, хто князував у Чернігові, у Турові, у Галичі, у Смоленську та в багатьох інших давньоруських містах у відповідну добу. Першими князями цих та багатьох інших міст вважаються сини Володимира Великого, але вони тут були далеко не першими.

Врешті, детальне з'ясування цього питання навіть не надто важливе, позаяк відповідна історична особа невдовзі загинула, а відтак не могла претендувати на Київський престіл – попри свій перспективний шлюб із донькою короля Швеції.

Важливо інше – «історична» постать княгині Аллогії-Олови виявилася міфом, створеним спільними зусиллями кількох істориків різних часів.

Стосовно ж цілком історичної Рогніди – вона ніколи не перебувала у Новгороді (чи в Смоленську-Гньоздово) – після Полоцька її містом став Київ (Гольмґард).

Насамкінець слід додати, що у примітках Г. Глазиріної до «*Саги про Інгваря Мандрівника*» я не знайшов ототожнення «*конунга із фюльку Гардаріки*» з Володимиром Великим – Г. Глазіріна тут не стверджує, що Володимир Великий був зятем Ейріка Переможця, що цілком природно, адже вона знає значення слова «*фюльк*». Єдине, що Г. Глазіріна повідомляє у примітках, – так це те, що конунг Ейрік із «*Саги про Інгваря Мандрівника*» є історичною особою – королем Швеції Ейріком Переможцем. Цитую дослівно: «*Эйрик Победоносный — шведский конунг (?-994 г.). Последний правитель свеев, поддерживавший язычество*».

Якоїсь там нової версії тут зовсім немає, позаяк таке ототожнення визнають усі шведські медієвісти – починаючи з XVII ст. Воно й не дивно, адже у перших же рядках «*Саги про Інгваря Мандрівника*» конунг Ейрік названий «*Ейріком Переможцем*».

Мені особисто є невідомо на основі якої публікації Г. Глазиріної Л. Войтович стверджує, що нібито Г. Глазіріна ототожнює

зятя Ейріка Переможця – конунга фюльку – із Володимиром Великим – у коментарях Глазіріної до видання «*Саги про Інгваря Мандрівника*» нічого подібного немає і, очевидно, не може бути, позаяк після свого князування у Новгородському «фюльку» Володимир Великий не загинув від рук вікінгів, а натомість на період у 37 років став великим князем Київським – монархом давньоруської держави – аж до своєї смерті внаслідок хвороби 1015 р.

Зовсім інша справа – якби хтось із дослідників ототожнив «конунга фюльку», що загинув «від руки Акі», із князем Полоцьку Рогволодом (Регнвальдом). Така версія була б цілком правдоподібною. Але за цієї умови довелося б вважати Рогніду дочкою шведського короля Ейріка Переможця, а князя Рогволода – її першим чоловіком.

Справа у тому, що сюжетна лінія Акі у «*Сазі про Інгваря Мандрівника*» спочатку виглядає правдоподібною, але згодом кардинально втрачає увесь свій реалізм. Те, що король не побажав видати свою доньку за не цілком знатну особу (племінного вождя Акі), – дивовижного у цьому нічого немає – ще десь потрібно було б пошукати такого короля, який вчинив би інакше на місці Ейріка Переможця. Не надто фантастичною виглядає й версія про те, що Акі пощастило вбити конунга фюльку та заволодіти його дружиною. Проте далі вже починається справжня фантастика – краще б автор цієї саги написав, що Акі пішов до звіринцю, поклав свою голову в пащу левові, вона лежала там кілька годин, і лев її не відкусив. Уявімо собі, що справді Акі вбиває конунга фюльку, забирає його дружину – доньку Ейріка, й повертається у Світод (Швецію), де панує її батько. Що б сказав на це Ейрік? Чи, може, Акі був могутнішим за нього?

Ймення «*Акі*» трапляється, окрім цього випадку, у «*Сазі про Тідрека Бернського*» (XIII ст.), створеній на основі німецьких усних джерел. Йменням «*Акі*» тут названий племінник готського короля Германріха. У скандинавській антропонімії існує відповідник цьому йменню: «*Акке*» (досить поширене ім'я у Швеції). Проте у «*Сазі*

про *Ингоря Мандрівника*» вжито форму «Акі». Це може вказувати на неісторичність відповідного персонажу або ж – на те, що Акі був іноземцем. Якщо його особа є цілком вигаданою, то смерть «конунга фюльку» з метою заволодіння його дружиною – такою вигадкою бути не може.

Яка ж історична постать, відповідна «Акі», простежується за тієї умови, якщо «конунгом фюльку з Гардарікі» вважати Рогволода Полоцького? Питання це є риторичним, позаяк усім добре є відомим з літописів про смерть Рогволода та його синів від руки Володимира Великого. У такому випадку впливає висновок, що Рогніда не доводилася Рогволодові дочкою, але – дружиною.

Якщо узгодити повідомлення «*Саги про Ингваря Мандрівника*» із ПВЛ, реконструкція подій буде такою: ще зовсім юний Володимир (ПВЛ називає його на цей час «дитиною») сватається до Рогніди – дочки Ейріка Переможця. Рогніда відмовляє йому як «сину рабині», і батько підтримує позицію дочки. Через деякий час до Рогніди сватається шведський племінний вождь Регнвальд, який до цього встиг захопити Полоцьк і стати «конунгом місцевого фюльку». Володимир вирішує помститися. У Швеції він наймає військо із хевдінгів (племінних вождів), кожен з яких має свій загін. Володимир йде на Полоцьк, здобуває його, вбиває Регнвальда («Рогволода»), забирає Рогніду. А позаяк у цей час його повідомляють про те, що у битві з Ярополком, князем Київським загинув його брат Олег, Володимир веде своє військо на Київ. Він змушений так вчинити, позаяк Полоцьк платив данину Києву – це була «волость» Ярополка – він не мав права втручатися у його державні справи самовільно. Смерть Олега вказувала на те, що Ярополк згодом може піти війною на Новгород. Володимирові залишалося одне – спробувати здобути перемогу, доки у нього було боездатне військо.

Звичайно, така версія може свідчити про недостатню достовірність окремих усних джерел, використаних автором ПВЛ, проте, на мою думку, вона розглядає відповідні історичні події саме таким чином, що у них простежується логічна послідовність.

Втім, цілком можливим є й те, що автор ПВЛ був вимушеним дещо міфологізувати відповідні історичні події – адже підстави у нього на це були, очевидно, дуже вагомими. Як вважають учені, перша редакція ПВЛ, яка є втраченою, була створеною за доби правління Святополка Ізяславовича, внука Ярослава Мудрого (у 1110 – 1112 рр.). А відомі нам друга та третя редакції ПВЛ формувалися у Києво-Печерському монастирі за правління Володимира Мономаха (до 1125 р.).

Володимир Мономах був сином князя Київського Всеволода – сина Ярослава Мудрого, а матір'ю останнього була Рогніда. Якщо Ярослав Мудрий був старшим сином матері, яка до цього була дружиною полоцького князя Рогволода, могли виникнути сумніви в законності правління у Києві нащадків Ярослава. Справа у тому, що учені не знають до цього часу, хто із синів Рогніди був найстаршим: Вишеслав, Ярослав чи Ізяслав? Припускають, що Вишеслав, але доказів на це не існує жодних. Навпаки – існують докази того, що, ймовірно, Володимир Великий не вважав Ярослава своїм сином, адже він зібрав для війни із ним військо, коли Ярослав відмовився платити 2000 гривень. Володимир був неймовірно щедрим князем – тут мусить бути якась ще невідома нам причина. Все б стало зрозумілим, якби Ярослав Мудрий народився, скажімо, через вісім місяців після того, як Володимир Великий здобув Полоцьк.

У такому випадку були б підстави стверджувати, що від часів Ярослава Мудрого давньоруською державою так звані «Рюриковичі» (насправді, скоріше Олеговичі) вже не правили, а їхнє місце зайняли нащадки Рінгвальда (Рогволода) Полоцького.

ДОДАТОК-V

Хорт – зооморфний символ Хорса

Як відомо, серед старожитностей давньоруської культури нерідко трапляється зображення фантастичного пса із хвостом, який закінчується трипелюстковою лілеєю (кріном, як її називали у відповідну добу). Як мав помітити читач, саме до цього типу належать зображення пса на Городищенському за'ясті та на фасаді собору Св. Бориса і Гліба у Чернігові, світлини яких розміщені наприкінці розділу VII «*Коногардія і Голінгардія*». Про те, що це зовсім не *Сімаргл* (Сім-Регл), я свого часу навів докази у статті «*Етнокультурна ідентичність Сіма-Регла («Сімаргла»)*», опублікованій у «*Народознавчих зошитах*», 2017. № 6 (138). Теонім «*Регл*» виявився епітетом скандинавського бога війни Тюра, статуя якого стояла поряд із п'ятьма ідолами давньоруського язичницького пантеону.

Яке ж сакральне значення мала трипелюсткова лілея, що увінчувала хвіст давньоруського фантастичного пса? І яку істоту символізував сам цей пес?

У добу Середньовіччя лілея вважалася «квіткою Богородиці», зокрема й на Русі. Тому зображення пса на Борисо-Глібському соборі у Чернігові мало християнську символіку – воно означало вірність (яку символізує пес) християнським чеснотам, що їх уособлює Діва Марія. В іншому випадку ця скульптура не прикрашала б стін цього храму. Але виник образ собаки, хвіст якого оздоблений лілеєю, задовго до початку християнської доби. І в язичницьких культурах він має зовсім інакшу символіку. Здогадатися про неї можна за малоазійським рельєфом, знайденим на території Сирії і виготовленим приблизно у II тисячолітті до н. е. Тут ми бачимо голову кішки, із якої виростає квітка лілеї як символ, тотожний до світового дерева.

Якщо провести паралелі із мінойською культурою, впливає висновок, що ця голова кішки символізує собою богиню-володарку підземного світу – богиню землі, родючості,

народження і смерті, яка на Криті очолювала нечисельний пантеон.

Обабіч голови кішки бачимо двох псів, хвости яких оздоблені лілеями. Ці пси символізують двох шлюбних партнерів цієї богині, один із яких водночас доводиться їй сином. Перший із них – бог-володар підземного світу – батько другого. У шумерів – Енліль, у греків – Плутон-Аїд, у кельтів – Хезус, у русинів-язичників – Волос.

Другий – бог загоризонтального (підземного) сонця. У шумерів – Нергал, у греків – Аполлон, у кельтів – Кернун, у русинів-язичників – Хорс.

Саме тому під ногами одного із собак на сирійському рельєфі бачимо зображення сонця, характерне для асирійського релігійного мистецтва.

Богинею-володаркою підземного світу у русинів-язичників була, нагадаю, Мокош, якій Хорс доводився сином. Відповідно й лілея (крін) у язичницькій давньоруській культурі мала б пов'язуватися із цим мітообразом.

Ось таким чином язичницьке зображення Хорса у вигляді його зооморфного символу – хорта – було інкультурованим у давньоруське християнство.

Щодо зв'язку лілеї із богинею родючості – про це може свідчити давньогрецький рельєф, що отримав назву в мистецтвознавців: «Деметра і Триптолем». Тут ми бачимо Деметру (богиню родючості) із жезлом, увінчаним трипелюстковою лілеєю.

Розглянемо мінойську печатку зі зображенням богині Амеї (виявлену доктором Маринатосом під час його розкопок на о. Санторин). Тут Амея постає із піднятими вгору руками. Замість голови, її постать вінчають роги. Богиня висить у повітрі – над посохом із наверхом у вигляді трипелюсткової лілеї (таким самим, як і традиційний посох Деметри). Обабіч неї – два грифони, які мають таку саму символіку, як і два пси на згаданому асирійському рельєфі, хвости яких оздоблені

Ассирійський рельєф II тис. до н. е. Два хорти із хвостами, оздобленими зображенням лілеї

Деметра і Триптолем. Давньогрецький рельєф. Посох Деметри, оздоблений зображенням лілеї

Ларнак із Палакастро, розписаний символами критської богині, зокрема лілями

Печатка з Санторину, виявлена доктором Маринатосом. III - II тис. до н. е.

лілями. Божество-юнак, яке ми бачимо на фресці із Кноссу (його Артур Еванс назвав: «Принцем із лілями»), зображене на фоні лілей, у головному уборі, прикрашеному квітами. Учені вважають, що це є образ партнера Великої критської богині. І таку думку слід вважати у значній мірі слушною.

Позаяк мінойська Велика богиня (яку, ймовірно, критяни називали Амеею) царювала у світі померлих, її символи часто зображували на поховальних скринях (ларнаках). Наприклад, такий розпис ми бачимо на ларнаку із Палакастро, який датується пізнім періодом бронзи (1400 – 1300 до н. е.). Окрім восьмираменної зірки, тут

Хрест з лілями та павичами. Давньогрецький рельєф, виготовлений на честь Гери

«Принц з лілями». Фреска палацу в Кноссі

зображені також й інші символи богині Амееї: *Роги посвячення*, лілея та лабрис.

Досить цікавим є й різьблення еллінів, у центрі якого знаходиться великий рівносторонній хрест, прикрашений чотирма знаками трипелюсткової лілеї, а навколо нього – обрамлення у вигляді двох павичів. До якого давньогрецького божества має стосунок зазначена композиція? Як стверджує Любкер, у Римі павичі присвячувалися Юноні

[Реальний словник класичних старожитностей, стаття «Павич»]. Остання являла собою кальку мітообразу давньогрецької Гери. При цьому уявлення еллінів про Геру виникло як ремінісценція культу критської Амеї – так само, як і мітообрази Геї та Деметри.

Таким чином особливості сакралізованого зображення пса на давньоруських старожитностях (зокрема, хвіст, оздоблений лілеєю) свідчать про те, що тут йдеться про зооморфну символіку Хорса у вигляді хорта.

Нагадаю, що у «Хроніці» Роджера із Ховедену про англійського короля Едмунда Залізнобокого написано: *«У цього Едмунда був син, на ймення Едуард, який невдовзі після смерті батька, боячись короля Кнуда, втік до королівства Догів (Хортів), яке ми називаємо Руссю»*. При цьому мова тут йде, очевидно, про Білу Хорватію, на території якої збереглося найбільше топонімів, пов'язаних із культом Хорса (у порівнянні з іншими давньоруськими регіонами).

ДОДАТОК-VI

Александр Невський – князь Гольмгарду

Зміст цього Додатку був би більш доречним як останній підрозділ II розділу цієї книги. Проте тут наявна низка посилань на більш пізні розділи, отож, для того, щоб не утруднювати читача порушенням послідовності викладу теми, переносимо його в останній із Додатків.

Серед усіх історичних джерел у найбільшій мірі до ототожнення ученими Гольмгарду із Новгородом спричинилася «Сага про Гакона Гаконарсона», яка належить перу племінника С. Стурлусона – Стурлі Тордарсону. Йдеться про уривок із відповідної саги, де князь Александр Невський названий «конунгом із Гольмгарду» та «конунгом Гольмгардів» (князем Гольмгардського князівства). Наведемо відповідний уривок у відомому перекладі Тетяни Джаксон на російську: *«Той зимой, когда конунг Хакон сидел в Тронхейме, прибыли с востока из Гардарики послы конунга Александра из Хольмгарда... Было им также поручено, чтобы они повидали госпожу Кристин, дочь конунга Хакона, так как конунг Хольмгардов так повелел им, чтобы они спросили конунга Хакона, не отдаст ли он ту госпожу сыну конунга Александра. Конунг Хакон принял такое решение, что послал он весной людей из Тронхейма, и отправились они на восток в Хольмгард вместе с послами конунга Александра... Отправились они в*

Бьёргин и так по восточному пути. Прибыли они летом в Хольмгард, и принял их конунг хорошо, и установили они тогда мир между собой... В то время было большое немирье в Хольмгарде. Пришли татары на государство конунга Хольмгардов...» (V.16.2).

Посли Александра Невського прибули в Тронгейм 1251 року, як пише у примітці Т. Джаксон: *«Речь идет о XXXV зиме правления Хакона, или о 1251 г. по хронологии саги»* [Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия. Т 5. М., 2009, с. 168].

Як відомо, 1249 р. Александр Невський у Золотій Орді отримав від Батия ярлик на правління Великим Київським князівством. Разом з тим, він залишався князем Новгородським. Учені наразі вважають, що Київським князівством Александр Невський володів формально – не перебуваючи у Києві, отож, мовляв, у сазі йдеться про Новгород, який і названий тут Гольмгардом.

Найперше звернімо увагу на завершальну частину наведеного уривку: *«В то время было большое немирье в Хольмгарде. Пришли татары на государство конунга Хольмгардов»*. Мова йде про каральний похід монгольського принца Неврюя, якого послав Батий проти Андрія Ярославовича, князя Володимирського та проти Ярослава Ярославовича, князя Тверського.

Володимирське князівство в сучасній науці вважається «Великим» (у якій мірі воно було таким – це ще питання). Каральний похід Неврюя не зачепив ні Новгород, ні Новгородських земель. Отож, російські фахівці-медієвісти не можуть зрозуміти: до чого тут «держава конунга Гольмгардів»?

Незважаючи на те, що, як помітно із контексту, тут дійсно йдеться про 1252 рік, Т. Джаксон зовсім непереконливо намагається перенести датування нашестя монголів на п'ять років пізніше, аргументуючи свою думку таким чином: «Пришли татары на государство конунга Хольмгардов. — На основании этой ремарки саги большинство исследователей полагает, что в рассматриваемом фрагменте речь идет о 1252 г. Однако в этом году Неврюй приходил не на владения Александра, а на владения его братьев Андрея и Ярослава. Новгород от татар не пострадал, и даже современная событиям новгородская летопись не отметила прихода на Русь «неврюевой рати»» [Древняя Русь в свете зарубежных источников. Т 5, с. 169].

Якщо ж згадати, що з 1249 р. Александр Невський був насамперед офіційним володарем Великого князівства Київського, тоді стає зрозумілим, що князівства Володимирське та Тверське, якими на той час володіли його брати Андрій та Ярослав, розглядалися у Скандинавії як такі, що є підпорядкованими Київському престолу.

Чи справді Александр Невський не князував у Києві жодного дня, як у цьому переконані сучасні історики? Звичайно, зруйнований Батиєм 1240 р. Київ не міг відновитися належним чином за дев'ять років. Та все ж, із наведеного уривку є помітним, що Александр Невський на початку 50-х рр. перебував не у Новгороді, а у Києві. На це вказує насамперед той тривалий шлях, який доводилося долати із Тронгейму до Гольмгарду, де сидів Александр. Нагадаю: «Конунг Хакон прийняв таке рішення, що послал он весной людей из Тронхейма, и отправились они на восток в Хольмгард вместе с послами конунга Александра.... Прибыли они летом в Хольмгард».

Щоб якось правдоподібно пояснити це місце, Тетяна Джаксон вдається до спекуляцій: «Плавания из Норвегии, как следует из «Королевского зерцала», начинались не ранее второй декады апреля. Путь из Тронхейма в Новгород протяженностью ок. 4 тыс. км мог занять, с учетом навигационных особенностей того времени, до трех месяцев (Славяне и скандинавы. С. 95–98)» [Древняя Русь в свете зарубежных источников. Т 5, с. 169].

Найперше слід зауважити, що відстань із Тронгейму до Новгороду не така велика, як стверджує Т. Джаксон. Так, відстань із Осло до Санкт-Петербурга (якщо добиратися паромом) становить 725 км. Відстань від Санкт-Петербургу до Новгороду – менша за 200 км. Сухопутна відстань із Тронгейму до Осло – 492 км. Якщо останній шлях мандрівники долали кіньми, а у Віці (Осло) сідали на кораблі, їм залишалося пропливти приблизно 900 км. Нагадаю, що середня швидкість скандинавського корабля становила 17,5 км на годину. Відповідно шлях у 900 км долався за 52 години подорожі. Кажучи інакше – за п'ять-сім днів. А чотириста кілометрів можна було без особливого поспіху подолати верхи за чотири-п'ять днів.

Якщо ж вирушати на кораблях прямо із Трондгейму – вздовж берегової лінії Скандинавського півострова, тоді до Новгороду можна було добратися за два тижні – у крайньому випадку – за три тижні, але аж ніяк не за три місяці.

У своїх міркуваннях Т. Джаксон посилається на розділ «Проблеми навігації» у статті німецького археолога Йоахіма Германа, виданій у радянському збірнику «Слов'яни і скандинави». Отож, прочитаймо, що пише Й. Герман про швидкість варязьких кораблів: «О длительности плаваний можно судить только по количеству дневных переходов один дневной переход исчисляется в 40–60 км, под парусом 100–170 км». Як бачимо, наведені дані відповідають середній швидкості варязьких кораблів, встановленій експериментально. Якщо один денний перехід становив 150 кілометрів, тоді за два тижні долалася відстань 2100 км. А за місяць – 4200 км. Якщо ж швидкість була мінімальною –

100 км на один денний перехід – тоді за один місяць мандрівники проходили 3000 км. Щодо швидкості на веслах в 40-60 км. на добу – це дані для купецьких суден, які піднімалися ріками проти течії із невеликою кількістю гребців. До того ж Й. Герман наводить усі ці дані для IX – X ст., тоді як у сазі, яку аналізує Т. Джаксон, йдеться про століття XIII.

Нагадаю, що у «Сазі про Олафа Святого» (SCL1) йдеться про відстань від Упсали до Альдейґюборгу, яку мандрівники-аристократи долали також приблизно за три місяці – з літа – до осені. А позаяк відстань від Упсали до Ладоги – лише 700 кілометрів, впливає висновок, що Альдейґюборг ніяк неможливо ототожнити із Ладогою, а відповідно – і Гольмґард – із Новгородом.

Врешті-решт, остаточно з'ясувати питання про ототожнення Гольмґарду із певним давньоруським містом у «Сазі про Гакона Гаконарсона» можливо буде лише тоді, коли ми незаперечно з'ясуємо погляди її автора (Стурли Тордарсона) на цей топонімічний аспект. А для цього нам необхідно розглянути ще один уривок із цієї саги: *«Эгмунд из Спангхейма тоже остался и отправился осенью на восток в Судрдаларики со своими слугами и товаром. А у халогаландцев случилось несогласие с конунгом бьярмов. И зимой напали бьярмы на них и убили всю команду. И когда Эгмунд узнал об этом, отправился он на восток в Хольмгардар и оттуда по восточному пути к морю, и не останавливался, пока не прибыл в Йорсалир»* (V.16.1).

Із наведеної цитати помітно, що Егмунд прибув восени в Суздальське князівство (Судрдаларікі). Коли ж почув він про небезпеку, вирушив до Єрусалиму – через Гольмґардське князівство. Природно, що його шлях до Єрусалиму лежав через Київщину, зокрема через сам Київ. Значно сумнівніше, щоб цей шлях проходив також і Новгородщиною.

Погляньмо на мапу давньоруських міст і побачимо, що Новгородське князівство розташоване на північний захід від Суздальського. Який зміст було Егмундові повертатися в Новгородське князівство із Суздальського, аби потрапити (через Константинополь) до Єрусалиму? Адже прямий шлях із Суздальщини до Дніпра на Смоленщині незрівнянно ближчий, аніж шлях із Суздальщини до Дніпра на Смоленщині – через Новгородське князівство.

Та й було б досить дивним, аби скальд-племінник (Стурла Тордарсон) вбачав під топонімом «Гольмґард» якийсь зовсім інше місто, аніж його рідний дядько – також скальд, лише більш відомий (Сноррі Стурлусон). А Сноррі Стурлусон, нагадаю, цілком впевнено ототожнював Гольмґард із Києвом, що помітно за цілою низкою саг його *Геймскрінґли*.

Цікаво, як інтерпретує «Сагу про Гакона Гаконарсона» Леонтій Войтович? – наявне в ній повідомлення про Александра Невського як «конунга Гольмґарду» зовсім не вписується у його версію, за якою Гольмґард ототожнюється із Гньоздово, – на Смоленщині Александр Невський не князував жодного дня.

ДОДАТОК-VII

Географічний трактат Хаукаля – про Русь

Ібн Хаукаля ан-Нісібі один із арабських авторів (ал-Ідрізі) називає «шейхом». Більшість учених не поділяє цю думку, але для нас немає принципового значення – наскільки вона слухна? Важливим є інше: фахівці майже одноставно визнають той факт, що Хаукаль був неабияким мандрівником. Зокрема, він вважається географічним редактором згаданого нами у цій книзі трактату аль-Істахрі: *«Толчком к написанию «Книги путей и стран» («Китаб ал-масалик ва-л-мамалик») послужила встреча Ибн Хаукала с ал-Истахри около 951/52 г. и просьба последнего исправить*

его труд, поскольку, как оказалось при рассмотрении его сочинения Ибн Хаукалом, многое видевшим воочию, в труде ал-Истахри оказались ошибки» [Абу-л-Касим ибн Хаукал. Книга путей и стран 1.6.2. (Вступление) // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия. Том III: Восточные источники. М. 2009].

Попри те, що трактати аль-Істахрі та ібн Хаукаля мають чимало спільного і попри те, що останній написаний дещо пізніше за перший – цей твір заслуговує особливої уваги, позаяк це саме той випадок, коли неможливо стверджувати, ніби автор ніколи не був на Русі.

1. Андалусія у трактаті Ібн Хаукаля

У своєму трактаті Хаукаль кілька разів згадує Андалусію. Російські учені вважають, що цей топонім стосується регіону на півдні Іспанії, свого часу завойованого вандалами, який отримав після цього назву «Вандалусія», що невдовзі внаслідок афезези стала «Андалусією». Проте таке бачення не узгоджується із контекстом Хаукаля – причому – не в одному місці. Наприклад, тут: *«...і вони (руси) виходили раніше за [свої] кордони – до Андалусії, потім до Барза'а»* [Абу-л-Касим ибн Хаукал. Книга путей и стран., 1.6.2. 4].

Навіть не усвідомлюючи, що означає топонім «Барза'а», помічаємо, що Андалусія, про яку йдеться у трактаті, межувала з Руссю, кордони якої – зрозуміла річ, ніколи не проходили Піренейським півостровом. Впливає висновок, що російські учені таки помиляються. Якщо ж цього доказу комусь видаватиметься не достатньо, тоді перейдемо до іншого питання – до розгляду топоніму «Барза'а» у трактаті Хаукаля. Позаяк у згаданому вище виданні цей топонім трапляється лише одного разу (тут наведені уривки, які стосуються Русі), звернімося до іншого видання, яке репрезентує географічний трактат того ж автора: *«На річці цій знаходиться місто «Тифліс», що притулилося до гори, потім «Бардадж». Шлях, що розпочинається від*

аш-Шабірану, веде до двох міст – «Ширвану і аш-Шамахійю», звідти до «Бардаджу», далі до «Барза'а». Інший шлях, розпочинається від Барза'а та йде на Тифліс» [«Китаб сурат ал-ард» («Книга описания земли»); *Каспийское море в арабских источниках // Известия АН АЗССР. Серия истории, философии и права, № 3. 1988*]. Як це добре відомо, Тифліс – це Тбілісі.

Як бачимо, місто Барза'а знаходилося на Кавказі. Уявімо собі, що руси могли потрапити до нього лише через піренейську Андалусію – де б тоді мала знаходитися Русь? Може, в Атлантичному океані – на Азорських островах? Але Русь знаходилася там, де вона знаходилася, на загальну думку, отож, йдеться тут про зовсім не ту «країну вандалів» (Андалусію), до назви якої ми всі звикли, але про іншу – про прабатьківщину вандалів, локалізовану між Руссю і Кавказом. Нагадаю, що візантійські джерела вказують на її розташування на берегах Азовського моря, про що ми вже згадували у цій книзі. Ще раз процитую зауваження Прокопія Кесарійського, який знав багатьох вандалів особисто: *«Вандали раніше мешкали біля Меотиди. Коли ж у них розпочався голод, вони рушили до германців, яких тепер називають франками, до ріки Рейну...»* [Прокопій, «Війна з вандалами», 37: 3]. Меотида – Азовське море.

Учені часто ігнорують це повідомлення або

ж апріорі вважають його помилковим, позаяк, на їхню думку, вандалі є одним із германських племен, археологічні сліди яких не виявлені у відповідному регіоні. Але ми вже довели, що вандалі не можуть бути германською народністю і, скоріше за все, являють собою галузку венетів (див. Додаток-III). Отож, сумніватися у достовірності повідомлення Прокопія Кесарійського – підстав не існує.

Станом на X століття на берегах Азовського моря вандалів уже давно не було, але їхню прабатьківщину, як бачимо, окремі східні народи продовжували називати «Андалусією».

Розглянемо й інші згадки про Андалусію у трактаті Хаукаля: *«Переважає [в господарстві хазарів] рис та риба. Везуть від них мед, віск і хутра, але це везуть до них з боку русів та болгар, а також – хутра боброві, які возять по [всьому] світу. Бувають вони тільки в тих північних річках, які в краях болгар, русів та Куйаби, а в річках Андалусії ніяких [таких] хутрянних бобрів немає, які [є] в краях слов'ян. [Далі] вирушають до протоки, на якій – країна слов'ян, а опис цієї протоки вже наводився»* (1.6.2.9).

Тут знову помічаємо, що Андалусія сусідує з Руссю та Булгаром, що підтверджує нашу попередню думку. Крім того, відсутність ареалу бобрів у Приазов'ї пояснюється степовою географічною зоною, у якій бобер не має дерева на будівництво житла.

У наступному уривку простежується та ж сама інформація про сусідство Андалусії з Руссю: *«Часто заходять в деякі заселені [частини] Андалусії кораблі русів, тюрки-печеніги та різні народи з [числа] слов'ян та болгар, і лютують в її землях, але часто і повертаються, зазнавши невдачі»* (1.6.2.6).

У російському перекладі: *«кораблі русов, тюрков-печенегов и разного народа...»*, із чого випливає, ніби печеніги та болгарі були мореплавцями та займалися піратством. Насправді ж печеніги та болгарі ніколи кораблів не будували і піратством не займалися, а подорожувати часто верхи за Піреней – можливості такої не мали – швидкість коней була не відповідною. А ось торків, які мешкали у Приазов'ї (в «Андалусії»), печеніги й справді тіснили. Згодом, в XI ст., приазовські торки, під тиском печенігів, переселилися у межириччя

Дніпра та Південного Бугу, а звідти через деякий час були змушені податися на північ, де й розсіялися у різних регіонах Русі, залишивши за собою низку топонімів етнічного походження (на зразок: «Торчин»).

За літописами відомо: наприкінці X ст. (985 р.) торки були союзниками Володимира Великого у війні із болгарами та хозарами. Де на той час був ареал їхнього розселення – стверджувати важко, очевидно, все ще у Приазов'ї. Лише через кілька десятиріч, під тиском кочівників-сусідів, вони почнуть загрожувати Переяславському князівству, чим викличуть проти себе каральний похід 1055 р. місцевого князя Всеволода Ярославовича.

Природно, аби народність, яка замешкала на прабатьківщині вандалів, в арабських джерелах було названо «андалусійцями». Але жодного такого випадку не простежується – натомість цим етнімом той же ібн Хаукаль називає вандалів: *«А країна слов'ян довга, простора. Протока, що йде від Навколишнього моря в бік[народів] Йаджудж і Маджудж, розсікає їхню (слов'ян) країну; і простягається на захід – в бік Трапезунду, потім – до Константинополя, і ділить їх (слов'ян.) країну на дві частини. В одній частині їхньої країни – понад окраїни – захоплюють полонених хорасанці та сусіди, а в північній частині полоняють андалусійці – з країв Галісії, франків та лонгобардів»* (1.6.2.5).

«Андалусійці з країв Галісії» – це зовсім не піренейські вандалі, бо не про далеку піренейську Галісію тут йдеться, а про Галицьке князівство, яке межувало на півночі з Білою Хорватією, де наприкінці IX – на поч. X ст. у Плісенську («Альдейґуборгу»), ймовірно, правив вандальський конунг Гельґі із Ютландії (Олег Віщий), а перед ним – вандальський конунг Рьорик. Принаймні на щось подібне вказує *«Сага про Гальвдана Ейстейнссона»*, про яку ми вже згадували (див. Розділ IV).

В англосаксонській поемі «Беовульф» (початок VIII ст.) згадано ймення вождя венделів (вандалів) із Ютландії – «Вульфґар», який визнавав протекторат данського конунґа. Ймовірно, одним із таких вождів був і Рьорик (Рюрик).

Згадка про лонгобардів у даному контексті вказує, ймовірно, на те, що на початку VI ст.

вони захопили Моравію та Західну Паннонію, перша з яких у X ст. була завойована Східною імперією франків. Все разом – підводить

до висновку, що тут не йдеться про торків – мешканців прабатьківщини вандалів («Андалузії»), але про справжніх вандалів.

2. Русь у трактаті Ібн Хаукаля

У трактаті Хаукаля знаходимо повідомлення про Русь, майже тотожне до відповідного уривку аль-Істахрі. І все ж, тут наявні окремі відмінності в деталях. Зокрема, географ згадує про хутра «*бурих лисиць*», як він називає куни – хутра куніці лісової; згадує про ртуть, яку мешканці Галицького князівства могли видобувати у Закарпатті, де наявні відповідні родовища. Головне ж – його топонімія має деякі відмінності у порівнянні із трактатом аль-Істахрі. Так, замість Арти (столиці Артанії), у Хаукаля столиця Арсанії – Арс: *«Русів є три племені. Племя те, що найближче до Булгару, має царя у місті, що Куябою називається. І більше воно за Булгар. А найвище посеред них племя називається Славійя, і цар їхній – у Сла – місті їхньому. А племя інше має назву Арсанійя, і цар їхній – в Арсі – місті їхньому. Ті ж, хто торгує, до Куяби прибувають та до околиць її. Стосовно ж Арсу – не доводилося почути мені, аби хтось сказав, що побував тут якийсь чужоземець, убивають бо кожного чужоземця вони, хто ступає на землю їхню. І ось, пливуть вони вниз водою, торгують і не повідомляють нічого про справи свої та товари свої, і нікому не дозволяють їх супроводжувати чи прибувати до країни їхньої. Із Арсу ж вони чорних соболів вивозять і лисиць бурих, свинець та трохи ртуті»* (1.6.2.14).

«Славійю», як бачимо, Хаукаль вважає «найвищим серед племен русів». Це кореспондується із добре відомим повідомленням іншого арабського географа – аль-Масуді у трактаті: «Луки золоті...»: «Із цих племен у давнину одне мало над ними влади... а племя називалося Валінана. Цьому племені в давнину решта слов'янських племен підкорялися – верховна бо влада була у нього й інші володарі йому корилися». Ці слова написані 957 року. Автор наголошує, що така політична традиція існувала «у давнину». Треба думати, так можна висловитися про події

трьохсотрічної давності та ще більш давні. Щодо ідентифікації Валінана – тут мають рацію ті дослідники, які ототожнюють це племя із предками волинян, позаяк їхня думка найбільш обґрунтована.

А відтак *Славійя* ототожнюється із історичною Волинню, підпорядкованою у X ст. Білій Хорватії.

Якщо поглянемо на мапу Русі X ст., побачимо, що на Правобережжі Дніпра знаходяться лише три князівства: Київське (що поширюється і на Лівобережжя), Галицьке та Волинське. Усі три ці держави мають спільні кордони – саме про них і пишуть ібн Хаукаль та аль-Істахрі.

Залишається не з'ясованим питання про те, чому Хаукаль називає Галич топонімом «Арс»? (саме від нього він і утворює назву королівства: «Арсанія»). На мою думку, це є спотворений давньоруський топонім «Орс». У наш час він є відомим лише як гідронім: річка Орс, притока Нугрі, протікає в Орловській області РФ. Думаю, що цей гідронім сягає давньоруської доби – і не лише тому, що гідроніми в цілому вважаються найбільш давнім пластом топонімії. Гирло річки Орсу знаходиться біля містечка Болхов (перша згадка 1196 рік – як одного із міст Чернігівського князівства). Топонім «Болхов» є фонетичним варіантом більш відомого – «Волхов». Нагадаю, що у новгородському циклі билин Волх Всеславович – син змія (змій – зооморфний символ Велеса/Волоса). Етимологія ойконіму «Волхов/Болхов»: «*Той, що належить Болху/Волху [сину Волоса]*».

Волос – бог-володар підземного світу. Чи доводився йому сином хтось із богів давньоруського пантеону? Очевидно, так – про це можна судити за відповідниками Волоса в інших культурах. Так, у шумерів бог підземного світу називався «Енлілем», а його сином вважався Нергал (бог-володар підземного сонця, яке «ховається на ніч у

підземному царстві»). У єгиптян богом-володарем підземного світу вважався Мін, а його сином – Атон (бог-володар підземного сонця). Ця ж традиція простежується і в Месоамериці: в ацтеків бог-володар підземного світу Тецкатліпока мав сина Уїцилопочтлі (бога підземного сонця). У кельтсько-валлійській мітології бог-володар підземного світу Бран мав сина Мабона (бога підземного сонця). Остання є близькою до слов'янської.

Чи був у слов'янській мітології бог підземного сонця? На це запитання можна відповісти ствердно. І ось чому. Пригадаймо наявні у «Слові о полку Ігоревім» такі слова про Всеслава Полоцького: *«въ ночь влъкомъ рыскаше: изъ Кыева дорискаше до куръ Тматороканя, великому Хръсови влъкомъ путь прерыскаше»*. Тут сказано, що князь нібито обертався вночі на вовка і, доки не проспівали треті півні, встигав перебігти шлях «великому Хорсові», добравшись до Тматорокані. Більшість учених погоджується, що тут йдеться про сонце, і це цілком слушно. Але у той час, коли Всеслав бігав вовком, сонце перебувало «у загробному підземному світі». Саме тому автор і називає його «великим Хорсом».

Інший доказ полягає у тому, що в одному із пізніх давньоруських джерел (апокрифічна «Бесіда трьох святителів») Хорс порівнюється із Сатаною, тоді як із Сатаною (володарем пекла) у християнську добу порівнювалися лише підземні язичницькі боги: *«Два ангела громная есть: еленскій старецъ Перунъ и Хорсъ-жидовинъ – два еста ангела молніина»*.

Перун тут ототожнюється із давньогрецьким богом-громовиком Зевсом, а Хорс – із біблійним Сатаною, який, за Книгою пророка Єзекіїла, до свого падіння був ангелом у високому (херувимському) чині.

Зрозуміла річ, що Хорс ніколи громовиком не вважався, та все ж, очевидно, у давньоруській мітології він певним чином причетний до грому – як можна про це судити за фольклорними джерелами. У народних повір'ях Св. Ілля пророк (чий фольклорний образ витіснив мітообраз Перуна) їде по небу на колісниці (так само, як скандинавський громовик Тор) і «громом» вбиває бісів. Коли демон ховається у дерево – блискавка влучає

Київське, Волинське та Галицьке князівства в XI столітті (до 1034 р.)

у дерево, а коли демон ховається в людину – блискавка влучає у людину. Очевидно, тут виявляє себе ремінісценція боротьби бога-громовика (або бога денного сонця) із богом підземного сонця (чи богом-володарем підземного світу). Таку боротьбу відображають безліч пам'яток античної доби, які носять умовну назву «Дунайський вершник», поширених у фракійському та кельтському етнічних ареалах.

Таким чином можна дійти висновку, що билинний богатир Волх (Болх) відповідає мітологічному Хорсу. У такому випадку не буде важко з'ясувати й етимологію гідроніму «Орс», позаяк Болхов збудований біля гирла річки Орс. Очевидно, первинно вона називалася «Хорсом», а до втрати початкового «Х» спричинилося явище афези. Подібний приклад знаходимо у літописах, де вперше згадується білоруське місто Орша – як «Рша».

Отож, столиця князівства «Арсанія», яке ми ототожнюємо із галицьким князівством, очевидно, мала назву «Орс» (а не «Арс», як пише Хаукаль – відповідно до особливостей арабської абетки, де літера «О» – відсутня).

Чи можливо було б, щоб Галич мав паралельну назву: «Орс»? Спробуймо з'ясувати етимологію відповідного ойконіму. Якщо закінчення на *-ичі* є характерним

топонімічним, то закінчення на **-ич** можна вважати характерним патронімічним – у топонімії воно трапляється вкрай рідко. Коли ж і трапляється – то має тут теонімічне чи антропонімічне (патронімічне) походження. «Галичем» міг називатися син Гала. Але антропонім «Гал» не трапляється серед давньоруського антропонімічного пласту. Щодо кельтської версії про назву Галича – кельти Центральної Європи «галлами» ніколи не називалися. Проте «Галичем» міг називатися й син Галиці – в останньому випадку закінчення **-ич** – матронімічне. Щоправда, жіноче ймення «Галиця» також є невідомим, проте існує відповідний ойконім. На Чернігівщині (Ніжинський р-н) та на Буковині (Сокирянський р-н) є два села, які мають назву «**Галиця**». До галки ці назви стосунку не мають – у давньоукраїнській мові апелятив «**галиця**» має значення: «**гадюка чорна**» [Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К.: АН УРСР, 1958. Том 1, с. 346.].

Таким чином давньоруський антропонім «**Галич/Галич**», якби він існував насправді, мав би те ж саме значення, що й «**Гадючич**» чи «**Змієвич**». Останній цілком пасував би Волху Всеславовичу – сину змія (тобто Хорсу). Впливає висновок, що існував таки колись епітет-теонім «**Галич**», тотожний до теоніму «**Хорс**», і що місто Галич назвали на честь Хорса та що його назва є тотожною до ойконімів «**Хорс/Орс**». Мав таки Хаукаль певні підстави називати Галич «**Орсом**», а тогочасну Галичину (Галицьке князівство) – «**Орсанією**».

Впливає висновок, що культ Хорса, чії топоніми, за згаданим уже твердженням А. Майорова, поширені у Прикарпатті, існував не лише у Білій Хорватії, але й у сусідньому Галицькому князівстві.

Тут доречно буде зауважити, що у Данії поблизу острова Венділа (сучасний Вензюсель) є місто **Орс** (комуна Вестиммерланн), відоме з пізнього Середньовіччя. Орс – так воно називається у слов'янських мовах, а на данській – «**Aars**». Відоме це місто, зокрема, й знайденим тут рунічним каменем, де викарбуваний надпис на честь ярла Венділи – Валтока, який загинув у битві біля Фрісвелліру.

Якщо тут було споруджено цей камінь на

Рунічний камінь із данського міста Орс, поставлений в пам'ять ярла Венділи Валтока

честь вандальського ярла (володаря Венділи), впливає висновок, що місто Орс входило до його володінь, тобто було венетським (вандальським). Та й жодна із двох наявних нефахових спроб встановлення етимології топоніму «**Aars**» на основі скандинавських мов за жодних умов не може бути визнаною як вдала, позаяк одні припускають, що існував ніде не засвідчений у джерелах антропонім «**Aar**», інші ж виводять «**Aars**» від норвезького «**arr**» (ярл), не пояснюючи, на основі яких мовних законів з'явилася в кінці топоніму літера «**s**»?

Таким чином нам трапився данський аналог щодо назви столиці Орсанії – коли слов'янський топонім «**Орс**» скандинави трансформують в «**Aars**».

ДОДАТОК-VIII

Про Алаборг, Рюрика, Олега Віщого і Б'ярмію

Необхідність у цьому Додатку виникла саме тому, що тема ідентифікації *Алаборгу* в цьому дослідженні не проведена ґрунтовно – як має пам'ятати читач, лише у Підсумках було висловлене припущення, що Алаборг – давньоруський Лучеськ (сучасний Луцьк), позаяк Луцьк розташований на північ від Плісненська і дещо – на схід, а це відповідає локалізації *Алаборгу* – відносно Альдейґ'юборґу.

Лучеськ був головним містом лучан, що впливає із самої його назви (інші спроби етимології відповідного ойконіму – не переконливі). Лучани (чия назва засвідчена у «Баварського географа»; I пол IX ст.) являли собою домінуюче плем'я серед волинських дулібів (племінного союзу). За археологічними даними – відповідний ареал був заселений народом Лука-райковецької арх. культури, яку ототожнюють із дулібами. Таким чином Лучеськ міг бути адміністративним центром Волині у середині X століття – до захоплення цього князівства володарем сусідньої Білої Хорватії (про що йдеться у «Сазі про Гальвдана Ейстейнссона», де військо Ейстена, володаря Альдейґ'юборґу (Плісненська), захоплює Алаборг).

Проблема переконливої ідентифікації подій за цією сагою полягає у тому, що тут відсутні прямі алюзії, які б дозволили встановити достовірну хронологію її змісту на основі зіставлення з відомими історичними даними. Щоправда, тут, все ж, наявна алюзія стосовно подій, описаних у «Сазі про Грольва Пішохода»: «*Их сыном был Хреггвид, отец Ингигерд, на которой был женат Хрольв Пешеход*» (XXV). Хронологія «Саги про Грольва Пішохода» також виглядає незрозумілою – попри те, що чимало дослідників намагаються ототожнити Грольва із ярлом Ролло – засновником Нормандського герцогства (860 – 932 рр.). Але така версія має безліч слабких місць. Найголовніше з них полягає у тому, що Грольв у сазі стає правителем Гардарікі, а Ролло з 886 року до дня своєї смерті мешкав на території Франції, де його діяльність тісно переплетена з відомими

історичними подіями. У Руані знаходиться його гробниця. Малоімовірно, щоб Ролло став правителем Русі до двадцятишестирічного віку, позаяк важко знайти правителя, який би відмовився від верховної влади у великій країні заради ремесла вікінга в іншій чужій країні. Якщо Ролло й справді мав скандинавське ймення «Грольв» – то це ще не доказ того, що саме він описаний у сазі – тих бо, які носили це ймення у відповідну добу, було аж надто багато. Інші відмінності полягають у тому, що батьком Грольва у сазі названо Стурлауга Працьовитого, а батьком Ролло був Регнвальд Ейстейнссон; у Грольва була одна дружина Інґегерд, а у Ролло – дві: Поппа та Гізела. На мою думку, навіть переліченого є достатньо для того, аби вважати наразі неідентифікованим історичний прообраз Грольва.

Неможливо встановити й особу іншого героя саги – Гаральда Ятґерсона, короля Енґланду (Англії). Про нього ми читаємо: «*А сейчас я хочу открыть вам свое имя и происхождение. Жил на свете конунг по имени Ятгер. Он правил одним королевством в Энгланде, главный город которого назывался Винсестер. У него было два сына и дочь. Старшего сына звали Харальд, младшего – Сигурд, а дочь – Альвхильд. Я и есть тот самый Харальд, а брат мой Сигурд, как вы знаете, погиб в Гардарики*» (XXXV, переклад М. Панкратова).

На Британському острові – за всю його історію – не було такого правителя, як Ятґер – це ймення є скандинавською транскрипцією англосаксонського ймення «Едґар».

Згадане тут місто Вінчестер ніколи не було головним у жодному британському королівстві, проте воно знаходилося поблизу міста Усексу – столиці королівства Усексу, отож, ймовірно, було королівською резиденцією.

Серед королів Усексу жоден не мав ймення «Едґар». Його носив лише єдиний король Англії – англосакс Едґар Миролубний (943 – 975), який правив лише два роки. Він справді

помер у Вінчестері й справді мав двох синів та дочку, але імена їхні – не ті, які наведені у сазі стосовно дітей Ятгера.

Таким чином є помітним, що автор саги переосмислював історичні образи володарів інших держав таким чином, аби вони ставали «скандинавами», інкультуруючи події загальноєвропейської історії у вигадану історію власного народу. Це була характерна риса його доби. Для порівняння можна згадати, що у деяких випадках автор ПВЛ чинить дещо подібним чином. Наприклад, коли розповідає про помсту княгині Ольги древлянському Іскоростеню за допомогою горобців та голубів (у «Сазі про Гаральда Суворого» наявний тотожний легендарний сюжет).

Очевидно, й історичний прообраз, який криється за образом Грольва Пішохода, у значній мірі є міфологізованим. Мова не про казкові елементи, які у даній сазі виявляють себе цілком очевидним чином. Йдеться про те, що Грольв занадто вже нагадує собою образ скандинавського бога-громовика Тора – не у меншій мірі, як билинний Ілля Муромець нагадує собою Перуна (відповідника Тора) – воно й не дивно, позаяк ймення «Ілля» у давньоруській культурі християнської доби пов'язувалося насамперед із громом та блискавками. І все ж, ніяк неможливо сказати, щоб образ Іллі Муромця був цілковитою вигадкою. Й образ Грольва – його також немає підстав вважати вигаданим – хоча б тому, що його біографічний аспект тісно перегукується із одним історичним прообразом – добре відомим кожному з нас.

Пригадаймо характерні деталі даної саги: конунг Ейрек як типовий вікінг прибуває у Гардарікі, де править конунг Грегтвід, і починає чинити тут розбій; убиває Грегтвіда й узурпує владу. Згодом у Гардарікі разом з Вільг'яльмом прибуває Грольв. Вони приходять до двору конунга Ейрека, який знаходиться в Альдейг'юборзі – столиці Гардарікі: **«Наконець они добрались до Альдейг'юборга. Было это в начале зимы. Конунг Эйрек сидел в городе»** (XIII – XIV). Далі, як Г. Глазиріна передає своїми словами зміст 38-го розділу саги: **«Хрольв со своим войском вышел против конунга Эйрека. Состоялось несколько битв, в которых Хрольв выиграл».**

Закінчується все обранням Грольва на конунга всієї Русі (Гардарікі) та перенесенням столиці із Альдейг'юборгу до Гольмгарду: **«Тем же летом, когда Харальд вернулся в Англию, Хрольв покинул Данию и поплыл с Ингигерд на восток в Хольмгард. У него было десять кораблей. По совету дочери конунга и знатных людей Хрольв был избран конунгом всей Гардарики»** (XXXVIII). При цьому конунг Грегтвід, якого вбив Ейрек, правив в Гольмгардарікі. Впливає висновок, що Ейрек переніс столицю до Альдейг'юборгу (як виявилось згодом – тимчасово).

Чи не нагадує це нам реальні історичні події, які відбувалися у Києві (Гольмгарді)?

Деякі дослідники ототожнюють Ейрека із Рюриком. На мою думку – цілком слушно. При цьому йдеться про того ж самого вікінга Р'юрика (як його називають німецькі джерела), який, очевидно, був ярлом Венділі. Якщо це припущення не є помилковим, тоді впливає висновок, що Рюрик захопив Київ, убив місцевого князя, узурпував владу, посадив тут своїх прибічників (Аскольда і Діра) як удільних князів, а столицю Русі переніс до Плісенська (Альдейг'юборгу). Це відповідає тому, що розповідає про Ейрека дана сага. А також – деяким археологічним та літописним аспектам. Археологічні аспекти полягають у тому, що Плісенськ був гігантським містом, яке на той час мало площу 300 га, а згодом виросло до 450 га. Для порівняння зауважимо, що площа укріпленої частини Києва за доби правління Володимира Великого не сягала більше за 12 га. Площа Галича – не сягала більше за 50 га. Треба думати, що за доби Аскольда Київ був ще меншим. Інша перевага Плісенська в очах Ейрека-Р'юрика полягала у тому, що це місто знаходилося помітно ближче до Балтійського моря та Скандинавії.

У літописі (в ПВЛ) існують лише натяки на подібні реалії, але й ці натяки органічно вписуються у реконструкцію подій, яку нам пропонує сюжет «Саги про Грольва».

Під роком 862-м (ця дата – умовна) ПВЛ повідомляє про вигадані автором причини прибуття Аскольда й Діра до Києва: **«І було в нього два мужі, Аскольд і Дір, не його племені, а бояри. І відпросилися вони [в Р'юрика тіти] до Цесарограда з родом своїм, і рушили обидва».**

по Дніпру. Ідучи мимо, узріли вони на горі городок... Аскольд, отож, і Дір zostались удвох у городі цьому, і зібрали багато варягів, і почали володіти Полянською землею».

Зрозуміло, що безпроблемно Полянською землею заволодіти було неможливо. У літописі ж все це виглядає, як у казці, адже літописець не хоче показувати Рюрика загарбником – це кине тінь на праві успадкування влади його «нащадками». І все ж, автор ПВЛ не сховав від нас той факт, що Аскольд та Дір були «боярами»-зайдами, які сиділи у Києві як у столиці удільного князівства. Більше за це – він повідомляє, що вони були «боярами» Рюрика.

Убиваючи Аскольда та Діра 882 року, Олег Віщий пояснює цей вчинок саме тією обставиною, що вони не були князями й не мали права князувати, позаяк походили не з княжого роду: *«і мовив Олег Аскольдові й Дірові: «Ви обидва не є ні князі, ні роду княжого. А я ємь роду княжого».* Як повідомляє «Сага про Грольва Пішохода», останній походив із роду конунгів (так само, як і Олег Віщий).

Зрозуміло, що перед цим Олег встиг перемогти Ейрека-Рюрика, який князував у Плісненську-Альдейг'юборзі з 873 чи 874 року, та вбити його. Після цього Олег вирушив на десятих кораблях (якщо вірити сазі про Грольва) річковим шляхом до Києва-Гольмгарду. Очевидно, цю подорож він розпочав із Алаборгу (Лучеська-Луцька), позаяк тут протікає річка Стир, яка впадає у Прип'ять. А, можливо, – із Плісненська (Альдейг'юборгу) – Західним Бугом. Але у цьому випадку неподалік від Бресту потрібно було кораблі перетягувати волоком до витоків Прип'яті. Літописець стверджує, що дорогою він захопив Смоленськ (Старий Смоленськ) та Любеч. На мою думку, Любеч та Смоленськ Олег захопив уже після того, як став князувати у Києві, адже йому було необхідно прибути до Києва не як завойовникові, а під виглядом купця. Чутка про захоплення Любеча могла дійти до Києва раніше за кораблі Олега і Київ був би готовим дати відсіч.

Ким доводився князь Ігор князеві Олегові? В. Татіщев вважав, що князь Ігор був племінником Олега. Але цей історик виходив із загальновизнаних уявлень про успадкування літописним Ігорем Рюриковичем Київського

престолу після Олега Віщого.

Звертаючись до Аскольда та Діра через посланців, Олег видає себе за купця, який подорожує із Альдейг'юборгу до Константинополя, при цьому називає себе «ріднею» київських посадників: *«послав до Аскольда й Діра сказати, що, мовляв: «Ми – купці єсмо, ідемо в Греки од Олега і од Ігоря-княжича. Прийдіть-но оба до рідні своєї – до нас».*

Якщо Аскольд та Дір мали родичів серед купців, то й справді вони не належали до знатного роду – бояри торгівлею не займалися.

Із наведеного уривку випливає також і той висновок, що Аскольд та Дір уже знали про смерть Рюрика та про те, що замість нього Альдейг'юборгом править Олег. При цьому із літопису випливає, що вони не знали Олега в обличчя. А відтак – Олег, очевидно, не міг бути родичем Рюрика. В іншому випадку Аскольд та Дір уже б його колись таки побачили на власні очі, а Рюрик свого часу посадив би у Києві родича, а не осіб зі свого оточення, які не належали до роду конунгів чи ярлів.

Відтак випливає висновок, що Олег та гіпотетичний Ігор Рюрикович не були пов'язані родинними стосунками.

Сумніви у тому, що князь Ігор Старий був Ігорем, сином Рюрика, викликає загальноприйнята хронологія, заснована на ПВЛ. Так, роком народження Ігоря вважається 878-й, роком народження княгині Ольги – 920-й. Роком народження Святослава Хороброго – їхнього сина – 942-й. Сумнівно, щоб князь-язичник, який не мав якихось статевих відхилень, не привів на світ дітей аж до 64-річного віку. Очевидно, князь Ігор Старий був сином Олега Віщого і людиною значно молодшого віку – на час своєї смерті, аніж це вважається (прізвисько «Старий» давалося не за похилий вік на час смерті). Окрім того, Олег Віщий, який був людиною свого часу і також – язичником – не мав підстав зробити князем сина вбитого ним ворога. Сага про Грольва розповідає про те, що він одружився із дочкою Гольмгардського (Київського) князя Гретвіда, вбитого Ейреком, і мав багато дітей, зокрема й трьох синів (XXXVIII). Про старшого із них написано, що він *«вирушив на Аустрвез і не повернувся».* Це кореспондується

із повідомленням про князя Ігоря Старого, яке знаходимо в «Історії» візантійського автора Лева Диякона, де імператор Йоан звертається через послів до Святослава Хороброго, згадуючи, зокрема, й про його батька Інгора (Ігоря): **«Не згадую я вже про його жалюгідну долю, коли, вирушивши в похід на германців, він був узятий ними в полон, прив'язаний до стовбурів дерев і розірваний надвоє»** [Лев Диякон. История. М., 1988., V. 10].

У ПВЛ, як відомо, йдеться не про германців, а про сусідніх щодо Києва древлян, проте це може бути результатом обробки історичних даних народною легендою. Принаймні безсумнівно легендарним (переповненим фольклорними мотивами, зокрема язичницькою обрядовою символікою) виглядає продовження цієї історії, яке наводить літописець – про помсту княгині Ольги древлянам.

Лев Диякон помер 992 р. Кажучи інакше – був сучасником Святослава Хороброго – обставини загибелі його батька Ігоря йому були відомі, очевидно, дещо краще, аніж автору ПВЛ, який народився значно пізніше. Інша справа, що «германцями» візантійці узагальнено називали ті прибалтійські народи «Аустрвеґу», які «германцями» названі у «Германії» Таціта. На мою думку, скоріше за все, Ігор загинув у Вармії (Ермланді), населеній слов'янськими пруськими племенами, які часто відмовлялися платити данину руським князям. Називаючи Вармію «Ермландом» («Гермландом»), скандинави також вважали прусів «германцями».

Як бачимо, повідомлення «Саги про Грольва» про те, що старший син Грольва вирушив у похід на Аустрвеґ і не повернувся, кореспондується із повідомленням Лева Диякона про нещасливий похід князя Ігоря «на германців».

Заслуговує на увагу і прізвисько князя Олега – «Віщий», наявне в ПВЛ. Очевидно, літописець сам не розуміє його походження. Щоб якось його пояснити, він звертається до фольклорних джерел і розповідає історію загибелі князя Олега Віщого від укусу гадюки, що ховалася у черепі його загиблого коня. Але у цій розповіді «віщим» виступає язичницький

волхв, який напророкував Олегові смерть від власного коня, але аж ніяк не Олег, який безуспішно намагався боротися з фатумом засобами власного інтелекту.

Про те, що відповідний сюжет є легендарним, свідчать дві відомі паралелі. Перша із них – в «Сазі про Одда Стрілу», написаній у II пол. XIII століття. Головний герой саги – Одд Грімсон – стає правителем Гардарікі, після чого вирушає відвідати свою батьківщину, де в дитинстві вельва напророкувала йому смерть від коня: **«будешь странствовать из одной земли в другую, и везде, куда бы ты ни пришел, тебя будут считать лучшим и самым могущественным человеком. Твой путь пройдет через каждую землю, к которой ты подойдешь, но как бы далеко ты ни оказался, умрешь ты здесь, в Берурьёдре. Здесь в конюшне стоит серый конь с гривой другого цвета; его голова станет твоей смертью»** (Редакція S – 15, перекл. Г. Глазиріної).

Одд намагається боротися із фатумом шляхом убивства свого коня: **«Немного позже позвал Одд Асмунда с собой; идут они к Факси, надевают на него уздечку и ведут в какую-то узкую долину. Там роют они глубокую яму, в два человеческих роста. Затем убивают они Факси и бросают туда. После этого побратимы стали заваливать это место такими большими камнями, какие у них хватило сил поднять, а промежутки между ними заделывали грязью и песком, пока не насытали они там курган. И тогда сказал Одд: «Вряд ли осуществится то пророчество, что Факси принесет мне смерть»** (Редакція S – 17, перекл. Г. Глазиріної).

Далі відбувається все майже так само, як у ПВЛ розповідається про Олега Віщого: **«Поспешили они прочь... И когда они быстро шли, ударился Одд ногой и нагнулся. Он сказал: «Что это было, обо что я ударился ногой?» Он дотронулся острием копья, и увидели все, что это был череп коня, и тотчас из него взвилась змея, бросилась на Одда и ужалила его ногу повыше лодыжки»** (Редакція S – 195-197, перекл. Г. Глазиріної).

Подібну історію розповідає пізньосередньовічна англійська легенда про смерть сера Роберта Шурланде 1310 р. В останньому

випадку легенда може бути відголоском відповідної саги, позаяк кінь тут також є сірим, а замість вельви смерть герою у ній пророкує відьма [http://www.knight-france.com/geneal/names/3668.htm]. Проте цілком можливо, що подібна легенда існувала в англосаксонській народній традиції.

Потрібно звернути увагу й на той факт, що «Сага про Одда Стрілу» дещо перегукується за своїм сюжетом із «Сагою про Грольва Пішохода». Обидва головні герої прибувають у Гардарікі до княжого двору. Обом князь влаштовує випробування. Обидва герої одружуються із дочкою князя із Гольмгарду і обидва врешті отримують князівство свого тестя у володіння (якщо виходити із редакції-S «Саги про Одда», яка не має в собі інтерполяцій – на відміну від редакції А-В). Якщо ж зіставити ці дві саги із тим, що відомо нам про князя Олега, складається враження, що саме його біографія є історичним прообразом кожної із них. Але це не та біографія, яку ми дізнаємося з ПВЛ.

На мою думку, літописець користувався існуючою на той час билиною «Про Олега Віщого» для з'ясування дрібних деталей життєпису цього князя. Звідси й перетворення Ейрека-Рьорика у Рюрика, звідси й віртуальне перенесення столиці Ейрека із Плісненську (Альдейг'юборгу) до Ладоги (так само у північно-руських билинах Ілля Моровець із Морівійська на Чернігівщині (Ілля Моровлин – у найбільш ранніх відповідних писемних джерелах) став Муромцем із деревні Карачарово під Муромом).

Про високу ймовірність князювання Олега Віщого у Плісненську (Альдейг'юборзі) та про тимчасове підкорення ним Галицького князівства існує свідчення арабського географа аль-Масуді, написане до 953 року (року смерті автора), навколо якого ведуться лінгвістичні дискусії: **«Перший зі слов'янських царів є цар Діра, він має великі міста й багато заселених країв; мусульманські купці прибувають до столиці його держави з різноманітними товарами. Біля цього царя зі слов'янських царів живе цар аль-Олванг, що має міста й великі області, багато війська й військових припасів; він воює з Румом [Візантія], Іфранджем [Франкська імперія], Нукабардом**

[лангобарди] та з іншими народами. Потім з цим слов'янським царем межує цар Турка».

Візантійські джерела називають Угорщину «Туркією», арабські – «Туркою». Князівство Олванга межувало із Угорщиною. Було це за князювання Діра у Києві, з князівством якого також межувало князівство Олванга. Припускають, що «**Олвангом**» арабський автор називає князя Олега, який на той час князував у Плісненську. Це могло статися після того, як Олег перемиг Ейрека-Рюрика, що князував у Альдейг'юборгу (Плісненську). Після цього він, очевидно, захопив Галич, і його держава отримала спільні кордони з Угорщиною. Право на Київський престол, ймовірно, Олег отримав після одруження із дочкою невідомого нам князя Київського (як про це можна судити за «Сагою про Грольва», де цей князь названий скандинавським йменням «Гресвід»). Проте між перемогою Олега над Рюриком та захопленням ним Києва, скоріше за все, існував часовий інтервал, який становив приблизно чотири роки (878 - 882 рр.).

Про те, що боярські роди Галича були переважно не місцевими, а біло-хорватськими за своїм походженням, свідчить хорватська антропонімія галицьких бояр, відображена у Київському літописі. Тут згадані бояри із Галича, які жили на початку XIII ст.: Ілля Щепанович; Юрій Витанович; Гліб Поткович. Такий склад галицької аристократії за субетнічною ознакою свідчить про те, що свого часу Галич був завойований Білою Хорватією, ймовірно – за часів князювання у Полоцьку Олега Віщого.

Не всі погоджуються з тим, що ймення підкарпатського князя, згаданого аль-Масуді, слід читати як «**Олванг**», дехто наполягає на формі «**Алвандж**», що є наслідком буквального прочитання – без заглиблення в особливості арабської мови. Результат останньої інтерпретації неможливо узгодити із жодним відомим етно-антропонімічним варіантом – очевидно, подібного ймення ніколи не існувало. Нагадаю, що в арабській мові неіснуючий тут звук «г» у словах іншомовного походження замінюють літерою «джим», яка відповідає звуку «дж». Разом з тим – в арабській мові є лише одна літера, якою на початку слова

заміняють літеру «о» в іншомовних словах, – це «Аліф» (позначає довгий звук «а»).

Зі всього сказаного наразі ще не є зрозумілим, чому князь Олег отримав прізвисько «Віщій». Вважається, що скандинавське ймення Олега – «*Helgi*», має значення: «Сакральний». Віщунство належало до язичницької сакральності – вельви-віщунки вважалися «священними». Отож, антропонім «*Helgi*» можна перекласти як «Віщій». Але незрозумілим залишається те, чому ймення «*Helgi*» закріпилося за Олегом водночас у двох варіантах – як давньоруська транскрипція («Олег») та як переклад на давньоруську («Віщій»)? Тут може існувати лише одне припущення: «*Helgi*» – це не було власне ймення Олега, але його прізвисько. За цих умов, скандинавське ймення Олега Віщого могло бути «Грольв». Останнє бо – не надається для пошуку його давньоруського відповідника язичницької доби. Саме тому Олега на Русі почали називати за його прізвиськом – як більш зручним для вимови, аніж його ймення.

Нам залишається розглянути ще одну тему, дотичну до змісту даного розділу – тему згадок про Алаборг у «Сазі про Грольва Пішохода».

Тут відповідне місто, щоправда, має дещо іншу назву: «*Алуборг*» і локалізується таким чином, що це не узгоджується із попередньою сагою. Складається враження: Г. Глазіріна також не впевнена у тому, що Алуборг та Алаборг – одне й те ж саме місто. У примітці № 20 до публікації власного перекладу «Сазі про Грольва Пішохода» вона зауважує: «*Алуборг – реальний г. Алуборг розположен в Ютландии (Дании), однако в сагах о древних временах этому топониму омонимично название Алуборга, главного города Ётунхейма*».

«Алуборг» у Данії – це Ольборг (середньовічна назва: «*Aleborg*»). Локалізоване це місто впритул до Венділі (ще ближче за Орс), отож, ймовірно, заснували його вандалі (а не данці).

Обидві згадки про Алуборг локалізують це місто в Йотунгеймі: «...с ними был его сводный брат, которого звали Рёндольв, его вполне можно было назвать троллем за рост и силу; его мать была родом из Алуборга в Ётунхейме, и там он вырос» (XXX); «Эгир стал правителем Эрмланда. Это – одна

из королевских резиденций в Гардарики, и это мало нравилось тем, кто должен был служить ему. Они с Тордом вели бесконечные походы против обитателей Ётунхейма из Алуборга» (III).

Ми маємо пам'ятати, що у цій же сазі написано про Йотунгейм таке: «*Третя Гардарики называется Кэнугарды и лежит у той горной цепи, которая разделяет Ётунхейм и Хольмгардарики. Там есть также Эрmland и много других небольших государств*».

Йотунгейм не належав до Русі, але знаходився по сусідству від третини Русі, яка називалася «*Кенугарди*», від якої його відділяв гірський ланцюг. Із «Сазі про Гальвдана Ейстейссона» відомо, що Алаборг знаходився північніше від Альдейг'юборгу. Але Альдейг'юборг знаходився в Гардаріці, а не в Йотунгеймі. Таким чином географію двох зазначених саг узгодити – неможливо! Але – лише у тому випадку, якщо *Алаборг* та *Алуборг* розглядати як одне й те ж саме місто. Проте це не обов'язково було саме так.

У Давній Русі налічуємо щонайменше три Новгороди (на Волхові, Сіверський та на Волині), два Володимирі (на Волині та на Клязьмі); два Переяслави (Переяслав Заліський первинно називався «Переяславом»); два Звенигороді; два Галичі (зокрема, Галич Мерський у Костромській обл.) і цей перелік омонімічних ойконімів можна продовжувати.

Щоб не плутати Алуборг з Алаборгом, які первинно мали спільну назву, скандинави, ймовірно, поміняли в одній із них голосну літеру.

Де ж був локалізованим Алуборг? У зв'язку зі згадкою в контексті про Ерmland (Вармію, заселену прусами), треба думати, що це місто знаходилося у Підкарпатті, а той «гірський ланцюг», який «*відділяє Йотунгейм від Кенугардів*», це, очевидно, досить довгий гірський масив Сколівські Бескиди, за яким і починався Йотунгейм – частина території Галицького князівства. У такому випадку, Алуборг відповідає давньому Галичу, локалізованому на рівнині.

Ймовірно, назва «*Алуборг*» первинно звучала як «*Галуборг*» або ж – «*Галоборг*» («Галич-фортеця»). Принаймні у II пол. X ст. Галич й

Карпатські Горгани – «Кам'яні гори» Йотунгейму. Фото

справді являв собою добре укріплену фортецю площею 50 га із загальною висотою стін 5,5 м.

«Кам'яні гори» Йотунгейму – це, очевидно, Горгани (див. фото). «Залізний ліс» Йотунгейму – гірські ліси, у яких переважали модрина та тис – найміцніші породи дерева у Європі. У «Молодшій Едді» розповідається про вовка-велетня **Сколля**, який народився у *Залізному лісі* Йотунгейму. Дивним чином цей міфонім збігається із ойконімом «**Сколе**». Дивно це тому, що локалізація Залізного лісу може почасти збігатися зі Сколівським гірським масивом. А ще про цей ліс тут сказано, що у ньому мешкають відьми, що може бути пов'язаним з традиційним поширенням мольфарства у регіоні Українських Карпат.

Стосовно ж ріки **Іфінг** – це, очевидно, Дністер – але не в сучасному баченні цієї ріки. Очевидно, у давні часи витoki Дністра ототожнювалися із витокami Стрия, а та частина Дністра, яка протікає до злиття зі Стриєм, вважалася дрібною притокою Дністра. Таке бачення було б цілком природним, позаяк при злитті двох рік вважається, що менша з них впадає у більшу. Стосовно ж Стрия і Дністра – все навпаки. Думаю, що давні народи не припускалися подібних географічних казусів, який нам свого часу нав'язали, коли Україна

перебувала у складі Речі Посполитої.

Якими б не були суперечливими між собою повідомлення у двох сагах про Алаборг та Алуборг – навіть у тому випадку, коли вважати ці ойконіми такими, що позначають одне й те ж місто, все одно неможливо його локалізувати десь північніше за Волинь і аж ніяк – на північ від Ладоги.

Процитую сучасного російського автора, який пише про «досягнення» російської науки в питанні ідентифікації Алаборгу; *«Расположение бывшего второго города в Гардарики – Алуборга (Алаборга) неопределенно. Не помогает географам и историкам археология. Нет сведений об Алуборге в русских летописях. Не подходит под расположение Алуборга ни один русский город, который был столицей княжества.*

Ситуация совершенно неопределенная. Перечислим версии, которые выдвинули шведские, датские и русские историки о местоположении города Алуборга (Алаборга).

Версия 1. Город Алуборг – это город Белоозеро.

Версия 2. Город Алуборг располагался вблизи от Ладожского озера.

Версия 3. Город Алуборг располагался в районе впадения реки Сясь в Ладожское озеро,

неподалеку от впадения в это озеро реки Волхов.

4. Город Алуборг располагался у западного берега Онежского озера.

5. Город Алуборг располагался у реки Олонка и города Олонец на восточных берегах Ладожского озера.

Все указанные версии – это именно мнения разных историков – но где был расположен город Алуборг (Алаборг), бывший вторым по значению после Ладоги городом в древней Руси – неразрешимая географическая и историческая загадка» [В. Кучин В. Загадки географии. От Алуборга до Баласагуна // Альманах «А ты ищи меня на карте!» Выпуск 1-й, 2020].

Як бачимо, автор ототожнює вслід за іншими Альдейґюборґ з Ладогою, проте визнає, що ідентифікувати Алаборґ (у відповідному контексті) неможливо, позаяк про князівство, розташоване на північ від Ладоги, не повідомляють літописи, археологи ж не можуть відшукати відповідне городище його столиці.

Важко знайти чорного kota у темній кімнаті, коли він знаходиться в іншому місці – мав таки рацію у цьому Конфуцій.

Насамкінець слід зауважити, що Ладозько-Новгородська земля також доволі часто згадувана у середньовічних скандинавських джерелах. Але згадана вона у них як регіон під назвою «Б'ярмія» (*Bjarmeland*). Етимологія тут, можливо, така: від давньоісландського «*bior*» («пиво») та «*land*» («країна») – [Левицкий В. В. *Этимологический словарь германских языков*. Т. 1. Винница, «Новая книга», с. 105].

Ймовірна семантика: «країна споживання пива».

Звичайно, пиво варили в усіх давньоруських землях, але, цілком можливо, що технологія його виготовлення була запозичена скандинавами із берегів Волхова – після того, як сюди прибули словени.

Російські учені переважно шукають Б'ярмію на берегах Білого моря, але ця ідентифікація «притягнута за вуха», на що звертає увагу інша частина російських дослідників. Як пише один із них: «Многие герои саг попадают в Суздаль

через Бярмию» [Марков А. А. К реконструкции представлений о локализации Биармии (Бьярмленда) в средневековых источниках, с. 53. // <https://cyberleninka.ru/article/n/k-rekonstruktsii-predstavleniy-o-lokalizatsii-biarmii-byarmlenda-v-srednevekovyih-istochnikah>].

А тепер пригадаймо, яким шляхом скандинави подорожували до Суздаля: через Фінську затоку, Неву, Ладозьке озеро, Волхов... Кажучи інакше – через Ладогу та Новгород.

А тепер ще раз пригадаймо промовистий уривок із «Саги про Гакона Гаконарсона»: «**Эгмунд из Спангхейма тоже остался и отправился осенью на восток в Судрдаларики со своими слугами и товаром. А у халогаландцев случилось несогласие с конунгом бьярмов. И зимой напали бьярмы на них и убили всю команду. И когда Эгмунд узнал об этом, отправился он на восток – в Хольмгардар и оттуда по восточному пути к морю, и не останавливался, пока не прибыл в Йорсалир» (V.16.1).**

Халогаландці – це норвежці з північної частини цієї країни. Егмунд дізнався, що його співвітчизники убиті в Новгороді за наказом місцевого князя (йдеться про XIII століття). Після цього він зрозумів, що шлях до повернення на батьківщину йому відрізаний – не було бо іншого шляху із Суздаля на Скандинавський півострів, як через Новгородське князівство. Егмундові не залишилося нічого іншого, як вирушити через Гольмґард (Київ) до Міклагарду (Константинополя), а звідти – до Йорсалиру (Єрусалиму).

І знову «чорний кіт» виявився не в «темній кімнаті» (де його шукали учені), а прямисінько на порозі будинку, залитому щедрим сонячним промінням.

Таким чином, бачимо, що помилка в ідентифікації Гольмґарду та Альдейґюборґу (які безпідставно ототожнювалися із Новгородом та Ладогою) змусила російських учених не побачити очевидного – що Новгородсько-Ладозька земля у скандинавських середньовічних джерелах називається «Б'ярмаландом» чи «Б'ярмією».

ДОДАТОК-ІХ

Підстави для ототожнення Галича з Орсом

За 200 метрів від стін давнього Галича (між двома лініями оборонних валів) галичани у Х столітті насипали курган. Почасти він зберігся до нашого часу, що дозволило його реставрувати та створити у ньому музей. Дослідники давно вже припускали, що це – літописна *Галичина Могила*. Назва «*Галичина*» є діалектною. Відповідно до законів української мови – вона б вважалася присвійним прикметником, утвореним від ймення особи жіночої статі, але в західноукраїнських діалектах наявні свої особливості. Так, мешканці Дрогобиччини на місцевому діалекті ніколи не скажуть: «Олегова», але – «Олежина», хоч в останньому випадку йдеться про чоловіка (Олега). Тому назва «*Галичина Могила*» у перекладі на літературну мову може мати таку версію як «*Могила Галича*». Хто ж був той Галич, якого тут поховано, – як свого часу здогадувався Михайло Грушевський?

У Літописі Руському за Іпатіївським списком під 1206 р. читаємо: «*Галичани тоді привели Мстислава [Німого] на Бенедикта. І прийшов він до Галича, але не досягнув він нічого. [Боярин] Щепанович Ілля, вивів його на Галичину Могилу, усміхнувся й сказав йому: «Княже! Ти вже на Галичиній могилі посидів єси, отож, і в Галичі ти княжив єси!» Насміялися ж вони над ним; повернувся він у Пересопницю».*

Далі літописець обіцяє розказати про Галичину могилу докладніше, а також – про заснування Галича, проте згодом забуває виконати обіцяне. Але більш ймовірно, що й зовсім не забув він про це, але – передумав, адже християнські ченці здебільшого вважали, що їм не пасує детально описувати язичницькі обряди та традиції, які почасти збереглися у християнську добу. Проте й без цього літописець сказав досить багато, щоб із його слів можна було зрозуміти, що на Галичиній Могилі (принаймні – у язичницьку добу) відбувалася інтронізація князів Галицьких – з чим погоджуються українські учені.

Чому саме тут? Певне світло на це питання

проливають результати археологічних досліджень *Галичиної Могили*, які проводилися 1991-1993 рр. експедицією під керівництвом В. Барана та Б. Томенчука. У кургані було виявлено обгорілі рештки дерев'яного човна-довбанки, фрагменти позолоти круглого щита, три сокири, наконечники списа та стріл. Усі перелічені артефакти датуються Х століттям. Проте археологи не виявили кальцинованих людських кісток чи якихось інших решток небіжчика. Ю. Лукомський, який керував дослідження кургану 1998 р., припускає, що поховальна кремаційна урна тут, можливо, й була, але її могли викопати в роки II Світової війни – під час спорудження траншеї. Але археологи, які знайшли згадані артефакти, впевнені, що даний курган є кенотафом (символічною могилою без небіжчика). В іншому випадку виявлені старожитності знаходились би значно ближче до поверхні землі, аніж це було насправді – гіпотетичну урну не могли покласти окремо від них.

Свого часу Михайло Грушевський припускав, що *Галичина Могила* є місцем поховання першого князя Галицького – засновника та епоніма Галича. Доволі обґрунтована версія про кенотаф – сама по собі – не може спростувати таке припущення, позаяк князь-засновник міг загинути у Дністрі чи під час морського походу і його тіло не пощастило знайти. Спростовує відповідний науковий міф, створений Михайлом Грушевським, датування виявлених старожитностей – Х століття, тоді як Галич існував, принаймні, уже на початку IX ст. як справжнє укріплене й доволі велике місто, яке не збудуєш за кілька десятиріч.

Історики зауважують: коли Володимир Великий хрестив Русь, у Галичі стояли церкви. Проте у Києві також була церква Іллі-пророка, але це не означає того, що нібито Київ на той час був християнським. Так само й Галич – до 988 року (й навіть дещо пізніше) він залишався містом, де язичництво залишалося офіційною релігією, проте ставлення до християн тут було більш лояльним, аніж у Києві. І це –

зрозуміло чому: в Галичі боярство відіграло помітнішу роль, аніж в інших давньоруських містах. При цьому – окремі боярські родини, очевидно, прийняли християнство. Вони ж і зводили за свій кошт перші церкви у Галичі. Все це потрібно враховувати, аналізуючи соціальну ситуацію, в якій було споруджено курган, на вершині якого відбувалася інтронізація князя Галицького.

Якщо у *Галичиній Могилі* не був похований засновник Галича і якщо вона не є кенотафом, спорудженим на честь його героїчної загибелі, тоді чому на цьому кургані відбувалася інтронізація володаря Галичини? Якщо ж відповісти на це запитання комусь буде занадто складно, тоді поставимо його інакше: з якою метою мешканці Галича звели цей курган у X столітті? Кургани бо насипали над похованнями та над кенотафами (віртуальними похованнями, спорудженими з виконанням відповідних обрядів). Так було у давньоруській культурі та в культурі скандинавів. Але якщо ми звернемося до кельтської культури Ірландії язичницької доби, то знайдемо там низку прикладів того, як кургани споруджувалися на честь богів і слугували їхніми своєрідними храмами. Наприклад: славнозвісний курган Нью-Грейндж, споруджений на честь місцевої богині-володарки підземного царства Дану. Тут може бути подібний випадок, адже у язичницьку добу інтронізація князя, як вважалося, відбувалася під опікою певного язичницького божества, яке було покровителем монаршої влади у даного народу.

З іншого боку – особа князя-засновника міста у давньоруському язичництві не могла бути настільки сакралізованою, аби на її могилі відбувалася інтронізація кожного із князів Галицьких. Звісно, культ предків – існував, але існував він не як щось відокремлене від загального культу богів, відіграючи при цьому далеко не головну роль. Навіть у тому випадку, коли князь-засновник встиг стати легендарною постаттю і навіть – майже обожненим культурним героєм – його гіпотетичний культ не міг би змагатися із культом язичницьких божеств. Наводячи порівняння із Давнім Римом, можна згадати, що по смерті Юлія Цезаря його проголосили

«богом». Можливо, у Римі існував навіть якийсь храм на його честь, проте інтронізація імператорів відбувалася у храмі Юпітера – покровителя найвищої світської влади. Тут також можна пригадати ірландський звичай інтронізації верховного короля Ірландії у Міде. Як пише кельтолог Патрісія Монаган, ця інтронізація відбувалася на вершині штучного пагорба Тара, який являв собою своєрідне святилище – відбувалася через ієрогамію – через ритуал шлюбу короля із богинею Землі, яку уособлювала вибрана для цього дівчина [Monaghan P. *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore*. New York, 2003, p. 441].

При цьому король уособлював бога підземного сонця – сина богині Землі. Валлійці називали його «**Мабоном**», що у перекладі з валлійської означає «**Великий син**». Богиня ж землі у них називалася «**Мордон**» («**Велика богиня**» чи «**Велика Дон**»).

Цілком можливо, що у язичницьку добу інтронізація князя Галицького відбувалася так само, як у кельтів Ірландії – через ритуал ієрогамії – на вершині сакралізованого пагорба (кургану Галичина Могила). Можливо, саме тому слова боярина Іллі Щепановича, промовлені до Мстислава Німого: «**Ти вже на Галичиній могилі посидів єси, отож, і в Галичі ти княжив**» – викликали особливу веселість у галичан-очевидців. Це нагадало їм язичницьку добу, коли на *Галичиній Могилі* достатньо було «посидіти» (провести відповідний «срамний» ритуал, який тепер викликав сміх, а колись – пошану), аби мати статус князя Галицького. При цьому: вислів «**Посидіти на Галичиній Могилі**» став місцевою фразеологією-каламбуром, повний зміст якої був відомим лише галичанам – вони сміялися, а Мстислав не розумів, у чому тут справа.

Аналізуючи астіонім «**Галич**» у Додатку-VII, ми дійшли висновку, що відповідна власна назва є епітетом давньоруського бога Хорса. Нагадаю, що Хорс був божеством підземного сонця, а відповідно – наділеним функцією дочасної смерті.

Невеликий дерев'яний круглий щит із позолотою міг виконувати функцію солярного символу. Човен та корабель також були атрибутами відповідного божества – вважалося, що у підземному світі (вночі)

Човен із кургану *Галичина Могила*. Реконструкція

воно подорожує на човні чи на кораблі, саме тому скандинави і спалювали у кораблях своїх небіжчиків. [Дэвидсон Х. Э. «Древние скандинавы», М., 2008, с. 57]. Скандинавський відповідник Хорса – Ульь мав епітет «**Ас щита**» [Мифологический словарь / гл. ред. Е. М. Мелетинский. — М., 1990, с. 562]; «**Ульь також вважався богом смерті... Ульь намовляв магичні руни над кісткою, перетворюючи її в корабель, що ніс його над землею та морем**» [Гербер Х. Мифы Северной Европы. М., 2008, с. 132].

Як бачимо, саме щит та корабель (чи човен) були важливими атрибутами різних етнокультурних варіантів індоєвропейського бога підземного сонця (зокрема й Хорса та Уля).

Нагадаю, що в «кенотафі» *Галичина Могила* знайдено також наконечники списа та стріл. Спис та стріли символізували собою сонячне проміння. Зокрема, той же Ульь вважався богом-лучником: «**Він є чудовим стрільцем із лука... В кенінгах він згаданий як «Ас-лучник»...**» [Мифологический словарь, с. 562].

Звернімо увагу на ще одну важливу деталь: у кургані виявлені аж три бойові сокири, стилет, але тут не було жодного меча. Для того, хто знає, що меч був атрибутом Перуна – ця обставина є цілком зрозумілою – меч сюди не пасував. У тому випадку, якби це справді був кенотаф на честь певного князя, без меча б тут не обійшлося. Сокира ж використовується

Щит із кургану *Галичина Могила*. Реконструкція

для рубання дерева, яке в індоєвропейських культурах незмінно символізує життя, отож, вона, очевидно, стала одним із атрибутів бога дочасної смерті (Хорса).

Як бачимо, феномен *Галичиної Могили* підтверджує нашу версію про походження назви Галича та наше припущення про те, що у давньоруську добу існувала також синонімічна назва Галича – «**Орс**» («**Хорс**»), яку арабський мандрівник ібн Хаукаль вимушено передає як «**Арс**» у своєму описі Галицького князівства, називаючи останнє «**Арсанією**» (Хорсанією).

Також потрібно згадати, що назва «*Галичина Могила*» не є зовсім літописною – у літописі вона виглядає дещо інакше: «**возведъ на Галициноу Могилоу**». Відповідно у давньоруську добу назва кургану була така:

Апокаліптичний змії, який випускає воду з пащі. Рельєф з Успенської церкви давнього Галича. XII ст.

«Галицина Могила». Причому ми не знаємо, як у слові «Галицина» стояв наголос – можливо, на першому складі («Гáлицина»). В останньому випадку відповідний топонім слід виводити від апелятиву «галиця» (чорна гадюка). Це дещо кореспондується із думкою мовознавців, які виводять астіонім «Галич» від праслов'янського «galъ» («чорний»). У язичницьку добу чорний колір символізував *Навь* (підземний світ). Богиня Мокош у билинах іноді виступає в образі гадюки («змії підколодної»). Галиця мала б символізувати Мокош. На перший погляд, це суперечить всьому, що було досліджено у цьому розділі, але це не так. Згадаймо про те, що Хорс вважався сином і чоловіком Мокоші, та про ймовірний ритуал ієрогамії, який відбувався на Галичиній Могилі (де князь уособлював Хорса, а дівчина – Мокош), а також – про нашу етимологію топоніму-епітету «Галич» («Син Галиці»).

Вважається, що галицький полк, який 1410 р. брав участь у Грюнвальдській битві, йшов у бій під короугою, на якій було зображено галку із золотою короною на голові – про це повідомляють польські письмові джерела відповідної доби. Але ця «галка» могла бути й круком, а крук – зооморфним символом Хорса – подібно до того, як крук був одним

із зооморфних символів давньогрецького Аполлона – відповідника Хорса. У билині «Дюк Степанович» (про Галицьку землю) словом «галичі» прямим текстом позначаються круки.

Очевидно, саме тому й була зображеною на голові «галки» золота корона – адже йдеться про божество-покровителя княжої влади в західноукраїнських землях доби Середньовіччя.

У жодному випадку – усі виявлені середньовічні старожитності Галицької землі зі зображенням птахів неможливо розглядати як свідчення на користь того припущення, що нібито галка була символом Галича. У певній частині цих випадків – це цілком очевидні зображення орла. Щодо більш стилізованих та узагальнених зображень – породу птаха неможливо визначити. Крім того – загальна кількість таких знахідок – зображень птахів незрозумілої породи – на території Галицького князівства не є більшою, ніж в інших давньоруських землях.

На стіні Успенської церкви у с. Крилосі (на місці давнього Галича) виявлений рельєф крилатого змія, який випускає воду із пащі. Позаяк аналогічні зображення в сакральній архітектурі християнської Русі не трапляються

більше ніде, відомий письменник і краєзнавець Степан Пушик висунув версію, відповідно до якої цей рельєф має стосунок до назви Галича.

Як же потрапило зображення змія на стіну християнського храму? Як церковна влада дозволила скульпторові зобразити щось подібне на Божому домі, а церковна громада – як узгодила вона цей сюжет і, треба думати, заплатила за цю роботу?

Тут слід врахувати, що відповідна церква споруджена на честь Успіння Божої Матері. У Східному обряді разом з Успінням святкується й Небовзяття Богородиці. Отож, для оздоблення храму пасував сюжет, який розповідає про небесне життя Діви Марії по Успінні. Такий сюжет скульптор знайшов в Апокаліпсисі Св. Йоана Богослова, позаяк образ «*Жінки, зодягнутої в сонце*» (Книга Апокаліпсису) середньовічна теологія одноставно ототожнювала із Богородицею.

Йдеться про такий уривок із Апокаліпсису: «*І пустив змій із пащі своєї воду за Жінкою, як річку...*» (12: 15).

Але тут є характерною та особливістю, що змія, який випускає воду з пащі, зображений в окремій ніші – зображення Жінки, зодягнутої в сонце, – відсутнє. Таким чином скульптор зміщує акценти і змія стає центральною постаттю. Церковна влада ніколи б із цим не змиралася, якби позиція скульптора не була підкріпленою місцевою традицією. Кажучи інакше – якби назва Галича у XII ст. не етимологізувалася галичанами від «*галиці*» (гадюки).

Окрім всього іншого, зображення змія із давнього Галича є крилатим (на що не вказує прямим чином біблійна Книга Апокаліпсису) – але ця особливість відповідає давньоруській фольклорній традиції, відображеній у казках та билинах. Тим часом усі билинні та казкові змії (незалежно від статі) є чіткими рефлексіями трьох головних підземних богів давньоруського пантеону: Волоса, Хорса, Мокоші.

Можливо, я помиляюся з лінгвістичної точки зору, але, на мою думку, цілком ймовірно, що у відповідну добу в галицькому діалекті апелятив «*галич*» мав значення: «*гадюки*» («*гадюка*» – у

Малий герб Галича

множині: дві чи більше). При цьому в даному контексті, може йтися саме про двох гадюк, адже в українських повір'ях дві гадюки були пов'язані із культом П'ятниці – фольклорного аналога Мокоші [Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. К. 1991, с. 223].

А тепер погляньмо на фото малого герба сучасного Галича, затвердженого 1998 р. (автори: В. Ворон та В. Ісаєв). Тут ми бачимо стилізоване зображення двох гадюк, над якими підноситься хрест. Відповідний орнамент є унікальним – він виявлений у фресках білокам'яного храму Св. Пантелеймона, збудованого в Галичі наприкінці XII ст. [<http://www.heraldicum.ru/ukraine/towns/galich.htm>]. За іншими даними, такий же орнамент був виявлений у галицькому храмі Св. пророка Іллі.

Ці дві гадюки, очевидно, символізують Хорса та Мокош. Звичайно – у первинному значенні цього символу. Середньовічний художник інкультурував цей символ у християнське мистецтво, додавши до нього знак Хреста (очевидно – замість Світового дерева) – стилізовані гадюки втратили свою язичницьку символіку, але їхня стилізована форма залишилася незмінною.

ПІСЛЯМОВА

Кожна держава має право розвивати свою дослідницьку науку саме таким чином, як подобається її обраному народом керівництву. Чим більше упередженості вимагатиме держава від учених у питаннях з'ясування маловідомих сторінок минулого, тим більшим буде ризик відхилення відповідної національної науки від історичних реалій. Кілька хибно з'ясованих історичних деталей можуть потягнути за собою витворення науковим загалом масштабної ілюзорної картини минулого. Зокрема, так сталося і з традиційною інтерпретацією-ототожненням Гольмгарду, Кенугарду та Альдейґ'юборгу із відомими нам давньоруськими містами. Ця загальна ілюзорна реконструкція розвивала міф про утворення давньоруської державності та самої назви Русь – через посередництво Новгородського Великого. Мовляв: «ця державність зародилася у нас! Згодом її центр тимчасово перемістився на південь (до Києва), але через кілька століть вона до нас повернулася – разом зі статусом Володимира-на-Клязьмі, що став центром Великого князівства. Заснували це князівство Рюриковичі, які із Новгородського вийшли, отож, мали право переносити свою столицю, куди їм заманеться».

Попри свою лаконічність – остання псевдоцитата цілком охоплює концепцію Русі, якою бачили її російські учені багатьох поколінь, зокрема й російсько-радянські та сучасні. І сам встановлений факт помилкового переміщення первинного центру Новгородських земель із Ладоги до Новгородського – на цю концепцію не впливає жодним чином – цю похибку в наш час враховують практично всі російські учені, проте вона нічого кардинального у суть справи не вносить.

Тим часом – історія Новгородського була беззастережно гіперболізованою практично від початку його існування як міста та ще й до цього початку.

Так, під роком 862 Іпатіївський літопис повідомляє: «**А по двох літах помер Синеус і брат його Трувор, і взяв Рюрик волость усю один. І, прийшовши до Ільменя, поставив він город над Волховом, і назвали його**

Новгородом. І сів він тут, князюючи і роздаючи мужам своїм волості, [звелівши їм] городи ставити: тому – Полоцьк, тому – Ростов, другому – Білоозеро». Як бачимо, тут Рюрик показаний як «государ всея Русі, верховний князь Новгородський». Автор коментарю до українського перекладу Літопису руського не підтримує варязької теорії походження Русі, проте наголошує на тому, що, мовляв, і назва «Русь», і сама давньоруська державність – новгородського походження: «**Весь епізод про запрошення варягів правити, про нібито варязьке походження самої назви «Русь», «Руська земля» – новгородського походження; встановлено, що іноземні хроністи називали нашу землю і народ «Руссю» задовго до появи варязьких дружин у руських князів, бо назва ця – автохтонна, слов'янська»** (примітка 8.). У радянську добу інакше написати було небезпечним – аби тебе не проголосили «науковим еретиком».

Тим часом 862 року та протягом цілого IX-го століття й частини століття X-го – «Господін Великій Новгород» не існував ще навіть у вигляді тої народно-пісенної російської «деревні», у якій – лише одна хижка. Не буду вкотре нагадувати про ті дані, які наводять самі ж російські археологи – читач мав би їх пам'ятати.

Окрім того, літописець згодом сам викрив себе. Так, під роком 882-м він пише: «**Сей же Олег почав городи ставити і встановив данину словенам, і кривичам, і мерям. І встановив він варягам данину давати від Новгородського, – триста гривень на рік заради миру, – що до смерті Ярославової давали [новгородці] варягам».**

Проте згодом виявилось, що данину на Новгородські землі наклала княгиня Ольга. Під роком 947-м літописець сам повідомляє про це: «**Пішла Ольга до Новгородського. І встановила вона по [ріці] Мсті погости і данину, і по [ріці] Лузі погости, і данину, і оброки».** Що означає останнє повідомлення? Воно означає те, що станом на 947-й рік у Новгороді не було посадової особи (удільного

князя чи посадника), яка б збирала данину із Новгородських земель – Ользі довелося ставити погости, прибувши власною персоною на Новгородські землі, аби щось із них зібрати «заради миру». Про Ладогу ж тут взагалі немає жодної згадки.

Щоправда, згодом Новгороду таки поталанило – новгородці (не без допомоги Добрині, сина Малкового) здогадалися попросити у Святослава собі на князювання Добриніного племінника – Володимира Робичича – як зовсім юного Володимира Великого на той час називали на Русі. Ось так вперше у своїй історії Новгород став центром удільного князівства. Природно, що з того часу він невдовзі поступово почав перетворюватися у справжнє середньовічне місто.

Ті триста гривен, про які згадано у ПВЛ як про «данину варягам» (данину за захист від загарбників), Новгород платив за князювання у ньому Володимира Великого (а не Олега Віщого, який жив до виникнення Новгорода). Що це означає? Означає це те, скільки у Новгороді на той час було будинків – «від диму» платили по куні (чверть гривні), відповідно й будинків було 1200. Але йдеться тут не про суто новгородські будинки, але й разом і про ті, які стояли на берегах рік Мсти та Луги та в інших навколишніх землях. Уже за князювання у Новгороді Ярослава Мудрого кількість будинків Новгородської землі зросте більше, ніж у шість разів, відповідно й данина зросте до 2000 гривен.

Навіщо ж знадобилося літописцеві мітологізувати виникнення Новгорода та наділити це місто статусом «першої матері городів руських»? Відповідь тут проста: саме із Новгорода розпочали, так би мовити, свою кар'єру Володимир Великий та Ярослав Мудрий. Літописцеві подобалося показати їх більш поважними удільними князями, аніж це було насправді – тим більше, що починали вони у «найбільш глухій провінції», яку лише можливо було знайти у відповідну добу.

Про князювання у Ладозі вождя вікінгів Рьорика, який, очевидно, походив із роду ярлів Венділи, скандинавські джерела не повідомляють жодним словом. Воно й не дивно

– позаяк він тут ніколи не князував. Сама ж Ладога не являла собою чогось особливого у IX столітті – про це містечко саги скандинавів не обмовилися жодним чином – попри те, що відповідний регіон вони добре знали та називали його «*Б'ярмією*». Немає згадки про Ладогу в більш ранньому за Іпатіївський – Лаврентіївському списку ПВЛ, де замість неї (в якості анахронізму) фігурує Новгород. На цій підставі деякі учені припускають, що Рюрик – вигадана особа.

Тим часом існує скандинавська сага XIV ст., основа якої не має встановлених історичних коренів – попри те, що події у ній відбуваються на Русі. Це згадана вже нами сага про Гальвдана Ейстенссона, із якої помітно, що Альдейг'юборг знаходився західніше за Гольмґард, а найбільш зручний шлях сполучення між цими містами проходив суходолом. Все це кардинально несумісне із уявленням: «*Альдейг'юборг – Ладога; Гольмґард – Новгород*». Низка інших саг цілком очевидним чином вказують на Гольмґард – як на Київ.

Як бачимо, літописець створив міф про Новгород «як первинну столицю Русі» і згодом сам же його мимоволі спростував. Учені ж не побажали помітити це спростування та детально аналізувати скандинавські саги – натомість, зважаючи на археологічні реалії, які Новгород «поставили на своє місце», створили міф про Ладогу як «первинну столицю Русі», очевидно, викривлено інтерпретуючи для себе слова одного єврейського мислителя: «*Важливо не те, що було в історії, а те, що записане тобою на пергаменті*». Цю наукоподібну «Вавилонську вежу» зруйнувати буде не так легко – вона глибоко пустила своє коріння у свідомості інтелігенції пострадянського простору.

Проте все таємне невдовзі стає явним.

Маю надію, що ця книга внесе свою лепту в справу знешкодження наукоподібної сучасної мітології, за допомогою якої відбувається маніпулювання свідомістю народів, одні з яких штучно вивищуються, а інші штучно понижуються науковцями-фальсифікаторами...

Бібліографія

- Алексеева Т.И. «Славяне и германцы в свете антропологических данных» // Вопросы истории, 1974. № 3.
- Ал-Истахрий. Книга путей и царств: пер. Н. А. Караулова // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Тифлис, 1901. Вып. 29.
- Брайчевський М. Ю. «Коли і як виник Київ», К., АН УРСР, 1963.
- Войтович Л. КНЯЗІВСЬКІ ДИНАСТІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль Історико-генеалогічне дослідження. Львів., 2000, 649 стор.
- Войтович Л. Хольмгард – Новгород: загадки історії Русі X – першої половини XI века // Вестник Удмуртського університету, т. 25, вип. 1, 2015, с. 7 – 18.
- Гаркави А. Я. «Сказания мусульманских писателей о славянах и русских», СПб. 1870.
- Гербер Х. Мифы Северной Европы. М., 2008.
- Глазырина Г.В., Джаксон Т.Н. Древнерусские города в древнескандинавской письменности — М.: Наука, 1987. — 210 с.
- Глазырина Г. В. Сага об Ингваре Путешественнике. Текст, перевод, комментарий. — М.: «Восточная литература», 2002. — 464 с.
- Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. М., 1976.
- Дэвидсон Х. Э. «Древние скандинавы», М., 2008.
- Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе. Тексты, перевод, комментарий. Издание II. — М.: РФСОН, 2012. — 779 с.
- Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия. Т 5. М., 2009.
- Eumundar Saga. Эймундова сага. Сказание об Эймунде Ринговиче и Рагнаре Агнарвиче, скандинавских витязях, поселившихся в России в начале XI века / Пер. О. Сенковский. СПб., 1834.
- Кириїв В. «Етнокультурна ідентичність Сіма-Регла («Сімаргла»)» // «Народознавчі зошити», 2017. № 6 (138).
- Китаб сурат ал-ард («Книга описания земли»); Каспийское море в арабских источниках // Известия АН АзССР. Серия истории, философии и права, № 3. 1988.
- Константин Багрянородный, «Об управлении государством», М. 1989.
- Конча С. В. Скандинавские элементы Иоакимовской летописи и вопрос о её происхождении // Древняя Русь. Вопросы медиевистики – N3(49), сентябрь 2012 г. – с. 98-111.
- Куза А. В. Новгородская земля // Древнерусские княжества X–XIII вв. – М.: Наука, 1975.
- Кузьменко Ю. Исследования и комментарии // ПРЯДИ ИСТОРИИ Исландские саги о Древней Руси и Скандинавии. М., Водолей, 2008.
- В. Кучин В. Загадки географии. От Алуборга до Баласагуна // Альманах «А ты ищи меня на карте!» Выпуск первый, 2020.
- Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков. Т. 1. Винница, «Новая книга», 616 стр.
- Либрман А, С. Эддическая река Ивинг и западногерманское название плюща // Philologia Scandinavica. Сборник статей к 100-летию со дня рождения М. И. Стеблин-Каменского. Фил. фак. Санкт-Петербургского гос. Университета. СПб, 2003. стр. 125 – 133.
- Майоров А. В. «Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона», СПб, 2006.
- Мифологический словарь / гл. ред. Е. М. Мелетинский. — М., 1990.
- Моргайло В. М. Работа В. Н. Тагищева над текстом Иоакимовской летописи // Археографический ежегодник за 1962 г. – М., 1963.
- Носов Е. Н. Новгород и новгородская округа IX–X вв. в свете новейших археологических данных (к вопросу о возникновении Новгорода) // Новгородский исторический сборник. – 1984. – Вып. 2 (12).
- Пантюхов И. И. «Значение антропологических типов в русской истории», К., 1909.
- Повість врем'яних літ : Літопис (За Іпатським списком). К. 1990.
- Прозоров Л. «Боги и касты языческой Руси», М. 2006.
- Прокопий Кесарийский. Война с вандалами. М., Наука, 1993.
- ПРЯДИ ИСТОРИИ. Исландские саги о Древней Руси и Скандинавии. М., Водолей, 2008.
- Рол Д. «Генезис Цивилизации», М., ЭКСМО, 2002.
- Рудич Т. О. «Населення черняхівської культури України за матеріалами антропології», К., 2005.
- Сегеда С. «Антропология», К., 2009.
- Семенюк С. «Український путівник по Польщі», Львів, 2007.
- Семенюк С. «Український путівник по Словаччині», Львів, 2007.
- Сказания о святых Борисе и Глебе: Сильвестровский список XIV века / издал И. И. Срезневский.— СПб.: Типография ИАН, 1860.
- Снорри Стурлусон. Круг Земной = Heimskringla / ред.: М. Стеблин-Каменский.. — М.: Издательство «Наука», 1980. — 687 с.
- Стрижак О. «Серби і україна» // Україна. Наука і культура, К., 1993.
- Янин В. Л. Возможности археологи в изучении древнего Новгорода // Вестник АН СССР. 1973. № 8.
- Янин В. Л. Новгород // Великий Новгород. История и культура IX–XVII веков. Энциклопедический словарь. – СПб, 2007.
- Die Chronik des Thietmar von Merseburg, Zweite Auflage. (German Edition) (German) Hardcover – February 11, 2019.
- Graljuc B. «Торониміја од Кујива а према западу» // Етногенеза хорватів і Україна. Матеріали міжнародної наукової конференції 11 – 12 травня 2011 року. Дрогобич – Трускавець, 2013.
- Eduard Mühle: Die städtischen Handelszentren der nordwestlichen Rus. Anfänge und frühe Entwicklung altrussischer Städte bis gegen Ende des 12. Jahrhunderts (= Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa. Bd. 32). Stuttgart 1991, ISBN 3-515-05616-5, zugleich Dissertation, Universität Münster, 1989, S. 239–255.
- Eduard Mühle: Gnezdovo. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Bd. 12. De Gruyter, Berlin/ New York 1998, S. 250–254.
- Julian Richards: The Vikings. A Very Short Introduction. Oxford University Press, Oxford 2005, ISBN 0-19-280607-6.
- Monaghan P. The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore. New York, 2003, p. 441.
- Mijo M. ĆURIĆ, „Staroiransko porijeklo Hrvata“, Neovisna autorska naklada, Zagreb, 1991.
- Mirko VIDOVIĆ, „Hrvatski iranski korjeni“, Zagreb 1991.
- Hervarar-Saga. Olai Verelii. Upsalae. 1671.
- Vjekoslav KLAIC, „Povijest Hrvata“, Nakladni Zavod MH, Zagreb, 1990, с. 63.
- <https://archive.org/details/chronicamagistri03roge/page/n75/mode/2up>.
- Конча С. Два текста к историографии Иоакимовской летописи // <https://nestoriana.wordpress.com/2012/11/19/сергей-конча-два-текста-к-историограф/>

Зруйнувати ідеологічний «Карфаген» кремля

Михайло Сікора

Праця Віктора Кирія, яку тримає у руках читач, вийшла у світ у буремні дні нашої справді Вітчизняної війни із російським окупантом. І це – не якийсь випадковий збіг.

Так, ми маємо допомагати армії. Так, ми маємо допомагати біженцям – це другий наш фронт, але ще є фронт і третій, тому, що кремлівський монстр воює з нами не лише ракетами, снарядами, бомбами та кулями, але й засобами дезінформації. І воєнні дії на цьому фронті розпочалися не нинішнього 2022 року і навіть не в 2014 році, а значно раніше.

Щоб протистояти ворогові, українці створили інформаційний Центр протидії дезінформації, який проводить моніторинг шквалу брехні, що виливається у світовий інформаційний потік із кремлівських ЗМІ, й спростовує цю брехню, наводячи реальні факти. Адже брехні можна протидіяти лише правдою.

Проте Центр протидії дезінформації не охоплює увесь діапазон сфери омани, яку російська пропаганда створювала впродовж багатьох десятиріч. Фундаментальні положення цієї дезінформації, які мають безпосередній стосунок до геополітики, які лягли в основу ідеології «руссава міра», напрацьовувалися ще в радянську добу. І, на жаль, у цьому напрацюванні брало участь чимало українських радянських істориків, які чомусь не переглянули належним чином у часи Незалежності сумнівні результати, отримані внаслідок ідеологічного замовлення. Можливо, для цього потрібно було провести на державному рівні декомунізацію науки – люстрацію радянських історієзнавчих ідей, які розходяться з реальними і працюють на «русскій мір».

Читач, очевидно, пам'ятає, як диктатор країни-загарбника нещодавно виступив із

заявою: «Ми воюємо на власній території». Українці чудово розуміють, що це – маразм, абсурд, божевілля і таке інше. Але московський диктатор говорить це не для українців, і навіть – не для москвитів, більшість яких давно знає цю, так би мовити, гіпотезу, яка стала нарижним каменем ідеології «руссава міра». Це він говорить для народів Європи, США та решти цивілізованого світу, які не можуть розуміти відповідних речей на належному рівні. А розуміти цього вони не можуть із тієї причини, що кремлівська пропаганда не шкодувала коштів, аби підвести під власний маразм наукову основу. Трагічним є те, що цю наукову основу визнають відповідною історичним реаліям не лише пострадянські українські історики, але й історики скандинавські, а вслід за ними – цілий науковий світ. Це насправду є трагічним, позаяк ця наукова основа «шита білими нитками», але її розробляла радянська наука фундаментальним чином (якщо тільки такий вислів взагалі може бути прийнятним для фальсифікату), і їй пощастило переконати Захід у тому, що «тут все доведено», позаяк Захід не знає на глибинному рівні історії й історичної географії України та Росії.

У підсумку москвити малюють мапу Київської Русі IX ст. таким чином, що за її межами опиняється вся Україна, а її ареалом показане Новгородське князівство, яке оголошується «Колискою Київської Русі». Вся Україна оголошується «колонією», у яку тимчасово було перенесено столичний центр Росії. На цій підставі кремлівський диктатор заявляє, що Україна, мовляв, відвічно була провінцією Росії – від самого початку її існування.

Цей ідеологічний «Карфаген» рано чи пізно – слід було зруйнувати. І це зробив своєю книгою Віктор Кирій.

Віктор Кирій належить до тих дослідників, яким пощастило чимало сягнути у царині відкриттів зовсім нових для нашого часу історичних реалій. Спектр його наукових зацікавлень досить широкий – від осмислення сучасного політичного процесу – до етногенезу найбільш ранніх цивілізацій. У своїй праці дослідник залучає низку найрізноманітніших дисциплін: порівняльну археологію, порівняльне мовознавство, писемні історичні джерела, антропологію, фольклорні джерела, пов'язані з давніми культурами, релігієзнавство тощо. Свого часу йому пощастило дослідити на мовознавчому матеріалі процес колонізації території сучасної Росії нашими предками, які, відповідно до візантійських джерел, заклали там свої фортеці з військовою залогою для збору данини. З цих фортець постали згодом перші російські міста доби Середньовіччя. Але це сталося набагато пізніше за формування державності в межах Руси-України та виникнення трьох праукраїнських монархій із центрами у Галичі, Плісненську й Києві.

Віктор Кирій доводить у своїх наукових працях, що не існувало кардинальної зміни населення України впродовж тисячоліть – попри зміну археологічних культур. Тут із давніх-давен – із доби енеоліту – мешкало кілька етносів, дещо відмінних за своєю антропологією, які частково й поступово змішувалися поміж собою і всі вони є предками сучасних українців. Цей же автор доводить на письмових, мовних і антропологічних джерелах, що готи, які населяли Україну у V столітті (населення Черняхівської археологічної культури), являли собою автохтонний північно-фракійський етнос, частково змішаний із германським плем'ям гепідів. Для істориків, погано обізнаних із історичними джерелами відповідної доби, це здається плодом фантазії, але факт полягає у тому, що давні історики не фантазували на предмет визначення сучасних для них народностей і в тому, що вони одноставно вважають готів фракійцями.

Коли в радянську добу археологи почали розкопувати давній Галич, вони з'ясували,

що його культурний шар становить 8 метрів. Коли ж виявили поховання мешканців Галича у нижніх його шарах, з'ясувалося, що в антропологічному стосунку черепи цих людей жодним чином не відрізнялися від населення України скіфської та доскіфської доби. А позаяк ці дані руйнували скіфську теорію радянських та російських учених царської доби, їх вирішили засекретити. Антропологічний матеріал розкопок вивезли до Москви, де він зник безслідно. Цей науковий вандалізм можна порівняти зі знищенням поховань видатних діячів історії України, що послідовно чинив радянський уряд.

У наш час багато культурологів та звичайних українців говорять про те, скільки культурних вартостей уквала Росія в Україні – мелодій, художників, композиторів, письменників! Все це, звичайно, є правдою, і таке питання – на часі, проте варто насамперед пам'ятати, що Росія вквала в Україні значно більше – її давню історію. Неможливо сказати, щоб ця крадіжка була такою вже очевидною для тих, хто дивиться на Східну Європу із Америки та Європи Західної. Не є очевидною вона й для більшості українців, які вивчали історію за радянськими підручниками та підручниками пострадянської доби. Свого часу наш найбільш видатний поет Тарас Шевченко попереджав про таку ситуацію пророчим словом:

*...Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в вогні
Її окрадену збудять.*

Приспати народ можна у різний спосіб: сфальсифікувавши його історію, від'єднавши його від джерел правдивої інформації, сховавши від нього невтішні статистичні дані, запевнивши його, що його ведуть правильно вибраним шляхом, і він рухається до великого майбутнього, долаючи тимчасові труднощі.

Коли наш народ починають заколисувати, завжди слід очікувати, що невдовзі його збудять у вогні. Так було 1986 року, так сталося і 2022-го. Голодомор 1932-33 рр. – це не була якась випадковість – це був геноцид українців,

який помітно перевершував Голокост за своїми масштабами. Чорнобиль також не був випадковою аварією – катастрофа виникла в результаті експерименту, що засвідчують офіційні дані. Хто був ініціатором цього експерименту – невідомо до нашого часу. Настав 2022 рік і знову геноцид українців повторюється.

Але ця війна змусить нас згуртуватися – змусить нас зрозуміти нарешті, що не випадково хтось хоче стерти з лиця землі саме нашу країну, саме наш народ – якщо саме нас, то ми таки чогось вартуємо, ми таки маємо велику внутрішню перспективу.

Ми переможемо і переможемо ми не лише зовнішнього, але й внутрішнього ворога, без допомоги якого кремлівський демон не наважився б розпочати цю війну.

Ми відновимо свою історію – такою, якою вона була. Це вже буде не історія, заснована винятково на легендах, запозичених із літописів Новгородського ізводу, але історія глибоко наукова, заснована на фактах, на історичних пластах, на сукупності

неупереджених письмових джерел. Цю історію ми покажемо цілому світові, а насамперед – нашим школярам і студентам.

А заодно – покажемо цілому науковому світові масштаби наукової фальсифікації – з боку нашого не доброго північного сусіда.

Все таємне стане колись явним. І ця книга про історичну роль Плісненська, яка була приписана російській Ладозі, – важливий камінь у реконструкції нашої історії. Можливо, її справжнє значення для науки та для державних інтересів України буде оцінено не відразу належним чином, адже наразі війна продовжується й доля України вирішується насамперед на полі бою. Крім того – щоб ця книга стала набутком європейської науки, потрібен час на її професійні переклади та на їхні публікації. Але не ставлять світильника під глечик, і місто, яке стоїть на горі, – помітне кожному. Так і ця книга має відіграти свою важливу позитивну роль, ставши в певному розумінні однією із віх майбутнього Ренесансу міжнародного політичного значення Українського народу.

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
I. Чи могло Гньоздово насправді бути Гольмґардом?	5
II. Гольмґард і Кенугард	11
III. Підстави для ототожнення Гольмґарду із Новгородом	14
1. Ноґардар – Новгород?	14
2. Хронологія «Саґи про Олафа Трюґґвасона»	16
IV. Альдейґ'юборґ – Ладога чи Плісненськ?	22
V. Aldeigjuborg. Етимологія	29
VI. Гольмґард – у Сазі про Еймунда	30
VII. Коноґардія і Гольмґардія	37
VIII. Гольмґард. Етимологія	41
IX. Сноррі Стурлусон – про Гольмґард як Київ	47
X. Згадки про Гольмґард у більш пізніх саґах	49
XI. Джерела виникнення традиції ототожнення Альдейґ'юборґу із Ладогою	51
XII. Підсумки	52
ДОДАТОК-I	
Про біло-хоравтське походження топонімів із коренем «Кий»	54
ДОДАТОК-II	
Про Арту і Артанію	56
ДОДАТОК-III	
Про помилковість норманської теорії походження Русі	61
ДОДАТОК-IV	
«Alloqia» чи «alloquia»? Фантом Олови	69
ДОДАТОК-V	
Хорт – зооморфний символ Хорса	76
ДОДАТОК-VI	
Александр Невський – князь Гольмґарду	79
ДОДАТОК-VII	
Географічний трактат Хаукаля – про Русь	82
ДОДАТОК-VIII	
Про Алуборґ, Рюрика, Олега Віщого й Б'ярмію	87
ДОДАТОК-IX	
Підстави для ототожнення Галича з Орсом	95
Післямова	100
Бібліографія	102
Михайло Сікора. Зруйнувати ідеологічний «Карфаген» кремля	103

Деякі видання автора

Кирий В. «Фестський диск — в етнокультурному контексті. Дешифрування мінойського піктографічного письма», Дрогобич, «Посвіт», 2016. — 304 с.— ISBN 978-617-7401-46-8.

Кирий В. «Таємничий автор «Гамлета» і «Дон Кіхота». Частина I», Дрогобич, «Посвіт», 2018 - 260 с. ISBN - 978-617-7624-52-2.

Кирий В. «Таємничий автор «Гамлета» і «Дон Кіхота». Частина I - III», Дрогобич, 2022 — 520 с.

Кирий В. «Арфа Орфеева. Лірика й поеми різних років (збірка)», Дрогобич, 2021 — 360 с.

Кирий В. «Шестибожжя давньоруського пантеону — у контексті індоєвропейської (патріархальної) та доіндоєвропейської (матріархальної) релігійних традицій», Дрогобич, «Посвіт», 2017 — 208 с.

Кирий В. Сікора Л. «Етногенеза арійських та доіндоєвропейських народів. Історико-етнологічне дослідження», Львів, «Піраміда», 2012. — 842 с. — ISBN 978-966-441-276-3.

Кирий В. Сікора Л., «Етногенеза русинів», Дрогобич, «Посвіт», 2017 — 964 с.

Кирий В. Сікора Л., «Давня Русь — неоміфи і реалії», Дрогобич, «Коло», 2010 — 267 с.

Кирий В. Сікора Л., «Символіка сімки в прадавніх культурах. Таємниця ексмпейського казана», Дрогобич, «Коло», 2010 — 100 с.

Кирий В. «Лелеги-трипільці» — першовідкривачі заокеанського континенту», «Посвіт», 2019 — 76 с.

Кирий В. «Месія. Життя, смерть і життя», Дрогобич, «Коло», 2010–236 с. — ISBN 978-966-2450-46-0.

Кирий В. «Життєпис Господа Ісуса Христа в цитатах історичних документів», Дрогобич, «Посвіт», 2021 — 268 с.

В. Кирий. «Вчення про Непорочне Зачаття Богородиці у традиції Української Православної Церкви», «Посвіт», 2020 — 80 с.

Кирий В., «Під масками Шекспіра і Сервантеса», Дрогобич, «Коло», 2012 — 383 с.

Наукове видання

Віктор КИРІЙ

**Київ та Плісненськ – у скандинавських писемних
пам'ятках Середньовіччя**

Коректор – Ірина Михаць

Верстка та художнє оформлення – авторські

Підписано до друку 12. 07. 2022 р.
Папір офс. Офс. друк. Формат 60x84/8
Гарнітура Minion Pro
Наклад 300 примірників
Ум. друк арк. 35,34
Замовлення № 1653

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції –
Серія ДК, № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавець і виготовлювач - ПП «Посвіт»
вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, Україна 82100
email posvitdruk@gmail.com

